

Tartalom

LXI. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

2007. FEBRUÁR

ÁGH ISTVÁN: Szemben a vén akáccal	3
LÁSZLÓFFY CSABA: Előbb megéltem, aztán kitalálom	11
ACZÉL GÉZA: megigazulás	13
PETŐCZ ANDRÁS: Idegenek. Harminc perccel a háború előtt (Regényrészlet)	14
SZÖLLÓSI ZOLTÁN: Édesanyám; Lenni	22
TANDORI DEZSŐ: Farsangidőn	24
BOGDÁN LÁSZLÓ: Richardo Reis Tahitin (14. Első levél Teive mélyentisztelt bárójának; 15. Visszaesések; 16. Első levél Alexander Search-nak; 17. Kezdetek) ...	34
TURI TÍMEA: Hagyaték; Kislány otthon (Részlet a Re- ménytelen variációkból)	37

TANULMÁNY

BÁGER GUSZTÁV: Az európai identitás és az euroatlanti gazdasági kapcsolatok	43
--	----

KRITIKA

BÁNYAI JÁNOS: „versíró szomorú emberünk” (Aczél Géza: [szakma]alkony)	59
HERNÁDI MÁRIA: Gravitáció és haláltánc (Rakovszky Zsuzsa: Visszaút az időben)	63

ROSONCZY ILDIKÓ: Közös kertünkről (Kiss Gy. Csaba: A haza mint kert)	71
MARKO ČUDIĆ: Kritikai hangok polifóniájában (Végel- symposion. Tanulmányok Végel László műveiről)	76
MARJANUCZ LÁSZLÓ: Blazovich László: Szeged rövid tör- ténete	85

M Ű V É S Z E T

SZAKOLCZAY LAJOS: ModerNatura (Pataki Ferenc kiállí- tása a Dél-magyarországi Áramszolgáltató Nyrt. au- lájában)	91
MÁROK TAMÁS: Lábat én még úgy remegni... (Beszélgetés Gregor Józseffel)	94
OLASZ SÁNDOR: Földi pörök és téli madárkikötők (Búcsú Nagy Gáspártól)	101
A Tiszatáj Alapítvány közhasznúsági jelentése	104
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

LIPTÁK GYÖRGY alkotásai a címlapon, a 21., 36., 42., 58., 62.,
70., 75., 100. és a 103. oldalon

PATAKI FERENC rajza a 93. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

FABULYA ANDREA: Útvesztőben
(Észrevételek Petri György *Öt tétel* című költeményének
D. tételéhez)

ÁGH ISTVÁN

Szemben a vén akáccal

Találkozás a mindenséggel

Boldog tudatlanság és nyíló értelem határán botladozik a kisgyerek az udvari fűben. Mintha kócos dália kelt volna útra a virágágyásból. Billeg, elesik, föláll s futni kezd töretlen önbizalommal. Nemrég kezdett járni, hát a világgá menés szándéka tetszik minden lépéséből. Nem akadályozza lépcső, nyitva a kertkapu is. Várja az út a kukoricás szélén, s arra fordulnak épp a tehenek, hazafelé a legelőről. Hívásnak véli közeledő hangjukat, utánozza hozzájuk indulóban, rájuk mutogat, odaszólna, csöppet sem fél a behemót vonulástól, azt sem érti, a hátulról röppenő kéz miért tartóztatja föl. Zavartalanul bizalmas minden iránt. Azt hiszi neki beszél a világmindenség, ezek a tehenek, meg a macska, az örvösgalamb. Hangjuk szerint mondja a nevüket, szót vált velük. Meghatottan figyelem valamikori önmagam első ártatlan jelenetét, amint visszajátszódik a csöppségben a múltam. Valaha én is olyan csodálattal utánoztam az állatokat, s azt hittem, nyelvük éppúgy megtanulható, akár az udvarba sereglett német és orosz katonáké. Megkérdezhetném majd a lovunkat, mért olyan szomorú, megértethetném a tehénnel legeltetés közben, milyen baj lesz a kárba csavargásból. Azonnal kiderült, képzelgés játszadozott velem, melyet a felnőttek előtt szégyellhettem volna. Hiszen amiről ábrándoztam, még a mesékben is ritkán olvasható. Ott a juhással megeshet, hogy jótettét a tűzből kimentett kígyó az állati nyelv megértésének képességével hálálja meg. Felnőtt koromban olvastam régi emberekről, kiket a főtt kígyó elfogyasztása segített idáig. Sőt a fehér kígyó húsától még a füvek is beszélni kezdenek, különösen Szent György és Szent Iván éjszakáján, s elárulják, melyik betegségre valók. Csak nem a bibliából került elő ez a minden állat közül a legravaszabb, mint az ördögi praktika eszköze? Sejthette volna a juhász a kígyói hála következményeit: gazdaggá teszek, de azzal a föltétellel, ha azt valakinek elmondod, vége az életednek! És hallja, mit mondanak egymásnak a szarkák az öreg fa odújába rejtett rengeteg pénzről. Hazaviszi, és emiatt szabaddítja rá a poklot a kapzsi feleség kíváncsisága: Honnan szerezte? Kit rabolt ki? Mondja csak! Úgy se hal meg. Ha meghal, meghal! Fölfekszik az ura a halottas hidegágyra, de mire elárulta volna a titkát, hallja, mit mond a kakas a kutyának: Én hetven–nyolcvan feleségemnek tudok parancsolni, ő meg annak az egynek se tud. Fölugrott a juhász, levett a szegről egy erős kötelet. Mintha csak arról lenne

szó, hogy ki az úr a házban. A többi mese. Az igazi tanulság mégis, hogy aki a világ rendjét áthágja, belepusztul. Inkább egymást, az emberek beszédét próbáljuk megérteni.

Tiszta forrás

Eljutok-e még a víz jó ízéhez? – sóhajtottam egy régi versben olyan tisztaságra vágyva, amit akkor ez az örök elem fejezett ki a legpontosabban, s mértéke lehetett a világos, áttetsző igazságnak, melyet már nem a nyelv, hanem a szív és szellem ízelhetett. Szertartásos áhítat fogott el minden vízfakadásnál, miként az iskolás gyereket mutatja a kirándulási fénykép. A megörökített pillanat sugárzik mosolyából. Háborús kulacsot tart a szájához, hátradőlve, mint egy futóárokban. A mélyút aljáról emelkedik a pocakos edénybe kapaszkodva, lent is magasban hiszi magát. Csak ennyi látható, azonkívül egyedül ő a megmondhatója, a Somló nyugati lejtőjén a Sédfő vízből kortyol olyan teátrálisan, hadd higgye, aki látja, tele a kulacsa borral. Pedig akkor még a legfinomabb italnál is jobban esett a föld mélyéből csorgó fényes, üdítő hideg, mely a szőlőhegy kaptatóján oltotta a szomjat. És fizetni se kellett érte, csak lehajolni. Az építmény kápolnára hasonlított, rács és mohos fal védte a kicsi duzzasztó medencét, abból csorgott alá kerek nyílásokon a víz, míg zöld növényi fátylakkal játszadozott a sodrás. Bár ezt már nem mutatja a kép, csak a kései képzelet terjeszkedik, s az emlékezet irányít a szőlőskertek végébe ásott kutak felé, a forró beton vagy a pudvás gerendázatú káváig az udvarokon, s fölidézi a gémes kutak égben felejtett sudarát a legelőkön. Én voltam a fiú, aki az áldomást mímelte átszellemült derűvel. S megjutalmazottnak érezte magát mindenütt, ha a rekkenő hőségben vízhez jutott, s csörgőkorsóból, kéve alá rejtett demizsonból pótolhatta gőzölgő verejtékét. Méregzöld sás kerített buja szigeteket a réti forrás köré a kaszásoknak. Lehasaltam a süppedő csapás végén, s a régi szokás szerint állati egyszerűséggel érintettem ajkammal a tükröt, s az áramlás ellenében, vagy guggolva, tenyeremből ihattam. Az áttetsző tócsában a pióca meg sem rebbent a csobbanástól, annyira együvé tartoztunk, én és a világ. Jókedvű, harsány kerrentéssel adtam hangot elégedettségemnek. De ahogy az ember és a háziállat megritkult a mezőn, s nem merték a kutakat, megromlott az ivóvíz. A megbolygatott földből máshova szökött a forrás, elgyengült, kiapadt. A talajvíz megmérgeződött. Mára legenda nélküli, élménytelen vegyjellé absztrahált elemet nyerünk a vezetékből. És átfordul a sóhajtás: Eljutok-e még a víz jó ízéhez? – helyett – Eljut-e még hozzám a jóízű víz?

Hol az a föld?

Ősz végén, karácsony előtt juttatja eszébe a postás, hogy neki tulajdon földje is van. Egyszerre hírt ad magáról a haszonbérleti díj megérkezésekor, hogy műveli még a téceszéből visszamaradt nagygazdaság a régi szerződés szerint. De ő még

most is annyira meglepődik, mintha pénzt talált volna, mert sose vette komolyan, bár a négy hektár után járó összeg talán havi lakásrezsire elég, nem azon múlik a háztartásuk, ami a keze alatt a megélhetésük alapja is lehetne. De hát ő a távoli város lakója, nem köti más a temetőn kívül falujához, csak ez a néhány hold, melynek még a fekvését sem tudja. Máshol jelölték ki a részét, mint ahogy régi földjükön is más lett a tulajdonos. Így vált az örökségből egyetlen szám a telekkönyvben, s az évek végén ez a pénz. Képtelenül elvonatkoztatott viszony, mintha a semmiért fizetnének valami ismeretlennek. Látszólagos a juss, ha nincs benne ismert valóságos talaj, emlék, nem köt hozzá az elődök munkája, verejtéke. Hiányoznak, akik percekkel egész életüket hullatták a rögökre, törték, zúzták a hantot, talpuk a finom szemcsékbe merült, s minden mozdulatukkal megújították jogosultságukat, szinte bele is temetkeztek. Az lett az örökségéhez méltó, aki megbecsülte ősei ragaszkodását, küszködését, odavalósi maradt. De a múlt század közepén egy egész nemzedéknek kellett e törvényt megtagadni, s most van miért szégyenkeznie, hogy a századokon átívelő történet nem ér többet a hamar kezébe számolt pénznél, akár csak az emlékezet. Báránnyelűket, akácos dombokat bámul a pásztorgyerek a nyáros laposáról. Azt hiszi, Isten jelenik meg a fáról hallott zörrenésben. Lucernaillatú ló szagát lélegzi be, mikor az istállóból vezet. Kaszálás közben különös metszetek meglepő szépségét látja a lába előtt. Szerelem ajzotta föl izmait aratáskor, s a kévék hajigálása közben. Minden dűlőnek lányneve volt, a vágycsók tündérei lebegtek a harasztokon, a Völgydobogón, a Bánom-tagban, az Irtás fölött. Ők lettek sokféle arcra a tájnak barna-kék-zöld szemüke, lencsőke és éretthéj-színű barna hajukkal. Csak a saját arcát nem tudja odaképzni soha.

Madárvész

Félrehajtott fejjel, nyakát ingatva néz a balkáni gerle az ablakon át. Fekete csöpp szemében ijedség villan a pillanatnyi meglepetéstől. Mégis hosszan mered rám, s ahogy szokott, egyszerre megun, s közönyös nyugalommal visszazöngesz a fára. Amíg a távolból figyelem, hirtelen eszembe jut, mintha még nem is láttam volna madarat az idei télen. A tavalyi feketeterítő eltűnt emeletünk vaskorlátjáról, nem zaklatják a szarkák a vén akác álmát. És hol vannak a verebek, a cinkék? Csak nem a félelemtől kímélt ez az észrevétlen hiány a madárinfluenzától hangos hónapokban? Hiszen még most e szép szelíd galambot látva is arra gondolok, mi-csoda halálos vírus terjesztője lehet. Vége a gyanútlan bizalomnak, a képernyőn és az újságokban keltett hírek, s az apokaliptikus szóbeszéd sajnálattal vegyes undort vált ki a szárnyasokkal szemben.

Vészhelyzethez illő a politikusok ideges nyugtatása, az orvosok beszéde vezényszavakká szakadozik. Fehérbe öltözött brigádok rohanják meg az ólakat, nyakon csípi, zsákba nyomkodják, fojtják, égetik az egész baromfiudvart. Az égő

toll búze nem érződik, nem hallatszik a halálos sikoltozás, míg odaképelem. S már a karantén kimondása is pokoli övezetté változtatja a trópusokat, Kis-Ázsiát, a Duna-deltát, s amit nem hittem volna, a magyar alföldi falut is. Mintha minden baj okozója az a gubbasztó csirke lenne, amelytől meghalhatnak milliók. Egy el-sápadt, pötyörödött taréj, fölfordult tollcsomó, s a keleti baromfi piac a képen, kopasztott sárga húсок a tepsiben, vaskampó szúrja át a pulyka lilás nyakát. le-kötözik a hattyút, s mint meggyalázott, hagyja, amint kinyomkodják az ürülékét, de már amott, akár a partra sodort uszadék. Ez a kecses patyolat úszott felém a Balatonban? Azt a sirály húzta ezüst ívét a dunai palotasor fölé? Amíg elővigyá-zatosságot diktál a józan ész, lefojtott ösztön játszik a képzelettel, ahogy a kuvik halált jegyez az éjszakában, hatalmas csőrrel bukna elő az emlékezetből a varjak mindennapi csataterünk hulladékára, s amikor sirálycsapatok települnek a ház-tetőkre, azt hisszük, bármely pillanatban támadhatnak a világító udvaron, kémé-nyen át. S mit hoz a tavaszi madárvonulás, a déli földrészekről nem terjeszti-e ví-rusait az istennek kedves fecske, gólya, sárgarigó? Vagy a sötét, hideg évszak után rögtön el is felejtjük, mert megszólalt a nyitnikék, leszállt az első gólya.

Játszásra való

Gyermekkori utcán repül vele a gépkocsi. Ismerős régi házak tűnnek egymás után a háta mögé. Valami olyan érzés fogja el megint, mint ötven éve, mikor a nagylombú akácokat kivágták, s egyszerre minden ablak, tűzfal látható lett. Nincs kint egyetlen ember sem, hogy utána nézzen, ló sem ijed ágaskodva, nem ugat kutya az idegen szörnyre. A megszokott más nézőpontú képből azonban mégis magára vonja valami a figyelmét. A templomtér gyepén, a legelőre induló gulya, konda réges-régi gyűló helyén, játszásai porondján különös szerkezetet pillant meg, egy gúla formában emelt sárgásbarna ácsolatot. Mintha egymáshoz támasztott fölfelé keskenyedő létrákat állítottak volna a levegőbe. S mert annyira nem illik oda, az elszármazott hazalátogató minden apróságra kiterjedő kíváncsi-sága mozdul benne. S ahogy a templom mögé kanyarodnak, ahogy szem elől veszti, már nem is az érdeklő, micsoda, hanem a viszonya szülőhelyéhez. Ha gyalog érkezik, odamehetne megnézni, megtapogatni. Nem ettől a szóra sem ér-demes újdonságtól döbbenne rá, hogy mennyire elgyöngült az eddigi kapcsolat, talán meg is szakadt ezzel az autós utazással. Valaha még a buszmegállótól ment, köszönt a kapuk előtt, kezét fogott, tétován válaszolt a „mi újság Pesten?” kérdé-sekre. Bár nagyon várták az otthoniak, mégsem illett az út közepén sietni szélső házukig, végig a falun. Azokhoz a jött-mentekhez lett volna hasonló, akiket a helybeliek vizsgáló szeme, s a kutyák dühe az útközépre riasztott. Nem volt még annyira idegen, hogy természetesnek tartsák kívülállását, miként most bekövet-kezett, autókerékkel elődei és saját lábnyomában. Ebbéli morfondírozását egy másik község óvodájának kerti látványa zárta le. A hinta, libikóka, csúszda között

ugyanolyan világosbarna szerkezet magasodott, mint játszótéri kellék, s megéledt a hangos gyerekseregtől. Míg az előbbi céltalanul ágaskodott a kiszáradt kacsaszató helyén. Kamillás gyep zöldelt a partján, kákacsomó állt ki tükréből valaha, s a jeges, korcsolyás telek hosszú labdázásokba fordultak kora tavasszal. Gyerekek röppentek ágról ágra a szilfákon és a jó öreg szederfán. Akármi lehetett játszásra való. Örültek volna ennek az emelvénynek is, ami most úgy áll a helyén, mintha egy mágikus szobor varázsolna gyerekeket magához.

Rekviem telefonra

Mert nem szorulok utcai telefonra, alig érint a hír, miszerint megszüntetik a főleges nyilvános vonalakat. Legföljebb kíváncsivá tesz, megvan-e házunkkal szemben a fülke, hiszen annyira megszokott, hogy észre sem veszem már. A nekítámasztott gazdátlan bicikli lehetne most is az egyetlen figyelemkeltő kép róla, miközben járókelők villannak át ajtaja tükrén, s egyetlen pillanatra bentinek tetszik a kinti, minden kötöttséget kiiktató beszélgetés. Kítámasztott könyökkel, telefonszálak kezüket fülükre tartva, s hozzáegyenesezve sietnek. Lennék csak köztük, azt hinném nekem szól valaki mögülem, félresodor, ha beér, átsugárzik arcán a beszéd mámorának leplezetlen intimitása, viszi a szót, akár a zászlót. Húsz éve költöztünk ide a lakástelefon miatt is boldogan, de még jó ideig magamat láttam, amint odalent tárcsáz valaki s beszél, s karba tett kézzel tipródik mögöttem a várakozó. Én voltam az, aki Zugló utcáin mászkált a forró napon vagy esőben, hóban, reggel vagy este. Szinte utáltam, annyira irigyeltem azokat, akiknek a magabiztos csörgés hallatszott otthonából, pedig lehet, hogy ugyanannak voltak másképp a kiszolgáltatói. Megváltozott a világ. Az elfojtott hangok forradalma elsodorta a régi szokásokkal együtt a körülményeket is. Ki tudja még, a tantusz mit jelent magyarul, mire használták, mi volt az ára? Nemcsak a hatvan fillér, melyben a bármilyen hosszú beszélgetés került. Lehet, az élet is, barátság, szerelem, munka függött a hiányától. Aztán az alumínium forintos, a réz kettes, az ezüst ötös már három percig, és a megszakadt mondatok. S mennyi ajánlás egy-egy telefonkérelemhez. Szaporodtak a madáretetőt idéző, örökké hibás készülékek. És a „Szerelés alatt” szövegű cédulák fedték a tárcsákat hetekig, szakadt zsinórok lógtak a kifosztott kazettára. De most az utcánkban álló fülkéhez nem tartozik már semmi érzélem, harag, kérlelés, a boldog hosszú csevegést nem zavarja meg senki. Nem huny ki magában a csikk, nem fúj be levelet a szél. Míg én valakit odavárva, egyszerre azt veszem észre, nem is a régi, a zöldre, sárgára mázolt, kupolás fülkét látom. Másforma áll a helyén, bordóra festett váz, csupa üveg, melynek hátsó falán lila kagyló illeszkedik könnyed ívben a készülékre. Azt felejtetné, amit azonnal fölidéz.

'56 száraz koszorúi

Áll az utcában, a házsorral szemben, a zárt, lándzsakerítésű liget előtt egy lapos-fedelű földszintes épület. Talán hátsó portának emelték, de már régóta szabad bejáratul szolgál vasrácsos kapujával. A járda felől a vörös téglafal és a kinyúló eresz fedett beszögelést képez, megvédheti az esőtől, odaágyaz magának néha a hajléktalan. Eléggé kihasználatlanul bújik meg sarkában a postaláda az észrevétlenné szürkült márványtáblával, melyet a forradalmas egyetemisták emlékére állítottak; PRO PATRIA 1956. Lehet, még a tilosban, lopva rakták erre az eldugott helyre 1989-ben. Az utcai szóbeszéd a Jövő Mérnöke, az Egyetemi Ifjúság és az Igazság fejlécű újságok széttépett címoldalainak jelképes összekomponálását úgy értelmezte, mintha valami szélső balos merénylet után illesztették volna össze a törött kőlapokat a később engedélyezett október 23-i megemlékezésre. Ismeretlen, föld alól támadt szónokok, szavalók álltak ki először. Lelkes csodálkozók vették körül a tüntetőket. Utcai balesetre gondolhatt, aki távolból látta. A rendőrök is messziről figyelték a félig szabad demonstrációt. Így magyarázható az akkori állapotokból az óvatosan félreeső hely kiválasztása ebben a hátsó udvari környezetben. Azóta minden októbert 23-án koszorúzási ünnepséget tartanak itt az autón érkező hivatalos személyek, iskolások, megöszült ötvenhatosok. Nemzetiszalagos virágkerekét akasztanak a vaskampóra, alkonyat után gyertyát gyújtunk mi is. Olyan egyértelműen megszokottá vált, hogy meg sem kellene említeni, ha most e nyárban megint nem száradna még mindig ott az az öt ünnepi koszorú, mind a négy évszak szemete gyanánt, hiszen kiábrándítóan elszomorít a drótra rozsdásodott kórók sivársága, a fémes fonnyadás, melyet csörget a szél, megrezgetnek a járművek. Korom és por lepi a barnás vörösre szikkadt tarka szirmokat, csak a krizantém művirága virít piszkos fehéren. Olyan lehangoló, mint a síron hagyott hervadt virághalom, ha senki sem gondol már a halottra. Vagy mint a szőlőhegyi kápolna oltárán a tavalyi vázás csokor, mert az egyházi rest megjárni a magasztat a védőszent jövő évi búcsúnapjáig. De ezek a nemzeti szalagos koszorúk itt csúfoskodnak, kiteve ezer meg ezer járókelő tekintetének a járda és a bejárat mellett. Egy tanév ideje sem volt elég, hogy észre vegyék az októberi ifjúság utódai. Semmiféle hivatalnak, pártnak, még az erre tévedt utcaseprőnek sincsen gondja rá. Mindenki azt gondolja, nem órá, másra tartozik? Épp az idevezényelt útburkolóknak tűnne fel? Néhány hete fölszedték a köveket, s alkalmasnak találták az emléktáblás zugot pihenőhelynek, odátámasztják csákányaikat, odaszórják a kalapácsokat, külön falat raknak a fölhalmozott kőkockából, pallók hevernek mindenütt. Azóta a postaláda üritése is szünetel. Kihúzták az elterelő piros-fehér kordont. Növelték a rendetlenséget, miközben a koszorúk eltávolítására vonatkozó elkésett szándékot is elterelték. S maradt, mint a gazdátlan kripta látványa, a felejtés, néha már attól tartok, véglegesen.

Lomtalan

Az útszélre vetett cipő nyomorúságát kazlakká növeszti a lomtalanítás, mely most e városrészben az őszi betakarítás idejére esik. Valahol szüreti fürtök mosolyognak, vesszőkosárban koccan az alma, csörögnek a csonthéjasok, csűrök és kamrák illatoznak a mező jó szagától. Ám itt az otthoni rend kedvéért akkora a fölfordulás, mintha egy zsidvasárra látnék az ablakomból. A meghirdetett napon rákényszerülök én is számba venni, mennyi fölösleges holmi gyülemlett össze megint tavaly óta, s hasznát vettem-e annak, amit visszatartottam, mint ezt a lestrapált félcipőt. Latolgom a kamra mélyén, s végképp lemondok róla. Pedig milyen könnyeden jártam benne, a téli nehéz bakancs után repültem szinte, akár mezítláb, kisgyerekkoromban. Ő volt útjaim lábnyoma, árulkodott felőlem, merre térültem sárban és főnyenyen, forró aszfaltra pecsételte gyaloglásaim ütemét, külföldi óvárosok, hazai piacok élményeit idézte föl. A lábamhoz formálódott, testtartásom és lépteim szerint kopott a sarka, talpa, gyűrődött bőre, mintha személyem mása lenne, már nem is lábbeli, inkább emlékezet, életem szerény bizonyosága. Akár a többi elfelejtett, amit elnyelt a lom, s párjavesztett szemét gyanánt befalt és bezúzott egyik reggel a szörnyű monstrum. Feltűnés nélkül szeretnék megválni tőle. Műanyag bolti szatyorba rejtem, néhány visszaválthatatlan üveghez fogva terelném el a guberáló figyelmét, aki azonnal kikapja kezemből, s megvető pillantása közben lepottyantja a szemétkébe. Elszégyellem magam s rádöbbenek, micsoda rangkülönbség lehet még itt, a szegénység ingyen piacán is, ebben a fordított hierarchiában a kidobott holmi szerint. Éppúgy az ebből élő meg az erre tévedt érdeklődő között, ki épp véletlenül akadhat itt valamire, ahol a gépesített rajok szálltak meg mindent. Nem érdekes, hova valók, a föld alól sem lephettek volna meg ennyire gyorsan, ilyen magától értetődő iparkodással, amit az utca lakói raktak nagyra. Ijesztők a nehézsúlyú, tarfejű férfiak, méltóságos vénasszony őrkdik a félkarú fotelban, lefoglalt egy babakocsit az alvó kisgyerekekkel. Míg puffannak a matracok, csörömpölnek az üvegek, sodronyok, rációk, cukorspárgával kötözött dobozok zuhannak a szőrös kezek elé, sugárzik, mert minden nyomorúság fölött meg szokott jelenni a fény, egy nyurga fiatal nő, valami éjjeli szekrényt kormányoz a biciklijén, csípőjével támasztja, jobb kezével telefonál, mintha szárnyát emelné.

Örök szeptember

Ki tudja, hány szív dobog szaporábban ezen a szeptemberi napon? Még akinek semmi köze sincs már az iskolához, az is valami ünnepi hangulatot, elfelejtett, szokatlan, lámpalázás feszültséget érez a hirtelen benépesült, hangos utcák zsúfoltabb forgalmában. Mintha a vándormadarak tértek volna vissza, amikor éppen az őszi útra gyülekeznek. Elérzékenyülök a legkisebbek piciségén, s mert olyan elveszetten állnak a hatalmas nadrágok, szoknyák takarásában, a cipők ladikjai

közt, míg a világ második, fölső fele a kamaszok nyári élményeitől lármás. Fékezhetetlen végtagokkal röpdösnek az újra találkozás örömeiben, amíg ezek az ismeretlen legkisebbek mozdulatlan hallgatnak a villamoson. A pár perce még szárnynak tetsző háti táskák egyre mélyebbre húzva tolják őket. Félelem és öröm keveredik a tekintetükben aggodalmas csodálkozássá. Megható grimaszba ferdíti arcukat a visszafojtott pityergés. Így láthatnám unokámat is ma, élete első tanítási napjának reggelén, ahogy valaha elindítottuk édesanyját. Így kísértük az idő kapujáig, megismételve a minden korban azonos mozdulatot, szavakat s a szemek egymást kereső fényének üdvösségét. Talán sose fogja majd ilyen szorosan, ilyen aggódó páros löktetésbe merülten a világ legkisebb keze a világ legnagyobbját. Változhat az iskolai élet könyvestül, irkástul, ceruzástul, ugyanazok maradnak a nemzedékek szeptemberi érzelmei, hiszen apám még palatáblán tanult meg írni, én meg most számítógépbe fogalmazok, s a múltak emlékét megilletődve helyezem magam elé. Mert mintha valami különös akarat miatt, generációk keze nyomát őrző ereklye gyanánt maradt volna meg ez a palatábla az idő fölhalmozódott dolgai közt. Nem az enyém volt, bár nevem kezdő betűivel, a végigjárt osztályok római számainak rákarcolásával azt akartam elhitetni. A 19. század végéről örökölhette a bátyám, ha hetven esztendeje még azon tanultak. Mi már ceruzával, tintával a vonalas vagy a kockás füzetbe. Ők erre a fekete fakerekes lapra, mely éppúgy kijelölte a számok kockáit, a betűk egyenes vonalait a palavessző alá, mint az irkák lapjai. Múltba felejtkező kíváncsiság, kisöccsi szeretet, a tulajdonlás gyermeki ösztöne indíthatott a megkülönböztetett figyelemre, mikor a magaménak kijelöltem a ház fölösleges kacatjai közül, de arra biztosan nem számítottam, hogy életre szóló kapcsolatot kezdek el vele. Kisiskolás korom jelképévé változott, s ha kezembe akad, mint horog a nagy halat, kirántja elém azt az alámerült világot, melyet azért mégsem lehetett elveszíteni. A palatábla is hányszor eltűnt és elfelejtődött, a kamra, a padlás annyi kelleetlen tárgya hol van már? A fúrók, vésők, fűrészek, gabonás zsákok, kantárok, zablák sehol. Csak ez a fekete sík, mindig teleírható, letörölhető felület van meg éppen a kallódás útjából visszatérítve ide, abból a korszakból, mikor a h betű a háború volt. Elnyomta a méhek, virágok, szilvák, lovak, cinegék zengő ábécéjét a zuhanó bombázók zaja. S mintha az akkori nehezen húzott egyenes vonalak, az egymásba fűzött girbe-gurba körök sora lett volna nekem a próbatétel az első tanítási nap pillanatfelvételén túl, a térképek, színes ábrák, festett madarak gyönyörű tarkasága, meg a ködbe szivárgott arcok után.

LÁSZLÓFFY CSABA

Előbb megéltem, aztán kitalálom*

„A vágy – mint minden férfiban – természetesen belém is belém törte töviseit (...) a lehetőségek ingerkedése a legrosszabb esetben lázadás volt ez ellen a mélyebb, párszerű összetartozás ellen, amely mint két egy pertlire kötött baromfi, szétrugdalózó lelkünket is összetartotta.”**

*Ingerem, ingerültségem vajon
egy lírikusé?*

*Nem e percmagány –
az ingoványba fulladt értelem:
a pokoljárás önbizalma, az
árnyjátékok riasztó orgiái
után ránk szakadt üres látvány
teszi egyhangúvá szégyened,
szégyenem.*

A tabuvá tett témák mint áldozatok.

*Szelíden rendezni az örültséget(?)
– egy gondolkodó géniustól ennél
„papucshősebb” eszelősséget
nem is lehetne kiagyalni.*

*Fojt a magasság, bukott férfifej,
te földnek szegzett, irgalomra váró!
A téboly »állócellájából« hogyha
kilépsz („Köztünk a kard. Recseg az ág”),
gyökereket szakítva – az emléktömb*

* Havas Endre-parafrázis.

** A mottó s a kiemelt szavak Németh László napló- és versidézetek.

*a mélyben megrepedezett és lassan
porladni kezd már, elmeszesedett
klasszikus ereken mi ez? kamaszláz!” –:
hol a vértódulást elkövető-el-
állító rokonság?*

*Ilyen borús
éjszakán nem könnyű kilopni
a lelkedet, Mester, mikor a kételyt
te magad, a harmonikusnak mondott
Németh László ültetted volt el
másokban is. (Lám, alkat s példakép
ellen aligha van refugium !)*

*„Öntörvényesítő ösztön” – a férfié?
Mi ez: visszatérni az ósbozótba;
kacsaringós utakra? – Elvadított
agyrem! „özönvíz-magas” Ararát!*

Herceg *(én, erdélyiként, nyugtalan,
nemes volnék, vagy csak bizarr lidérc?) –,
néztek hát inkább nagyapám dió-
fájának dús koronája fölé,
hol tréfás, máig is illatozó
anekdotákkal szállt tova
sorsom őrangyala.*

2006. szeptember 17.

ACZÉL GÉZA

megigazulás

talán ott kezdődhetett a két csomag savanyú cukorral amit vali néném küldött mikulásra érdes idők voltak a fene gondolta hogy majd a foga bánja a mohó gyerekek örült ropogtatással mindet bevettem miközben megfontolt bátyámnak még egy hét múltán is a zacskóból csak egy szem hiányzott s mivel helyzet szüli az átkot a színes köveket lassan csenni kezdtem az önzés első duzzadt levelei bomladoztak már felettem majd csöndben gyökeret eresztett bennem a sunyi szerzés aprócska csodája s mikor már járni kezdtem az iskolába valahogy a nagyobb süteményekbe akadt tekintetem a menzán ülésrendkor mindig a kevésbé szálkás padokat kerestem s ha recsegő parancsszavak húztak el megettem mélán hagytam a feladathoz más is odaérjen nem volt még meg bennem az érdek nélküli szemérem se — legalább fejben — a kicsinyke kereszték részleges átvállalása nem volt még a léleknek rezignált fáradtsága mely az unalom opálos ködén át egyszer csak jósággá szelídiül s a pillanatnyi tétova tusában az apáca ösztönök meleg magánya marad legfelül a gyöngéden simító kéz bársonyos árvasága mint a sivító malacok ügettünk hát borús reggelente a kopott oskolába egymás hajladozó érdekeit fölültúrni s már alig emlékszem mikor kezdődött az a könnyökléseken túli nyugalom melyben az a szép ajándék ha én adom ha én kezdem az ügyetlen szólást biztató gesztusokkal nem lépve túl az adakozás szelíd figyelmét sokkal nehogy a leleplezett kényszer odaát fájjon mikor végre megérted a gőzölgő tál körül anyád miért akadt fönn örökké a csirke szárnyon s havat kotorni pedig már jókora senki voltál miért imbolygott ki szikrázó fagyokban apád a gyerekek talán csakhogy ekkor a révület már futna egy olcsó szirupba a visszapergő emlékezettel ott maradsz mínuszban s a megfejthetetlen részletetekbe tolakodó hiány mint a lepergő idő hermeneutikája elmarad ihletett érveid mögül gránit öklökbe bezárva s a megigazulás főséges íve a napi robot fölött be-behajlik osztom a párolgó lábast keresem nekik matériámból a szebbeket s már fel sem tűnik ez a természetesebb

PETŐCZ ANDRÁS

Idegenek

HARMINC PERCCSEL A HÁBORÚ ELŐTT
(Regényrészlet)

Peut-être à cause des ombres sur son visage,
il avait l'air de rire.

(Camus)

Hazudni anyám tanított.

Pakolunk.

Ládába, bőröndbe tesszük a ruhát, az ágyneműt, a dunyhát, a pokrócokat. Az egyik táskát lábasokkal, fazekakkal, evőeszközökkel rakjuk tele.

Költözünk.

Soha nem maradunk ugyanazon a helyen fél évnél tovább.

Anyám így gondoskodik a biztonságomról.

Pakolás közben is magyaráz:

– Nem elég tudatosan hazudni – mondja. – Tudni kell ösztönösen hazudni. Kapásból. Nagyon hitelesen. Csak így maradhatsz életben.

Van egy kis hátizsákom, abban viszem a babámat és a Bongó kutyát. Ők is költöznek velem. Hozzám tartoznak, vigyázok rájuk.

Anyám kordén húzza a ládát, a bőröndöt, a táskákat meg a szatyrokat a vasútállomás felé. Az állomás körüli utcákban rengetegen vannak. Asszonyok, férfiak és gyerekek is.

Meg kutyák.

A kutyák veszélyesek. Némelyik már túlságosan éhes.

Néhányan csomagok nélkül, mások bőröndökkel, táskákkal felpakolva próbálnak kijutni az állomásra. Van, akinek ugyanolyan kis kordéja van, mint nekünk.

Anyám azt mondja, keresztül kell mennünk a tömegben, hogy a pályaudvarra jussunk. Figyelmeztet, hogy kapaszkodjak a kordéba, nehogy elsodorjanak az emberek.

Még az indulás előtt mondta az anyám:

– Ha elszakadunk egymástól, akkor talán soha az életben nem találkozunk többet. Ezt jól értsd meg. Innen el kell mennünk, tehát bármi áron, de el-

megyünk. Olyan helyre viszlek, ahol egy darabig biztonságban vagy. Talán évekig is. De ahhoz, hogy elvihesselek, ki kell jutnunk az állomásra. Sokan lesznek. Soha ne tévessz szem elől.

Utálom a tömeget. Tülekszenek az emberek, alig tudunk előre jutni.

Mindenki ideges.

Az anyám is idegesen próbál utat találni magának és a kordénak, mindenkivel kiabál, aki nem húzódik odébb azonnal.

Már messziről hallani, hogy az állomás hangszórójából zene szól.

Hirtelen leáll a zene, hivatalos, de a számomra idegen nyelven bemondanak valamit.

Nem értem még jól az állami nyelvet, még mindig csak a helyi nyelvet beszélem. Anyám egy ideje nagyon dühös rám emiatt. Azt mondja, hogy minden nap tanuljam a hivatalos nyelvet. Meg azt is mondja, hogy én még gyerek vagyok, könnyen tanulok nyelveket, van még esélyem arra, hogy hibátlanul megtanuljak az állam nyelvén beszélni.

Így mondja.

Most megáll az anyám, és feszülten figyeli, mit mondanak a hangszóróban. Aztán még erősebben rángatja a kordét, rákiabál egy öregasszonyra, aki előtte megy, hogy álljon félre.

Miközben tülekszik, és a kordét rángatja, aközben is csak beszél.

Magyaráz megállás nélkül:

– Válaszolsz, ha kérdeznek, de soha nem mondasz igazat! Megértetted? Ha egy katona kérdez valamit, hülyének tettetted magad, vagy kitalálsz olyan dolgokat, amik nem igazak! Érted?

Kérdezem:

– Miért?

– Csak. Mindegy. Nem mondom meg, hogy az apád halott. Ez a legfontosabb. Azt mondom, él. Nem mondom meg, kik vagyunk, azt mondom, turisták vagyunk, országjárók. Kirándulunk. Bármit mondhatsz. Beszélj össze-vissza. Azt mondom, parasztok vagyunk, az anyád is az, és az apád zöldségeket termel. Végül is ebből élünk, zöldséget viszünk a piacra, nem? Azt mondom, hogy menekültek vagyunk, határon túliak, messziről jöttünk. Csak soha ne mondj senkinek igazat, hallod? Soha!

Nem könnyű kijutni a pályaudvarra. Anyám azt mondta, a pályaudvaron már jó lesz, a vonaton már nem lesznek sokan.

Azt is mondta az anyám, hogy az is lehet, hogy egy teljes napot a vonaton töltünk.

Messzire utazunk.

Anyám tudja, hova.

Vár minket valahol egy szoba, egy lakás, valami, amit az anyám már megszervezett nekünk, előre lefoglalt, vagy elintézte, hogy valakik fogadjanak minket.

Elintézte, ahogy szokta, telefonon.

Tudom, mert évek óta ezt csinálja. És mindig nagyon ügyesen.

Végre odaérünk az állomáshoz, a bejáratnál fegyveres őrök. A fegyveres őrök előtt vasrácsokból kordon.

Az őrök nézik az emberek papírjait, majdnem mindenkit elküldenek. Csak néhányan tudnak bejutni az állomásra.

Az anyám egészen a vasrácsig húzza a kordóját, aztán rákiált az egyik őrre:

– Pavel! Paolo! Itt vagyunk!

A katona észrevesz minket, odamegy egy másik katonához, valamit súg neki. A másik katona hallgatja, aztán mintha kérdezne valamit.

Hangosan nevetnek.

A katona, akit anyám Pavelnek, illetve Paolónak szólított, odalép a vaskordonhoz, rákiabál az ott levő emberekre, és kinyitja a kordont.

Anyám izgatottan rám szól, nem értem, mit mond, mert nagy a hangzavar, körülöttünk mindenki magyaráz.

Anyám húzza a kordét a vaskordonon túlra, én engedelmesen követem.

Paolo odalép az anyámhoz, sugdos a fülébe, aztán ráver a fenekére.

Nevet.

Bent vagyunk a pályaudvaron. Az őrök már nem foglalkoznak velünk.

Az állomás szinte teljesen üres. Csak az egyik vágányon áll egy szerelvény. A vágány melletti peronra húzza anyám a kordét, megáll az egyik kocsiajtónál, azt mondja, ezzel a vonattal fogunk utazni.

Azt is mondja, hogy körülbelül fél óra múlva indul a vonat.

Felszállok, hogy lefoglaljak két helyet.

Szinte mindegyik kupé tele van.

Találok két üres helyet. Kihajolok, úgy integetek anyámnak, hogy idejőjjön, húzza ide a kordét.

Anyám egyenként cipeli fel a csomagokat, a ládát meg a bőröndöt és a többit.

A kordét a peronon hagyja, majd érte jönnek.

Azt mondja:

– Itt maradsz, veszek valami üdítőt és ennivalót. Vigyázol mindenre. Ha valami valamihez hozzá mer nyúlni, ordítasz, ahogy bírsz.

Tudom a feladatomban. Nem először kell vigyáznom a csomagokra.

Bámulok ki az ablakon, várom az anyámat.

Izgulok kicsit, hogy jőjjön. Attól félek, hogy egyszer elfeledkeznek rólam, és egyedül maradok.

Arra gondolok, hogy egyszer biztosan magamra hagy majd az anyám.

A kupében rajtam kívül még hárman vannak, egy öltönyös, nyakkendősférfi, aki újságot olvas, egy miniszoknyás fiatal nő, aki képeslapot nézeget, és egy szemüveges fiú, talán gimnazista, farmernadrágban, pólóban, aki alszik.

Benyit a kupéba egy kövér nő. Virágmintás ruha van rajta.

Izzad.

Megszólít:

– Szervusz, kislány! Ugye, van itt egy szabad hely?

Nem vár választ, bejön, leül. Fujtat. Liheg.

– Iszonyatos a hőség! – mondja, csak úgy, magának.

Vörösre festett haja van, ondolált. Az arca is vörös, a melegtől. A ruha elől kivágott, látni a melleit, nagyok, ráncosak.

Elfordítom a fejem, anyát várom. Nézek ki az ablakon.

Az öltönyös férfi rezzenéstelen arccal olvassa az újságját. A miniszoknyás nő sem néz a kövér nőre, nézegeti a képeslapját, mint aki süket.

A fiú alszik.

A kövér nő változatlanul hozzám beszél:

– Egyedül utazol, kislány? Vannak szüleid? Anyukád hol van?

Hirtelen elszomorodom, sírni szeretnék.

Félek, hogy nem jön az anyám.

A kövér nő tovább beszél:

– Hajjaj, ilyen kislányok nem utazhatnak egyedül a vonaton, ezt tiltja a szabályzat. Mondd csak, kicsikém, jársz már iskolába? Nem tanítottak meg illedelmesen válaszolni? Szólok a kalauznak vagy a rendőröknek, csináljanak veled valamit, az mégsem illik, hogy egy ilyen kicsi lány, itt van, egyedül a vonaton, az ilyen nem szabad megengedni. Lehet, hogy árva vagy, és kiszöktél az árvaházból? Hogyan tudtál bejönni az állomásra? Beengedtek a katonák? Vagy belógtál? Mi? És ezek itt? Ezek mind a csomagjaid?

Ránézek a nőre, nem tudom, mi lehet a nézésemben, de elhallgat. Felállok, odamegyek anyám legnagyobb táskájához.

Ebben a táskában vannak a konyhai felszerelések, a lábasok, a fazekak, az evőeszközök.

Benne van anyám húsvágó bárdja is, amivel disznóöléskor szokták a nyers húst darabolni.

Nehéz a húsvágó bárd, két kézzel próbálom emelni. Alig bírom. Vigyázni kell vele, éles.

Két kézzel emelem ki anyám táskájából. A kövér nő felé fordulok.

Lépek kettőt előre.

Aztán váratlanul ejtem el a bárdot. Élével csapódik lefelé.

A kövér nő lába mellett áll bele a műanyag padlóba.

A nő hisztérikusan üvölt. Az öltönyös férfi az arcomba bámul, a miniszoknyás nő pedig felugrik a helyéről rémületében.

A fiú változatlanul alszik.

Hirtelen nyílik ki a kupé ajtaja.

Az anyám az.

Azzal kezdtem, hogy anyám tanított meg hazudni. De azért azt el kell mondanom, hogy ez a történet nem a hazugságról szól. Az anyám megtanított hazudni, hogy életben maradjak. Ennyi. Ez még önmagában nem olyan érdekes.

Nem tudom, minek kellett életben maradnom. Sokkal egyszerűbb lenne minden, ha én is úgy végzem, ahogy Amélie. Akkor most nem kellene elmesélnem ezt a történetet.

Mint ahogy azt sem tudom, hogy azért maradtam-e életben, mert tényleg tudok hazudni.

És azt sem tudom, hazudtam-e egyáltalán. Nyilván, hogy hazudtam. Mindenki hazudik. A felnőttek is. Szavakkal, mozdulatokkal, viselkedéssel. Ki, ahogy tud. Mert mindig mindenki *túl* akar élni. Túlélni valamit. Csak tudnám minek.

Amikor Amélie meghalt, úgy emlékszem, egyáltalában nem szenvedett. Mi szenvedtünk. Akik láttuk a halálát.

Az övét, és a többiekét.

Anyám egyébként nagyon tudott hazudni. Úgy hazudott, olyan hitelesen, olyan őszintén, mintha minden egyes szava színigaz lenne.

Amikor mondta, mondta a hazugságait, aközben mindig csillogott a szeme. Látszott, hogy élvezi, hogy hazudhat.

Hogy ezt valami nagyon okos dolognak tartja.

Ebben tényleg ő volt a legjobb, mindazok között, akiket eddig megismertem.

Mármint a hazugságban

Ez a történet mégsem a hazugságról szól. Csak úgy ideírtam ezt a hazugság-dolgot. Mert ez azért úgy jellemző volt az anyámra.

Különben pedig az apámat soha nem ismertem. Még a nevét sem tudtam, soha.

És soha nem kérdeztem meg az anyámtól az apám nevét.

És most már nem is fogom soha megkérdezni.

Nyolcéves koromig vándoroltunk.

Nyolcéves voltam, amikor az egynapos vonatút után abba a kisvárosba érkeztünk, amelyiket ma is az igazi otthonomnak tartok.

Szerencsénk volt, a plébános befogadott minket, szüksége volt egy házvezető-nőre.

Anyám vállalta.

A plébános nem kérdezte, honnan jöttünk.

Igazolványt se kért.

– Majd a Tanácson úgyis be kell jelentkezniük – mondta. – Különben is, itt mindent az ideiglenesen itt állomásozó 3. hadtest ellenőriz. Velük beszéljenek.

Nem értettem semmit abból, amit mondott.

Anyám viszont csak megvonta a vállát, nem ijedt meg:

– Akkor majd elintézem.
A plébános bólintott erre.

Megyünk a katonákhoz, látogatóba. A laktanya éppen az iskola mellett van.
Anyám krumplit ad el, répát, paradicsomot, zellert, petrezselymet.

Viszi a plébánia kertjéből.

Szép és fiatal nő az anyám.

Azt mondja:

– Bátran nézel a katonák szemébe, nem ijedsz meg tőlük. Megértetted? Bemegyek a parancsnokhoz, te az őrszobán maradsz.

Kérdezem:

– Miért?

– Csak. Mindegy. Ott maradsz, és kész. Megvársz. Sietek. Addig játszol, vagy valami. Ne kérdezz felesleges dolgokat!

A laktanya éppen az iskola mellett van.

Visszük a zöldségeket, megyünk be a laktanyába. Anyám megsimogatja a hajamat, mosolyog:

– Ne félj, nem fognak bántani.

Félek.

Anyám int a órnek, az ór nyitja a kaput.

Bemegyünk. Megyünk végig a laktanya udvarán, nem látunk senkit.

Alacsony épületek, körben, észreveszem, hogy az egyik ablak mögött emberek állnak.

Figyelnek minket

Anyám, úgy látszik, ismeri a járást. Határozott léptekkel megy az egyik alacsony épület felé, a bejáratnál katona áll, gépfegyverrel.

Az épületen valami felirat, nem tudom elolvasni.

Ismerem már a betűket, de ezek a betűk ismeretlenek.

Eddig az anyám tanított olvasni.

Amikor vándoroltunk, akkor nem járhattam iskolába, anyám nem akarta.

Azt mondta az anyám, most minden más lesz. Most majd járhatok iskolába.

Megállunk az épület előtt.

Azt mondja az anyám:

– Ugye, érted? Bemegyek a parancsnokhoz, te megvársz az őrszobán. Okosan viselkedsz, nem félsz, nem lesz semmi baj. Hallod?

Bólintok.

Az őrszobán három katona van. Kártyáznak. Hangosak, sokat nevetnek.

Az egyik katona leültet egy székre, mond valamit idegen nyelven, nem értem, mit.

Nem a hivatalos, állami nyelven beszél, hanem valami olyan nyelven, amit még soha nem hallottam.

Mond valamit ezen az idegen nyelven a másik kettőnek is, azok nagyot nevetnek, az egyik még a térdét is csapkodja.

Van egy nagyon magas közöttük, az beszél a legtöbbet. Olyan, mintha ő lenne itt a parancsnok.

Beszél, beszél.

Aztán hozzám fordul:

– Kicsi lány, idejőni. Ülni térdéré bácsi.

Csak nézek rá.

A katona töri az állami nyelvet:

– Ná, jöni már idé, ném léni báj, kicsi lány.

Odamegyek, megfogja a karom, derekamnál felemel, és az ölébe tesz.

– Jól léni, kicsi lány.

Odahajol a fülemhez, úgy beszél. Suttog, de most már nem értem, mit. Megint az idegen nyelven beszél, a lehelete kellemetlen, bűdös és meleg.

A másik két katona nézi.

A magas, akinek az ölében ülök, változatlanul a derekamat fogja. Érzem, hogy izzad a tenyere, arra gondolok, hogy a sárga nyári ruhám foltos lesz tőle.

Anyám majd megszid.

Harisnya nincsen rajtam, szeptember van, meleg. A ruhám felcsúszik a derekamnál, össze fog gyűrődni.

Szerencsére van rajtam bugyi. Ritkán van rajtam, anyám azt mondja, drága. Nem éri meg, és nem is véd meg semmitől.

Most adott rám, merthogy jöttünk a katonákhoz. Csak azért. Tulajdonképpen ez az egyetlen bugyim. Szép fehér, nincs rajta minta.

Még egészen új.

Anyám azt mondta, mielőtt elindultunk:

– Most felveszed az ünneplő bugyidat!

Ülök a magas katona ölében, és örülök, hogy nem vagyok teljesen csupasz.

Nem tudom, miért, de örülök.

Az egyik asztalnál ülő katona feláll, odajön hozzám, mond valamit a magasnak.

Aztán vigyorog, és megpaskolja a csupasz combomat.

Kényelmetlen az egész, szabadulni akarok, érzem, hogy rögtön sírni fogok.

A magas katona felhajtja a szoknyám, és az ujjával a fehér bugyimra bök:

– Szép!

Piszkálja a bugyim, mintha le akarná húzni. Összeszorítom a lábam, nem engedem.

Nem adom oda neki az ünneplő bugyimat.

Hirtelen olyan, mintha pisilnem kellene.

Úgy érzem, alig tudom tartani.

A magas katona szorít, én már kapálózom. Szeretnék WC-re menni.

Váratlanul elengedem magam, a fehér bugyim pillanatok alatt átnedvesedik.
A magas katona káromkodva lök le a padlóra.
A nadrágján folt.
A másik két idegen katona röhög.
Kiszaladok az ajtón, ki az udvarra. Meglátom az anyám, akit egy kopasz, alacsony katona kísér.
Az őr az őrszoba előtt merev vigyázzállásban jelent a kopasznak.
Anyám nézi a ruhámat, nem szól semmit.

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Édesanyám

*Nem kell szíved gépre hajtánod,
visszavarrjad Bácskát, s rongyaink,
mindnyájunk palástja, bánatod,
széttépett országunk egy megint.*

*Örök délután ez, de most van,
hozzád évültem, lásd, én látlak,
ne akard, hogy érezzem mostan
nagy súlyát halott szempilládnak.*

*Betelt emlékezet, aranykor,
mindig nyár, minden nyár utáni,
s minden érintésben aranypor –
így tudtál szeretni te s fájni.*

*Ténferegtem akkor mesékben,
csúfolták, tépték akarásom,
királyleányt veszek, ígértem,
történelem dőzsölt tanyánkon.*

*Mint működik időnk, csak sejtem,
ki voltál, nem tudhatom máig:
fetrengtem sárkánymarta sebben
s vittél te, Pócsra, Máriáig.*

*Megépült álmom, fennmaradtam:
élő kövek, versek az égig –
vissza a bedőlt teremtest raktam,
ingott velem a föld, a lét is.*

*Kérdezz rám, tudd, minden megvan itt,
ház, a kert, s nem ül rajtuk átok,
csodáld csak ez eget, piramist,
benne van: nézd, Magyarországot.*

*Nem kell szíved gépre hajtánod,
visszavarrjad Bácskát, s rongyaink,
mindnyájunk palástja, bánatod,
széttépett országunk egy megint.*

*Nem ér itt gyalázat, se fegyver,
béke van, őt ölték meg benned,
költöznünk, menekülnünk nem kell
s reám szent felajánlást tenned.*

Lenni

*Soha sietősen,
emlékezve mindre, ami van,
lenni egyidőben
amennyien vagyunk, annyian,
soha sietősen.*

*Lenni országomban,
roppant sátor, hajló ég alatt,
tudni, számolatlan
mindenünk Kárpát tenyerén marad,
lenni országomban.*

*Lenni szerelmesen,
osztván testem, nyitván szellemem,
bár van, ki idegen
akkor is, ha szívemet szelem,
lenni szerelmesen.*

TANDORI DEZSŐ

Farsangidőn

A madár? A tojás? A szüszifoszi kő! Esélyegyenlőségi misztérium

Végső trilógiám

I. MŰVÉSZETELMÉLETEM

Semmi sem érdemli meg, hogy megörökítsék.

Minden elvárhatja, hogy hallgassanak róla.

II. AZ EMBERISÉG TÖRTÉNELMÉRŐL

*Hirosima (kényszerűség) kivételével
még soha semmi el nem intézett semmit.*

*Jaj.**

Ezután sem fog.

To be continued.

*

* Mert hogy: „vagy Japán félelme a szovjet inváziótól, haha.”

(Máris szétszalazódik.
Ugye, inkább beszéljünk másról.
Ld. Töredék Ham...
„S én, mint aki félrehajol
egy teljes térnyi szélből.” 1960-as évek.

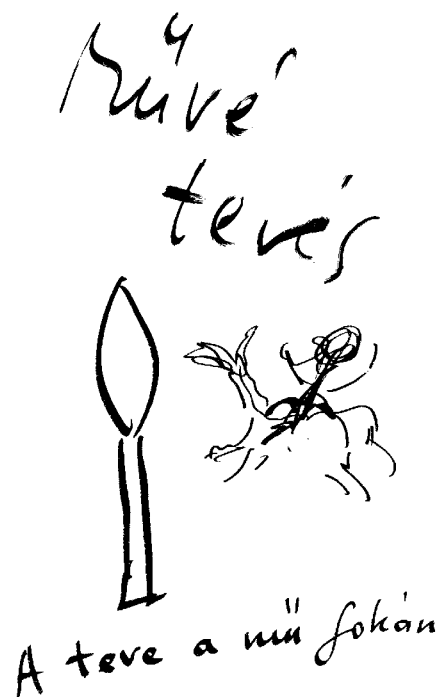
De fáj már a derekam,
a nyakam...!)

III. A LÉTEZÉSRŐL

Egy veréb nem veréb.
Lélek egy verébttestben.

Egy ember sem egy ember.
Jaj, szegény lélek.

Verébkém odaát alszik.

Végső trilógiám bővül

IV. KUGLI ÉS KÉGLI (MAGÁNTÖRTÉNELEM, ABSZOLÚT)

*Most kikugliznak minket adókkal,
egyebekkel, hiába, hát itt éltünk,
fizessünk érte, haha. De én*

*– ma is! –, ingatlanadó idején,
egy kégliről álmodom,
hol dús események zajlanak,
ahogy egykor, ötven éve,*

*igaz, még az eseménydússág
– „ülőhelyfoglaltság, állóhelyfoglaltság” –
meglehetős híján,*

*most, saját kéglimnek sem a
gyötrelmes ingatlanadóját ingatom
jobbra-balra, hanem*

*a szinte korlátlan eseménydússágok képzelt
kéglijén tobzódok,*

*újra csak gondolatban.
Ennyi, a képzelet ötven évéről.
De hát ezekben az évtizedekben
éltem le a... Stb.*

V. ÚJRA WITTGENSTEIN

*Witti nem, hogy kihagyhatatlan,
de sem atommal, sem szovjettel
el nem intézhető, el nem rettenthető.*

*(Hagyjam már e történelemcella-film eket!
Ne rajtuk guruljak be, guru bár nem vagyok.
„Guru nem gurul be!”)*

Wittgenstein sem volt guru,
mikor az elhíresültet mondta:
„Amiről nem lehet beszélni, arról
hallgatni kell.”

Ma se értelmezzük, kérem, politikailag,
az elhíresültnek folytatásait. Íme:

„Amiről jól hallgatni sem lehet,
az nem is lehet jól.”
(Túlhaladott, hogy arról tenni kell.
Mit tesz az, „valamiről tenni”.
Eleve téve van róla,
a Teremtődés folyamatkezdete óta.)

Witti egy szót sem szólhat!!
Nem szólhatTD.

Végső nem-is-trilógiám-nem-ér-véget-csak...

VI. ELEMZÉSBE CSAPOK ÁT

Írtam egy verset Totyi verébkém halála után,
de a költemény kedvéért eseményeket átalakítottam.
Nem szeretném, ha az életen győzne a poézis,
bár igaz, élőben van az is, ez is.
Tehát versemet, melyet
egy napilap igencsak rejteget
a közönség elől,
és könyörögni nem fogok semmit senkitől,
trükkösen közlöm a költeményt itt,
el-eljutva közben az elemzésig,
hogy az igazságra rávilágítsak.
Meg hogy ne a kocka hat oldalával hasítsak
semmit a valamibe,
legyen meg a bűvös hétnek az ő hét részlete.

Közbevetés

BODENI-TÓ, GYALOG ÁT

*Egyszer a Bodeni-tóról,
egy este, filmet láttam,
szinte sok volt a jóból,
vállamon Szpéró madárkám.*

*Évtized évtizedre,
múlt, egyedül maradtam.
Az a film, az se kellhet,
Szpéró rég nincs, és ez van.*

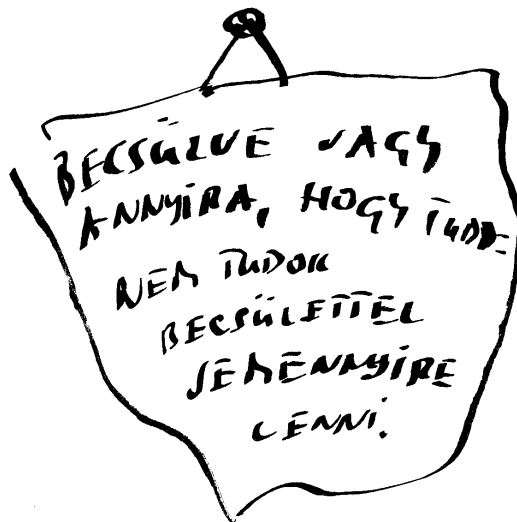
– *Most ülünk a Bodeni-tónál,
Potyika nevű madarammal.*

S a képzelt égen átszáll
egy Szpéró nevű angyal.

Csak képzetként ülünk, persze, ott,
nem valóságosan.
De eseménytelen, megkopott
napunknak valakije van:

jómagam és új verebem, ugyan...
Ki hűtelen, ki hű?
A valós égen átsuhan
egy angyal, Szpéró nevű.

PS. Ah, mit cifrázzam. Totyi, Szpéró, Potyi:
egy TD van és egy madár van!

Plusz

A kor négyszogesítése

Hogy en se, hogy te se:
a kor abszolút négyszogesítése.

A TRIVIALIS

All is, nem all is.

ÉS, VISSZA NORMÁLBA

*Ne legyen többé hétfő,
hogy kora még rá, vagy késő,
ne legyen kedd,
hogy nekem, vagy hogy neked,
ne legyen már szerda sem,
hogy le vagy szarva sem,
hogy le vagyok szarva,
ne legyen többé szerda.*

*Csütörtök: a közép,
ne részletezzük díszmezejét.*

*Ne legyen többé péntek,
hogy ezután hova lépek,
nem lépek, ne legyen szombat,
széttett combnak, tört combnyak,*

*több kor ne legyen.
Ne legyen többé vasárnap,
későnnek, vagy koránnak.
Ott vagyunk a kezdeteken.*

Wittgenstein

*„Amiről nem lehet beszélni...”
Nem hihetek e korrelációlehetőségben.
Nincs az „amiről”
a beszélő szubjektumának!
Csak áltat.
Hogy beszélhet-e róla, vagy sem.
Nem létező nóta, a Némaság-Helyen.*

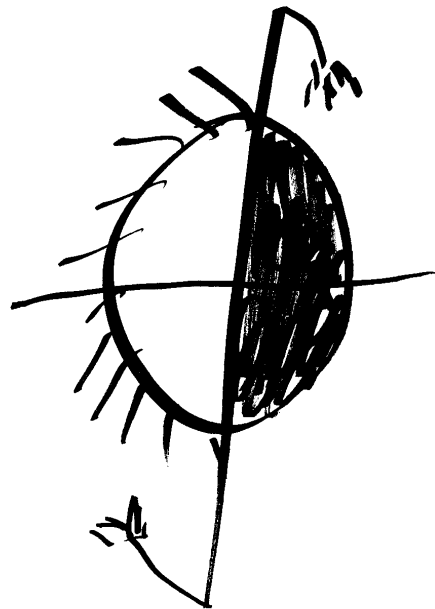
Hajnali Kosztolányi

„Elmondanám ezt néked”, a kurva anyját.
De már „A jó kurva anyátok kibaszott valagát” c. verssorom
se ment át.

Witti

Nincs kivel beszélnem! Ez az „amiról”-hiány.
Ld. Karinthy. „Nőket emancipál e Mancsi Pál miatt.”
Hajóztam. Admirál! nem lehet beszélni! Admirál! akkora a szél, ni!

Az öröknap felszáll, leszáll

Felszálláskor, leszálláskor kérjük kapaszkodni

Szegedi dal

Nem hogy magamba bekeseredtem,
a világból csak, kikeseredtem.

Ladicon, Rubicon

Folyó mentén
lélek ment, én.
Folyó mente,
itt ment ő.

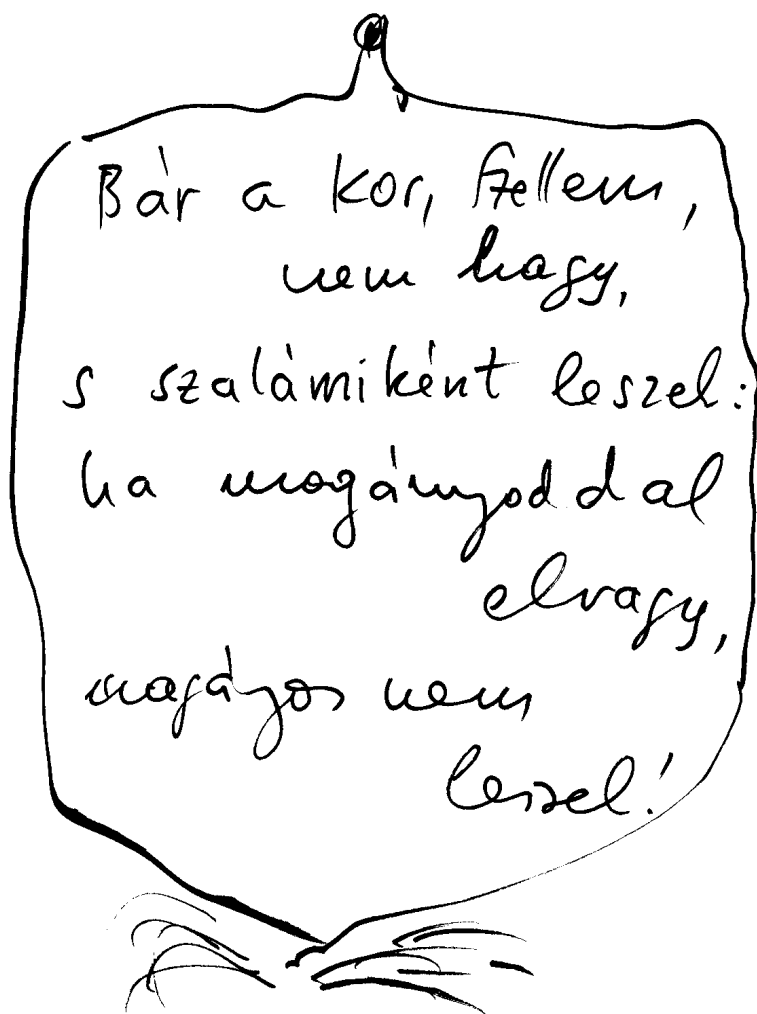
Itt volt mentiünk;
s mit mentetek,
Vízi Mentők?

Ki vizitelt
le a vízben
– feledem játékomat! –,
azt mondta, azt mondják,
átal menne, mert ott lakik
a galambja;
hogy ezt mondta.
Bizony, néha ladikon,
s nem tudjuk, Stiksz, Rubicon.

"Beér e kör. Körbeér-e?"

Handwritten diagram consisting of letters arranged in a circle: B, E, I, R, O, K, F, R.

(megoldi
barátainak)

BOGDÁN LÁSZLÓ

Richardo Reis Tahitin

14. ELSŐ LEVÉL TEIVE MÉLYENTISZTELT BÁRÓJÁNAK

*Nem akartam a szobámban lévő
asztalon hagyni ezt a könyvet,
kitéve a szállodai személyzet
kétségesen tiszta kezű matatásának,
Ovidius évezredekén átkelő,
mélabús költeményeit,
ezért némi erőfeszítéssel
kihúztam a fiókot, beletettem
és a mélyére csúsztatva rejtettem el
a Nagy Száműzött üzeneteit.
A fiók mélyebb volt, amilyennek látszott.
Nekiütkezött valaminek.
Mohó érdeklődéssel nyúltam be.
Egy revolver volt, amellyel
vadnyugaton gyilkolják egymást
a halál táncába szédült mesterlövészek.
Álmélkodva húztam ki
a hatlövetűt. Megpörgettem a tárat
s egy életfogytiglani pillanatra
a cső sötétlő örvényébe meredtem.
Kezem összekulcsolódott
a colt fekete markolatán,
mutatóujjam, mintha végső
helyét találta volna meg.
a ravaszon pihent. Nem tudom
mi történt volna ha meghúzó,
de kopogtak, s én gyáván rejtve
a fiók mélyébe a fegyvert, sietve
nyitottam ki az ajtót. Akkor
érkezett meg, báró, a leveled.*

*Döbenten olvastam, azt írtad:
„...Senki nem alakíthatja már
át az életemet. Hacsak... hacsak.
Igen, de ha mindig van valami,
ami nem történt meg, és ha nem történt meg,
akkor miért tételezzük föl, hogy
valami lenne, ha mégis megtörténne?”*

Többé soha nem nyitom ki azt a fiókot.

15. VISSZAESÉSEK

*És valahol már énekelni kezdtek,
vetkőzni kezdtek, egymást simogatták,
Odüsszeuszt várták, egymást marcangolták,
gruppenszex iszonyú lázában vacogtak
szomorú szirének. De jaj, az ősi ének
hangja idáig (idiáig!) nem ért el.
Ég térítette el. Levegő falai
is eltérítették. Hullámok házai
fogadták be őket. Hol vagy, Odüsszeusz?*

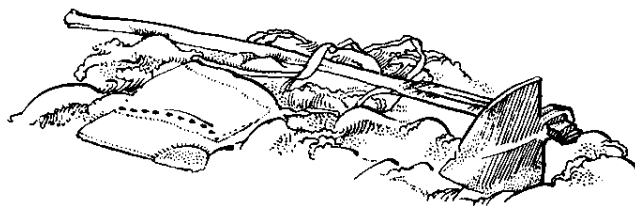
16. ELSŐ LEVÉL ALEXANDER SEARCH-NAK

*Ülök a parton, Tahitiben.
Táncol a hullámsapkás tenger.
Fehér hullámok legelésző
juhnyájukat idéznek.
Tegnap meghalt a törzsfőnök.
„Holnap ilyenkor hol leszek?” –
kérdelte és pillátlan
szemében kérdések örvénylettek.
Szűnünk egy miccenésre, igen!
De ég és föld között,
mintha kiléphetnénk az időből.
Érzem az öreg jelenlétét.
Sokat utaztam. Tengeren,
sivatagban. Nagyvárosok
útvesztőiben kóvályogtam,*

gettóban, sikátorban.
Kérdezek, de nem válaszol senki.
Az öreg törzsfőnök szelleme
ott libeg a közönyös víz felett,
terelgeti a hullámok nyáját.

17. KEZDETEK

Fekete parton férfi kopogott.
Fölötte táncoltak a sirályok. Néma sirályok.
A szél sem beszélt, immár reggel óta
fellegetet kergetett. A tenger,
néma óriás nyitott szeme, tükörcéjére meredt.
Az égre meredt a tenger és nem beszélt.
És nem beszélt a kavics sem,
hiába ütött hátára nagyokat a bot.
Hallgatott az ég, a homok,
a móló minden, őszállatokra emlékeztető köve
és hátrább a smaragd zöld dzsungel is hallgatott.
És hallgatott a korlát, oszlopok
hallgattak, a hangszóró ásitott,
kábelek, huzalok, reflektorok
húzódtak vissza és nem beszéltek.
Fekete parton férfi kopogott.

TURI TÍMEA

Hagyaték

Mindig csak az a por, az megy bele a szembe, befészkel magát a szemgolyó és a szemhéj közötti bizonytalanul szűk részbe, nem lehet tőle látni, mindig csak ez a por, igen, porzik az út, nappal, mikor úton van az ember, este meg, mikor egy helyben maradna, sáros, ingoványsötétre színezi az alkonyattal érkező eső.

De most csak a por, a por.

Abban az évben, mikor a legnagyobb válság és a legfurcsább időjárás egyszerre sújtotta az országot, Vera nagyobb összeget örökölt alig ismert nővére után, tengeren túli külföldről, készpénzben. Az idegenország-béli illetékesek bizalomteljes felelőtlenséggel egyszerűen postán, egy közönséges, ámbár tagadhatatlanul vastag borítékban adták fel a széles, idegen bankókat, így Vera olyan titokban vehette át az értékes küldeményt, hogy maga sem tudott róla. Mikor hazért, már tisztában volt vele, hogyha hú akar lenni hetekkel ezelőtti elhatározásához, ezen a napon fogja utoljára látni otthonát, a pici lakást, a kopott, mályvaszín bútorokat, a válság miatt hónapokkal ezelőtt kicsavart égőket takaró néma lámpaernyőket, a zsalugáterem bizonytalan boldogsággal beszüremkedő fényt. Már hetekkel ezelőtt eldöntötte, hogy ezen a napon fogja elhagyni amúgy is magányos otthonát, és a körülményekhez képest szakszerű tárgyalásai már mindent elő is készítettek a nagy változásra, a feltartóztathatatlan lépésre, hogy Vera a vándorcirkuszosok táborába álljon. Minden előre el volt tervezve: ma még elmegy a postára, felveszi utolsó küldeményeit, majd maga mögött hagyja a fizetetlen számlák miatt hónapok óta csak bajt és bánatot okozó lakást, igen, elhagyja ezeket a szobákat, melyek úgyszólván csak az ő magányos személyességének adhattak otthont, az ajtót bezárja, a kulcsot pedig eldobja, vagy lenyeli, mindegy. Az utcákon koszosan lézengett a nyomor, a városban a pánik helyébe lépett a nyugalmas apátia. Nem volt miért csodára várni. Minden előre el volt tervezve.

És akkor ez a boríték.

A zsalugáterem beszüremkedő fény csíkjaiban állva bontotta fel.

Egy idegen és halott nővér hagyatéka.

Az ablak előtt, az utcán száraz sírás rázott egy részeg testet.

Nem volt felkészülve a csodára. Minden előre el volt tervezve.

A kulcsot pedig eldobta vagy lenyelte, mindegy. Ki emlékszik arra.

Az utazásokról alighanem mindig csak az a por fog eszébe jutni, amelyik állandóan befészkelte magát a szemgolyó és a szemhéj közötti bizonytalanul szűk

résbe. Nem lehetett tőle látni, hogy semmi emlékezetes látvány ne maradjon az utazásokról. A kocsi, ami elé az egyszerűség kedvéért félig lesántult számarakat fogattak, minden göröngyhöz érve nagyot rázkódott, így Vera hiába nem láthatta az úton kívül társait sem, minden döccenéssel hozzá kellett ütődnie egyikük-höz-másikukhoz. Nem voltak többen egy tucathoz, s még kevesebben artisták; Vera is közéjük akart tartozni, akinek társulatbeli felvételéhez éppen elég volt azt állítania, hogy igenis ért a kötélen való táncoláshoz – a gyakorlatbeli produkciótól, az országban uralkodó amúgy is éppen elég zavaros körülményekre való tekintettel, már csak kényelemből is eltekintettek. Az egyik nap még a megtagadott otthon, a másik nap már egy poros szekér – Vera tudta, hogy este kötéltre kell állnia.

Ebben az évben a legnagyobb válság és a legfurcsább időjárás egyszerre sújtotta az országot: porosra száradt a nappal, sarat habzott az esti eső. A vándorcirkusznak, melyhez Vera is csatlakozott, már csak a válságos körülmények miatt sem volt elegendő pénze ponyvára, így minden este szabad ég alatt zajlott a szürkeségtől nedves előadás, hogy a búfelejtő publikum és a cirkusz tagjai pillanatok alatt megkülönböztethetetlenül sárossá váljanak. A színt tehát a két hatalmas sátortetejű póna közé kifeszített, csúszósra ázott kötél jelentette, mely alatt humortalan bohócok és esetlen bűvészek kísérelték meg estéről estére az eredetiséget. Világításról pedig szó sem lehetett, ha csak némely pillanatra egy erősebb villám nem borította el fényével az attrakciót.

Már az első este kötéltre kellett volna állnia Verának, aki az ismeretlen társak unszolása ellenére sem volt hajlandó az artisták egyen-égszínruháját magára öltetni, mely az állandóan felverődő sártól már úgymint kőszínpadra ázott. Vera már az első naptól ragaszkodott a saját maga által inkább készített, semmint varrt apró ruhához, mely épphogy eltakarta testének mellől combig tartó részét. A kis fekete rongy minden lélegzétvétellel úgy remegett Verán, mintha a tüdőből kiáramló levegővel a ruhát is le akarná dobni magáról ez a néma lény: a kis fekete rongy azonban makacsul tartotta magát, akár egy bőrre kövült tapétadarab. Fia-tal zsonglőrlányok nem egyszer próbálták nap közben vagy előadás előtt meglesni a furcsa jelmez titkát, mely egyöntetű fekete színe ellenére mintha csak apró, tenyérszerű mozaikdarabkákból lett volna valami érzékeny fonállal összefér-celve, ám Vera őrizetét ők sem tudták kijátszani.

Vera pedig minden zuhogó éjjel kiállt a sátortetejű pónára, félelem nélkül lenézett az alatta hömpölygő produkcióra és a nézők szürkére ázott tömegeire, akiknek a csodálkozástól tátva maradt szájukba mint ereszcatornába, folyt az égi eső. Vera minden éjjel kiállt a póna még sátortakarta részére, ám halált megvető bátorságának látványos tudatával egyszer sem indult neki a kötélnak.

Mesélik, a legjobb kezdő volt, akit valaha láttak.

A napok pedig megkülönböztethetetlenül peregtek egymás után, akár a por. Minden reggel ugyanazok a száraz szemcsék birizgálták a szemet, esténként ugyanaz a latyakos ámulat árasztotta el a földet: ugyanaz volt tehát minden, hi-

ába cserélte egymást városra város, s a vándorcirkusz tagjai talán már arról sem tudtak számot adni, nem léptek-e véletlenül át valami a nyomor által amúgy is elmosódott országhatárt, hiszen minden néző ugyanazt a nyelvet ismerte: a fájdalomtól elámított némaság szavait. Vera pedig, a legjobb kezdő, akit valaha láttak, minden este nyílegyenes háttal, bátor tekintettel, valószerűtlenül apró fekete ruhájában ott állt a kötél tánc előszobáját jelentő sátor takarta, száraz póznán, szobormozdulatlanul.

Ki tudja, meddig mehetett volna még ez így, ha egyik este a praktikus megvilágítást adó villámok nem kerülnek túl közel a produkcióhoz, és a meglepetés éles villanásával nem hasítanak bele a póznába, melynek tetejére sátor takarta emelvényt ácsoltak várakozó kötél táncosoknak. A villám megrogyasztotta a fát, ám nem dűtötte teljesen össze, a bizonytalan egyensúly azonban épp elegendőnek tűnt ahhoz, hogy Vera – éppoly bátor mozdulatokkal, ahogy régebben még rendületlenül állt – elinduljon. Vera nyílegyenesen sétált, nem nézve hátra, mint aki épp most hagyja el égő otthonát, tudva, élete fontosabb az otthonos kacatoknál. Vera sétált, életveszélyes méterekkel a föld felett, a válság és a vihar kellős közepén. És nézték őt. A felismerhetetlenre összesározott emberek tátott szájjal nézték a messzi lányt, akinek különös mozaikruhájának lapjairól szinte egyenként ázott le valami sötét festék, összefeketítve az égi esőt, hogy megmutassa a ruha igazi arcát; a válság kellős közepette egy lány sétált a viharvert ég alatt, ruhája számtalan összevarrt külföldi bankó, melyeket hiába festettek ügyetlen festékkel feketére, nem tudtak titkolózni az eső elől; igen, tátott szájjal és mohón nézte a nyílegyenes sétát a publikum, alig várva, hogy a pénzbe csomagolt Vera nemsoká földre érjen és akkor ők...

Egy ruha, egy ismeretlen és halott nővér hagyatéka.

Hiába lesz poros a reggel, most csak a sár, a sár.

Kislány otthon

RÉSZLET A REMÉNYTELEN VARIÁCIÓKBÓL

Nem tagadom, ismertem egy költőt. Bármire nézett, bármire gondolt, azonnal képes volt megírni. Reggeli kávé, lejárt villamosjegy, berekedt útszéli rikkancs – minden verssé vált a szavai által, és még azt se mondhatnám, rossz verssé. Báratai nem voltak, de ismerte mindenki. A nők pedig alig várták, hogy udvarlását viszonzhassák, hiába tudták, a költőt a nő csak addig érdeklí, míg meg nem tud róla egy vershez valót.

Így is ismertem meg. Már fél éve éltem egy fiatal, mezzoszoprán kóristalánnyal, akinek előttem még férfival dolga sem volt. Már fél éve éltem vele együtt, egészen megszoktam hát a naphosszat tartó halk dudorászását, a suttogva lehelt mondatait, amikor egy nap sugárzó arccal, de némán állított haza. Állt előttem azokkal a valószerűtlenül csillogó szemekkel, félrecsúszott sapkával a fején, alig tudta, hogy kezdjen hozzá, mire hirtelen a nyakamba borult, átölelt a fulladásig: ELHAGYLAK, ordította a fülembe, majd magyarázatképpen halkabban hozzátette: megismertem egy költőt.

A lány ragaszkodott hozzá, hogy megismerjem az utódom, már nem szeretett, de még adott a véleményemre. A füstös kocsmában nagyobb társaságában majd felfordult a gyomrom, olyan barátsággal üdvözölt az utódom, engem, az *irtózó idegent*, hogy majd az este előrehaladtával, mikor kikerülhetetlenné válik a négy szemközi beszélgetés, egyszerűen kifejtse nekem: közös nőnk jogán rokonának tekint.

Írt is erről egy verset. Ez a címe: Közös nő.

Megpróbáltam neki elmagyarázni, hogy a kórista már teljesen az övé, csináljon vele, amit akar, engem már úgyis zavart az emberi kapcsolatokban való zavaró jártassága. Engem csak az ártatlanok érdekelnek, mióta ártatlan lenni nem tudok. Egy ideig némán meredt rám a költő, nem mosolygott, ahogy szokott, így láthattam: magas és szikár teste már nem is olyan fiatal, ahogy mozgás közben látszik, homlokára visszavonhatatlan vonalakat mélyesztenek az évek. Némán meredt rám, majd felkacagott, rendelt nekem egy sört, pedig tudhatta, úgysem iszom.

Attól kezdve sokat beszélgettünk, pontosabban sokszor meghallgattam, bár nehéz volna számot adnom arról, mit is beszélt: soha nem voltak fájdalmai. A fájdalom, mint a gipsz, beleköt az emlékezetbe, az örömet azonban könnyű elfelejteni. Semmitmondó ügyei voltak a költőnek, és mégis mindig volt miről írnia: pocsolyák látványáról, vasutak magányáról – csak hétköznapijai voltak meg formaérzéke. Sohasem keresett témát, s engem, az illusztrátort mindig le is nézett. De soha nem is szenvedett, az se fájt neki, mikor a kórista hamar elhagyta egy korrepetítorért, hogy majd gyerekeket szüljön – egyiket se tölünk.

Azért mi még, ugye, rokonok maradunk, mondta a költő, és röhögve hátha vert.

Egyik éjjel kihalt utcán kísértem haza, azt mondta, részeg egyedül hazamenni, s én hiába tudtam, hogy bírja az alkoholt, belementem a játékba, és vele tartottam a már hajnalt váró városban. Verseiről beszélt, a Helyettes álmodó című ciklusról, a versek elrendezésének nehézségeiről, de látszott rajta, hogy sokkal jobban élvezi a munkát, semminthogy érezze annak igazi nyűgét. Azt magyarázta, hogy két felelőtlenül megírt vers egymás mellé kerülve már felelősséggel tartozik a másik iránt, és ezt az egész rendszert milyen okosan is kell felügyelni. Ekkor tettem vétlen ajánlatomat, hiszen komolyan gondoltam, a versek elrende-

zésében segíthet néhány rajz is akár, hogy szívesen illusztrálnám a kötetet. Meg sem állt, de elhallgatott. Csak amikor otthonához értünk, szólt hozzám lassan, komolyan, de rám nem nézve: nekem nem kellene festők, a festő én vagyok. Nem cserélem le a szavak képzetét holmi valódi képzetekre.

Nevetséges egy ember volt.

Nem bántam, hogy soha többé nem találkoztunk.

Minden későbbi történésről csupán hallomásból értesültem, mikor évek múltán a hajdani kóristalánnyal egy fényes délelőtt találkoztam. Már tudott járni az egyik gyereke, a másikat még kocsiiban tolták. Fénytelen szeméit meghízott arc párnái övezték.

Tőle tudtam meg, hogy miután lefordították a Helyettes álmodót franciára, a költőt meghívták egy bemutatóra, annak ellenére, hogy egy szót nem beszél az ottani nyelven. Csak egy hétig maradt Lyonban, a kiadó több nyelven is beszélő igazgatója példátlan háziasságról tanúskodva a saját házában szállásolta el az *idegen szerzőt*, aki így megismerkedhetett az egész családdal: az igazgató apával, a szigorú anyával és lányukkal, valami Cécillel. Cécil tizennégy éves volt, fiatal még a figyelemre, de már öreg a gyerekkorhoz, szinte a némaságig halkszavú lány, akinek nem is lehettek barátai, ha iskola után már mindig olyan hamar otthon volt. Csak ledobta a táskáját, hogy a lepkegyűjteményével foglalkozzon: halott pillangókat tűzött pici, de éles gombostűkre.

Nagyon szép lánynak kellett lennie, mondta nekem a hajdani kórista elme-rengve, ha olyan nagy hatással tudott lenni a költőre, mert éleseszerű nem lehet, aki ilyen bezárt életet él, akinek alig van köze a világhoz a saját szobáján kívül. Egy kislány otthon, semmi több. És ha okos is lett volna, érdekes és megosztható gondolatokkal vagy észrevételekkel, érvelt tovább, akkor sem ment volna vele semmire franciául egy kukkot sem beszélő barátunk.

És ne felejtsük el, nem volt több tizennégnél – nézett rám jelentőségteljesen.

Nem is történt semmi. Egy hét gyorsan eltelik, az apa pedig nem szívesen fordított a vendég és családja közt. S a költőt, bár érdekelte a lány, maga se tudott arról számot adni, hogyan; ismerőseinek úgy mesélte: beszélni szeretett volna ezzel a kis penészvirággal, kizökkenteni a hermetikus zártságából, amiben élt. Talán ezért tette az utolsó éjszaka, amit. Már előző nap el-eltűnt órákra egyedül a városban, csak egy tolmács társaságában, senki se tudta, mire készül.

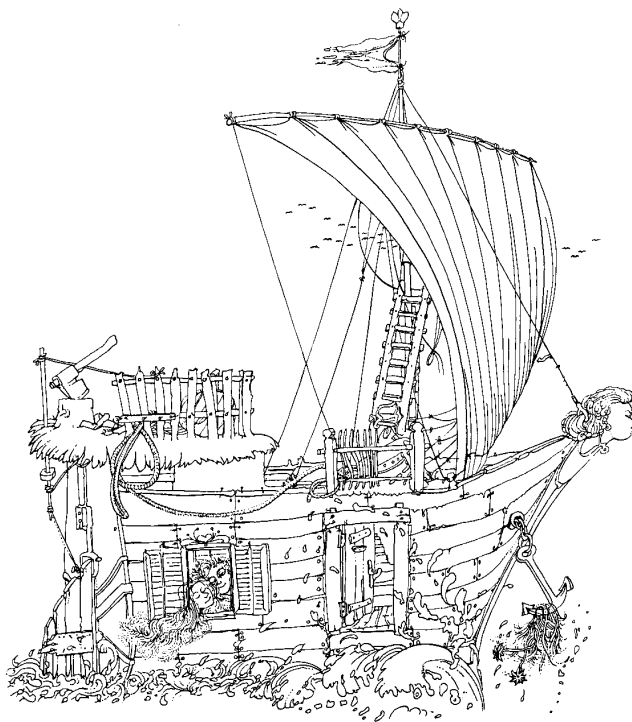
Cécil csak az idegen költő utolsó párizsi reggelén vehette észre, hogy ágya mellől hiányzik a halott lepkék nagy, fekete albuma, viszont ágya fölött számtalan pillangó repked, szinte átláthatatlan függönyt képezve. Épp annyi és épp olyan lepkék voltak ezek, mint a gombostűre szúrt mozdulatlanok, csak ezek éltek, megszemlélhetetlenül gyorsan cikázva. Állítólag semmi rémület nem látszott Cécilen, aki hosszú percekig feküdt mozdulatlanul, majd az ablakhoz lépett, szélesre tárva azt, várva, hogy elhagyják a pillangók a szobát, de hasztalan, ki tudja miért, maradt mindegyik. Cécil lassú léptekkel indult a már reggeliző asztaltársá-

sághoz, apjának tagolt nyugalommal elmesélve a történeteket, aki higgadt szemrehányásokat tolmácsolt az idegen költő felé, aki zavartan sietett szobájába, hogy a koporsófekete albummal térjen vissza, azt a lány elé téve. Cécil erre nagy szemeket a költőre emelte, majd percek alatt ordított vele, természetesen franciául, hogy a dühtől ernyedten teljesen elnémuljon.

Teljesen – nézett rám jelentőségteljesen a hajdani kórista. Úgy hallottam, mondta, az a kislány azóta egy szót se szól, sehol, semmikor; nem mintha előtte többet beszélt volna.

És?, kérdeztem tőle. És mi lett a költővel?

A nagyobbik gyerek már rángatta az anyja ruhája szélét, így csak pár mondatot hallhattam az egykori ismerősről. Hazatért, újra dolgozik, de nem ír új verseket. Csak a régebbi írások fölött gubbaszt naphosszat, azokat teszi más sorrendben egymás mellé, azokat írja újra. De hát mit csodálkozhatnánk? Mindannyian menthetetlenek vagyunk.

Tanulmány

BÁGER GUSZTÁV

Az európai identitás és az euroatlanti gazdasági kapcsolatok

A II. világháború után, a kontinentális szétszakítottság időszakában állandó veszélyként (Damoklész kardja gyanánt) lebegett felettünk Európa megosztottsága. Jóllehet látszólag minden rendben ment a maga útján, legalábbis a felszínen, Európában mégis két szuperhatalom politikai akarata feszült szembe egymással. Amit önmagában jól szimbolizált a német kérdés jegelése, nyitva hagyása. A kialakult bipoláris egyensúly azonban – szerencsére – nem borult fel (látványosan legalábbis nem): mind a két fél tudomásul vette egymás érdekszféráiban a kiépült status quót. Ugyanakkor a gazdaság vonatkozásában a biztonsági rendszerek jellegét nem a helyi politikai tényezők, hanem az érintett nagyhatalmak szempontjai döntötték el.

Az adminisztratív és piaci koordináció

Így alakult ki és működött jó ideig Közép- és Kelet-Európában a gazdasági együttműködésnek az a formája, amit adminisztratív koordinációnak hívtunk. Ez a modell – mint ismeretes – a központilag irányított tervgazdaság intézménye volt, amelyben az állam hatalmi erejével alátámasztott népgazdasági tervek igyekeztek meghatározni (mederben tartani) a gazdasági folyamatok alakulását és kapcsolták össze a gazdaság szereplőit.

Európa másik felében a hagyományos piaci koordináció elvei érvényesültek, amelyek szerint a magántulajdonon alapuló gazdasági tevékenység egyenrangú szereplőit polgári jogi szerződések kötötték össze, teret adva az egymás közötti versenynek is. Jelentős mértékben a fennálló szocializmus hatására is ez a koordináció soha nem tapasztalt jövedelem újraelosztással, ezáltal társadalmi–gazdasági kohézióval párosult, hosszú távon pedig a piacgazdaság páratlan mértékű növekedését és ezzel együtt magas foglalkoztatottságot eredményezett. A két gazdasági együttműködési modell párviadalát oly módon döntötte el a történelem, hogy – több, de két kiemelt okból is – a piaci koordináció szinte „be-robbant” a tervgazdaságok szerepét átvéve. A tervgazdaságok önkéntes felszámolását két fő ok határozta meg, az egyik a gazdaság szereplőinek motivációs érdektelensége, a másik pedig az a körülmény, hogy a szocialista társadalmi rendszer nem tette lehetővé maradéktalanul a technikai–műszaki haladás, az innováció szerves beépülését a tervgazdasági rendszerbe. Sőt, ezen túlmenve, szinte lehetetlenné tette azt.

Ez utóbbit jól illusztrálja az a tény, hogy egymástól szigorúan elkülönített alrendszerként kezelték a hadiipari és a polgári műszaki-fejlesztések területeit.

Egységes vagy különböző piaci modellek

Kérdésként vetődik fel, hogy az Európában kialakult, immár átfogó piacgazdasági rendszer egységesnek tekinthető-e vagy érzékelhető mértékben különböző válfajait szükséges-e megkülönböztetni? A kérdésre adandó helyes válasz talán az lehet, hogy az általános jegyeket tekintve a magántulajdonon alapuló, konkurencia-harcban álló piacgazdaságok természetesen egységesek. Az európai és az amerikai modellek is példaként szolgálhatnak. Közelebbről vizsgálva a mintákat azonban jelentős eltéréseket tapasztalunk az ideológiai alapok és a politikai filozófiák oldaláról mind térbeli, mind időbeli vonatkozásban. Nem beszélve az új fejlődésirányzatokról.

Az európai és az amerikai (USA-beli) modelleket összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a vállalatok az amerikai gazdaságban lényegesen nagyobb fokban elégitik ki a decentralizált piacgazdasági működés követelményeit és sokkal kisebb mértékben hat rájuk az állami (adminisztratív) szabályozás, mint az európai vállalatok esetében. Egy másik alapvető különbség, hogy az amerikai vállalatok mérete – a nagyságrendi előnyök kihasználása végett – jelentős mértékben meghaladja az európai vállalati méreteket és az így kialakult oligopol piacot az állam igen szigorú trösztellenes jogszabályokkal szorítja keretek közé azért, hogy garantálja a gazdasági verseny lehetőségét. Viszont a protekcionista politika végett az államtól a világgazdaságban „szabad kezet” kapnak, minden esetben, amikor a multinacionális vállalati érdekek sérülnének. Meghatározó különbség a két típus között hogy az európai modellben érezhetően hangsúlyosabb a szociális gondoskodás, mint az amerikaiban. (A Kelet-Európai, az integrációhoz csatlakozott országokban azonban ez még nem kellően hatékony.)

Az Európai Szociális Modell jellemző vonásai

Az Európai Szociális Model, mint az európai identitás központi eleme, minden állampolgár számára biztosítja a szociális védetség valamely fokát és a szociális kohézió által nyújtott lehetőségeket. Ez egyfajta társadalmi szerződésnek van jelen és lehetővé teszi, hogy mindenki részesedjék – ki kisebb, ki nagyobb mértékben – a gazdasági fejlődés gyümölcseiből. Az Európai Szociális Modell eszmeisége az Európai Unió keretében kifejezésre juttatja a keresztény etika két alapelvét, a szolidaritást és a szubszidiaritást is.

Az Európai Szociális Modellel szembeni két kihívás

A Szociális Modell gyakorlati megvalósulását napjainkban két nagy kihívás éri, amely egyfelől az újonnan felvett tagországokkal, másfelől pedig az EU-15-kel (a korábbi EU-tagországokkal) kapcsolatos. Az első kihívást különösen hangsúlyossá teszi a közép- és kelet-európai új tagországok gazdasági fejlettsége, szociális helyzete, pontosabban szociális felzárkóztatásuk nagy feladata, hiszen itt távolról sem tekinthető kielégítőnek a nyugdíjrendszer, az egészségügyi rendszer, a szociális ellátó rendszer működése, valamint a munkanélküliekről való gondoskodás. Annak tudatában, hogy a munkahelyteremtések elképzelhetetlenek a közoktatási rendszerek átalakítása nélkül.

E feladat megoldását mindemellett olyan körülmények között kell elvégezni, amikor a francia és a német államháztartási deficitek kedvezőtlen hatást gyakorolnak az Európai Unió gazdaságstratégiai lehetőségeire.

A Szociális Modell érvényre juttatása szempontjából előnytelen az a körülmény is, hogy az európai 15-ök keretében is viszonylag lassú az egymáshoz közelítő fejlődés. Egy erre irányuló felmérés¹ a régi EU-tagországok 1990 és 2001 között bejárt útján négy nagy területet vett sorra. Egyrészt elemezte a szokásos makrogazdasági mutatók (a GDP, az egy főre jutó GDP, a termelési mutatók) alakulását. Másrészt az információs társadalomhoz kapcsolódó területek (az Internet-hozzáférés, a személyi számítógépek használata, a mobiltelefonok száma stb.) fejlődését mérte fel. Ezen túl az egyensúlyi feltételek (költségvetési, fizetési mérleg, külkereskedelmi mérleg-egyenleg stb.) állapotát vizsgálta és a gazdaságon túli területeken (az egészségügy, a kultúra, foglalkoztatás, az oktatás és az ezeknél sokkal kevésbé mérhető értékrendek, a létforma egésze) elért fejlődés mértékét.

Zárójelben megjegyezhető, hogy a gazdaságon kívüli szegmens egyre meghatározóbb szerepet kap mind az EU-ban mind az USA területén. Ha csak arra utalunk, hogy az *oktatási szféra* immár pusztán a munkaerőigények felől szervezi intézményeit, kitéve ezzel a fiatalokat védtelenül a spontán piaci trendeknek, akkor egyre inkább sürgető az egyéni tehetség tekintélyének, a talentum tiszteletének a vissza- és helyreállítása. Ahogy az EU tagországainál is elvárható a tagok egyéni érdekeinek figyelembe vétele, ugyanúgy az országokon belüli racionalizálások (konvergencia-programok) nem mellékes célja kell, hogy legyen az *egók*, a lakosság, a nép személyes sorsának bekalkulálása. Günter Grass mondta a Frankfurti Könyvvásár megnyitóján 2003. októberében: „Mind az EU, mind az USA abban kell jeleskedjen a következő évtizedekben, hogy az emberi jogokat még hatványozottabban tisztelje azáltal, hogy megélhetést, méltóságot ad az embereknek. S e kettő lehetetlen szociális háló, művészetek és hit nélkül. A vallási fanatizmust és a rasszizmust pedig vissza kell szorítani, mert átkot hoz a nemzetekre.” Helmut Schmidt pedig így fogalmaz a Globalizáció című könyvében: „Karl Jaspers hozta szóba először, azután Peter Glotz, hogy az egyetemek ne csak a fogyasztói társadalom oktató telepei legyenek, amelyek pusztán az aktuális problémákra fókuszálnak, hanem kreatív módon védelmezzék az álkultúra tömeges elterjedésétől a befogadókat.”

Már a fenti kutatási módszerből is adódik, hogy az említett felfogás szakított azzal a nézetrel, mely szerint a fejlődés (vagy a felzárkózás), a fejlettség egyetlen mutatóban (például az egy főre jutó GDP-ben) kifejezhető lenne, még ha sokszor ez az egyetlen szám látszólag megnyugtató viszonyítási pontot, összehasonlíthatóságot, biztonságot vagy éppen önigazolást jelenthet valamilyen gazdaságpolitika, de inkább a hatalmon lévő politika részére.

A makrogazdasági mutatók alakulása azt jelzi, hogy az európai 15-ök között bizonyos gazdasági fejlettségbeli közeledés végbement, bár annak mértéke messze nem akkora, mint az elvárt vagy a köztudatban meglévő. A XXI. század vezető iparágainak vagy iparágaira vonatkoztatott mutatók esetében a közelítés valamivel nagyobb mértékű, azonban az „induló” feltételek, adottságok és teljesítmények szóródása, eltérése is nagyobb volt az egyes tagországokban.

Ami talán meglepő: az egyensúlyi mutatók esetében az egyes országok közötti különbségek jelentősek és tartósak maradtak a legutóbbi évtized során. Úgy is fogalmazhatunk:

¹ A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program keretében „A társadalmi tudat, értékrendszer, magatartáskultúra Magyarországon” című témakör része volt.

az egyes tagországok gazdaságába bizonyos mértékben és értelemben élesen „beleíródtak” bizonyos adottságok, egyensúlyi vagy egyensúlytalansági tényezők, amelyek persze legtöbbször visszavezethetők a kiválasztott országok társadalompolitikájára, elosztási rendszerére, értékvilágára, illetve egész gazdasága strukturális jellemzőire.

A műszaki-informatikai érdeklődésű és a technokrata értelmiség mindenütt jobban tud illeszkedni a globalizált keretek közé, jobban is vannak anyagilag honorálva, mint a humán pálya „búsképű” lovagjai. A szellem embereinek a háttérbe szorulása messzemenő következtetések levonására sarkallhatja manapság a legélesebben látó közgazdászokat.

A szociális kérdések fölvetődése, a hit, az egyházak, a művészetek finanszírozása mind sorskérdésként mutatkozik meg azok számára, akik ebből szeretnének profitálni (megélni) a verseny-orientált globál-piacon. Ha már a tudás áruvá vált, ne csak a reál-, hanem a humán értékek is kapják meg az őket megillető helyet a piacgazdaságban.

Nemcsak a gazdaságon túli területek világa maradandó, hanem tovább élő szervezetnek tűnik az egyes országok gazdasági, társadalmi, szociális szerkezetének egésze is.

A konvergencia-elméletek, az egyes országok jellemzőinek egymáshoz való közelítésével nem képes sikra szállni a nemzeti sajátosságokkal, a történelemből adódó struktúrákkal szemben. Ám az elemzések azt is kimutatták, hogy e szerkezetek (bizonyos „alaphasonulás” és szükséges átalakulás, rugalmasság mellett) nem visszahúzó erők, hanem éppen a gazdasági, a társadalmi kohézió, a belső szerkezetek harmóniájának erősítésén keresztül a fejlődési ütemet erősítő komponensek.

Az elmúlt évtized valósága átírta a korábbi scenáriókat: az Európai Unió fejlődése nem úgy valósul meg, hogy az egyes országok feladva belső struktúrájukat, egymáshoz mindenben hasonlóan, egy közös szerkezet mentén növekednek vagy harmonizálódnak egymáshoz, hanem éppen a történelmileg kiépült struktúrák ereje járult hozzá az egyes országok (egymáshoz közelítő) fejlődéséhez.

Mint az elmondottakból is látható, az Európai Unión belül a piaci modell, illetve annak működése meglehetősen nagy változatosságban van jelen. Az egységben tehát sokszínű formákban észlelhetünk olyan különbözőségeket, amelyek ideológiai vagy politikai eredetűek és történelmileg meggyökeresedtek. Ennek alapján azt is megállapíthatjuk, hogy egységesítésük csak hosszabb távlatban érhető el.

A gyakorlatban érvényesülő piaci modellek változatossága elemezhető államelméleti szempontból is, azaz, hogyan tükröződik mindez az egyes államok működési formáiban.

Az államfelfogások a gyakorlati tapasztalatok tükrében

Az Európai Unió tagállamai vonatkozásában már az 1957-ben megkötött Római Szerződés is kimondja, hogy szükségszerűen demokratikus jogállamoknak kell lenniük, mivel a piacgazdasági kapcsolatok folyamatos közelítése a cél, ezért elfogadhatatlan más berendezkedésű nemzetállamok csatlakozása, illetve felvétele.² E jellemvonás tekintetében tehát egység valósul meg, míg az állami szerepvállalás, illetve az állami funkciók mértéke és elosztása, a közszféra és a magánszféra kapcsolata viszont már egymástól elkülönülő képet mutat. A kialakult berendezkedés a társadalmi szükségletekre építi fel az állami funkciók

² Király Miklós (szerk.): Az Európai Közösség Kereskedelmi joga, KJK Kerszöv. Kiadó, Budapest, 2005.

rendszerét, azaz az állam a gazdaság befolyásolásán keresztül polgárai felé nyitottabb és közvetlenebbül kívánja érdekeiket képviselni. A demokratikus jogállamok által kialakított piactudományra épülő szociálisan érzékeny gazdasági rendszert tekintjük jóléti államnak.³

Az elméletet a megvalósított gyakorlattal összevetve úgy tűnik, hogy tiszta formában egyik elméleti vagy gyakorlati modell sem létezik. Ugyanakkor mindegyik elmélet valamilyen eleme megtalálható szinte mindegyik állam-működési formában, akár az Egyesült Államokat, akár a skandináv országokat, Németországot, Franciaországot vagy Nagy-Britanniát nézzük.

Am éppen a globalizációnak a világot egységesen átfogó hálóját követeli meg, hogy a részválaszokból a globális válasz irányába lépjünk. A mai valóság ugyanis túllépett a még élő államműködéseken. Ha a választ az eddigi gyakorlat szerint a végrehajtási technikákban keressük, csak különböző részválaszokhoz juthatunk.

A XXI. századi állam (és ember) globális helyének megközelítésében célravezető lehet a XX. század „félglobális” és a XXI. század globális világában kialakult államszerepek áttekintése. Erre teszünk rövid kísérletet az alábbiakban.

Az elméletek egyértelműen azt mutatják, hogy az államműködésben a köz- és a magánszféra valamiféle, de valójában mindig szoros kooperációja valósul meg. Az is látható, hogy az elméletek kötöttebbek, mint ami lehetséges vagy valóban létezik.

Az elméletek – főképpen a korai államelméletek – egyrészt a lehetséges állam-működést a gondolati racionalitás alapján alakították ki, másrészt a meglévő, valóságos állam-működéseket próbálták elméleti és ideológiai keretekbe illeszteni. Az elméletek maguk is egymásba csúsznak: történelmileg egymáshoz hol közeledők, hol valamelyest távolodók, de a különböző „partszakaszok” akarva-akaratlanul összekapcsolódnak.

A XX. század végi és a XXI. század eleji, a gyakorlatban működő állammodellek áttekintése csak erőteljes szűkítéssel lehetséges és érdemes. Elemzésünkben a magyarországi fejlődésre valószínűleg legerőteljesebben ható, de egyúttal a világ meghatározó vonalait is legerősebben alakító struktúrákat tekintjük át.

A BBC⁴ – OECD-adatokra támaszkodva – egy olyan elemzést adott közre, amely jól bemutatja a különböző jóléti államok működési-szerkezeti sajátosságait és különbözőségeit. A kutatásban (a fent kifejtett elméleti megközelítést jól lefedve) öt ország – az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország és Svédország – kapott kiemelt helyet.

Az állam lehetséges szerepvállalását (ebből adódóan az állam- és a magánszféra közötti „munkamegosztás” vonalait) több területen, illetve paraméter alapján vizsgálták. A statisztikai megfigyelések kiterjedtek a magyarországi állam-működésre, az állam és a magánszféra szerepmegosztására, a majdani reformokra, és ezen belül olyan ágazati területekre is, mint a nyugdíjrendszer, a foglalkoztatás, az egészségügy és a szegénység – gazdagság kérdése.

Végül vizsgálat alá vették, összehasonlították az állam szociális jóléti kiadásait és annak a GDP-hez mért arányát. (Külön vizsgálatot igényel az oktatás, amelyben az állami és

³ A jóléti állam jellemző vonásait részletesen lásd Szabó Ildikó: Az Európai Unió – egység a különbözőségben. PPKE Jog- és Államtudományi Kar, 2006. február.

⁴ A jóléti államok összehasonlító elemzése. (A BBC tanulmánya. <http://ecos.bbc.co.uk>)

a közsféra szerepváltozásának intenzitása, annak időbeli koncentrációja Európában meghaladja a felsorolt és elemzett területeken végbemenő módosulások és átrétegződések intenzitását.) Mind ezeket – a tanulmány adatai alapján – a melléklet 1. ábráján mutatjuk be, amelyből megállapítható a különféle állammodell-formák karakterisztikusan eltérő szerepe.

Az eddigi kutatások és ismeretek alapján nem újdonság, hogy az egyén (a magánszféra) szabadságát elsődlegesnek tekintő, e szabadságcélt az állami beavatkozással megvalósított szociális háló elé helyező amerikai államgyakorlat a vizsgált területeken (nyugdíj, foglalkoztatás) visszafogott, hiszen az európaihoz mérten passzív szerepet tölt be az újraelosztásban, a szociális háló kiterjesztésében.

Az is logikus, hogy a közsféra–magánszféra európaiaktól eltérő munkamegosztása és gazdasági-társadalmi szerepvállalása csak kisebb központosított jóléti kiadási színvonal mellett lehetséges. Bár csupán egyetlen mutató jelzi (és tanulmányunknak nem is e terület részletes vizsgálata a célja), mégis fontos tény, hogy a BBC tanulmányában kitüntetett szereppel felruházott szegénység arány – az alkalmazott módszer szerint – az Egyesült Államokban a legmagasabb. (Ebből az egy adatból azonban természetesen nem vonható le az a következtetés, hogy a magán- és az állami szféra feladatmegosztásának, „térkijelölésének” amerikai modellje kevésbé eredményes lenne, mint az európai modell.)

A kérdéssel kapcsolatban mégis néhány megállapítást szükséges tenni. Az nyilvánvaló, hogy magára a szegénység–gazdagság jelenségére a bemutatotton kívül rendkívül sok más különböző statisztikai adat és mutató alkalmas. Az is biztosan állítható, hogy az államműködésnek nem egyedüli mércéje a szegénység–gazdagság mértéke. Ám megdönthetetlennek látszó megállapítás és egyben az állam működését meghatározó alaptétel: nem létezik olyan államműködés, amely eredményes lehetne a szegénység–gazdagság kérdésének sikeres kezelése, megoldása nélkül.

A további vizsgálódások megmutatják, hogy az elmúlt század utolsó negyedében az Egyesült Államokban a leggazdagabb 1%-ot kitevő lakosság reáljövedelme megduplázódott, akárcsak a leggazdagabb ötödé, miközben az alsó ötödé és a második legszegényebb ötödé ezzel párhuzamosan tíz százalékkal csökkent.⁵

Mindemellett témánk szempontjából érdekes, hogy miközben az EU-15-ök régiói közötti (GDP/fő-ben számolt) ötszörös különbségek a bővüléssel tízszeresére növekedtek, az Egyesült Államok egyes tagállamai közötti különbségek a fővárost és körzetét (District of Columbia) külön állammak számolva két és félszeresek. A legszegényebb államok (Montana, West Virginia, Mississippi) egy főre jutó GDP-je az EU 15-ök átlaga közelében van, de 60–70 százaléka a „gazdagokénak” (Delaware, Connecticut, Alaska, Massachusetts), azaz mindössze 30–40%-kal maradnak el a leggazdagabbaktól. Mindez azonban nagymértékben természetes is, hiszen a valóban „egyesült államokká” vált egységes ország, piac, kultúrkör, az egységes közigazgatás, állami gazdaság- és társadalompolitika áll szemben az európai integrációs modellel, amely nagyon eltérő fejlettségű nemzetállamok, -gazdaságok integrációja.

⁵ Az amerikai, az európai modell, a magyar fejlődési pálya és a különböző szinteken (ország, régió, család, egyes ember) mutatkozó fejlettségbeli, illetve jövedelmi különbségekről részletes elemzést ad könyvében Práger László: A világ(gazdaság) és Magyarország a XXI. század elején. Unió Kiadó. Budapest, 2003.

Ami témánkra ezen adatokból levonható: nemcsak rendkívül változatos a közszféra-magánszféra szerep egymáshoz való viszonya, még a fejlett országok önmagában e szempontból homogénebbnek tekinthető terepét szemlélve is, hanem úgy tűnik, hogy egységes hatékonysági követelmény nem állapítható meg, illetve állítható a különböző állami funkciók mellé.

Követve azt a véleményt, hogy a kisebb állam egyben hatékonyabb is, a *versenyképesség* esetében még az államháztartás méretére sem vonatkoztatható. Amint az a *melléklet 1. sz. táblázatából* látható, a GDP-hez képest legkisebb jóléti kiadásokkal működő Egyesült Államok a világ versenyképességi sorrendjében 2003–2005 között ugyan a vezető pozíciót foglalta el, de relatíve a legnagyobb jóléti kiadásokkal működő Svédország is a versenyképességi sorrendben a nagyon előkelő 11–14. helyen állt. Ennek okaként említhető egyrészt a K+F kiadások magas aránya, másrészt a humán erőforrás-képzés magas színvonalra. Ugyanakkor igaz az is, hogy a Svédországhoz hasonló arányú jóléti kiadásokkal működő Franciaország 2004–2005-ben a világ versenyképességi rangsorában csak a 30. helyen állt. Ebből nyilvánvaló, hogy az olyannyira fontos versenyképesség javításában az állami kiadások mennyiségi arányai mellett igen meghatározó szerepet játszik a kiadások szerkezete és a felhasználás hatékonysága is.

Mindez egyértelműen azt bizonyítja, hogy az elmúlt évtizedekben sem Európában, sem az USA-ban vagy másutt nem alakult ki a globális kihívásokra való teljeskörű, adekvát válaszadás képessége, de a hatékony állam, hatékony magánszféra optimumára vonatkozó végleges struktúra sem. Ami kiemelten a globális mintaországot, az USA-t illeti, az az, hogy az ország igazi politikai-gazdasági hatalmi tényezőként működik a mai globalizált világban, de belső szerkezete nem tekinthető kielégítőnek, nem érvényesül például kellő mértékben a szociális kohézió, amire korábban – Európával történő összehasonlításban – már rámutattunk.

Fontos következtetésként megállapíthatjuk azt is, hogy önbecsapás lenne a közszféra-magánszféra viszony súlyarányaiból levezetni a globális világ számára adandó válaszok hatékonyságát. A két szféra közötti hatalmi viszony súlyarányai inkább a válaszadás szervezeti, intézményrendszerbeli, technikai (és persze mindezek mögött elsősorban elosztási, hatalmi, a terek megszerzéséért vívott küzdelmeinek) eszközei. A „felkészültségi” minősítés, a kihívásokra adott válaszok az állami funkciók struktúrájából vezethetők le.

Gondolatok az európai identitásról és az euroatlanti gazdasági kapcsolatokról

Az 1849-ben Párizsban rendezett békekongresszuson nyitóbeszédében a világhírű író és költő Victor Hugo a jövő Európájának gondolatát a következőképpen fogalmazta meg:

„Eljő majd a nap, amikor már nem lesznek többé más csataterek, mint az eszmék előtt megnyíló piacok. Eljő majd nap, amikor látni fogjuk a hatalmas két nagy csoportot: az Amerikai Egyesült Államokat és az Európai Egyesült Államokat, midőn egymásnak nyújtják kezüket az óceán felett és közös kereskedelmük révén cserélik majd ki ipari termékeiket, művészetüket és szellemi javaikat, megművelve ezáltal az egész földet, hatalmuk alá vonva a sivatagokat, folytatva az alkotást a Teremtő tekintete előtt. Az emberiség érdekében egyesül ez a két végtelen erő, az emberek testvérisége és az Isten hatalma.”

Az Amerikai Egyesült Államok, az európai integráció és a globális világ

Az Európai Egyesült Államok gondolata a XXI. század elején – látszólag – sokkalta messzebb áll a politikai és gazdasági valóságtól, mint másfél évszázada vagy akár az elmúlt évtizedek során bármikor. De akkor még pusztán gondolatról, ma már viszont egy „úgy-ahogy” megvalósult gyakorlatról, annak kiteljesedéséről van szó! Az EU- alapító hatok közül kettő, Franciaország és Hollandia népszavazáson utasította el ugyanis az Európai Unió új alkotmánytervezetét, ami egy térben teljesen integrált Európa alkotmánya lesz majd. Kissé nyersen fogalmazva: 2006-ban az Európai Unió hétéves költségvetéséről folytatott viták hangosabbak voltak, mint az Európai Unió és Európa identitásáról folyó gondolkodások.

Úgy tűnik, hogy Európa, különösen az Unió huszonöt tagországra történő bővülése következtében nemcsak az Európai Egyesült Államok eszményét veszi el a történelmi távlatokat nézve szinte véglegesen, hanem a nemzetek fölötti Európa létrehozása is lelassul, az egyes országok, nemzetek önálló létéhez való ragaszkodása erősödik. Ma úgy tűnik: a közös Európa a szuverén nemzetállamok integrációja lesz még hosszabb történelmi távon is. Ez az Európa él és verseng (ma) és idővel – vagy talán nem is olyan soká – a globális világ egészének terében folytatja ezt a rivalizálást.

A nemzetekfelettség (a reálszféra és az intézményrendszer) és az (nemzetekfeletti-európai, nemzeti) identitás összefüggései

Érdekes módon mégis éppen a szervezeti, az intézményes keretek, a nemzetek feletti szerepek erősítésének megtorpanása veti fel még hangsúlyozottabban az európai identitás kérdését. Ha van és szükséges az európai kohézió, akkor a hivatalosan kialakított intézményi keretek, az egység parancsa nélkül e kohéziót a valóságos tartalom a mesterségesen teremtett keretek helyett talán éppen erősebben veheti át.

Ha Victor Hugo álma az Amerikai Egyesült Államokkal versengő Európai Egyesült Államok kialakulása nem is vált még valósággá, gondolatainak másik része, mely szerint nem lesznek más csatateretek, mint az eszmék előtt megnyíló piacok, valójában a ma valósága.

Versenyfutás és összekapcsolódás

Az amerikai és az európai gazdasági hatalmi tér ideológiai forrásai, eszmei és társadalompolitikai háttere mindenképpen meghatározó, de sokkalta nehezebben megfogalmazható, mint a belőle is fakadó két hatalmi tér gazdasági versenye. E gazdasági verseny azonban egyszerre versenyfutás és összekapcsolódás, miképp a mögötte álló (vagy éppen a reálszféra sikereitől–balsikereitől erősödő–gyengülő) ideológiák, identitáskeresések és identitásvalóságok is.

Az euroatlanti egymásra utaltság (elvek és tények)

A XXI. század elején a statisztikák alapján az USA és az Európai Unió uralja a világ gazdasági terének szinte minden meghatározó szegmensét. Az Európa (Európai Unió) és az Egyesült Államok politikusainak és közgazdászainak egybehangzó értékelése szerint a két régió egyre jobban egymásra utalt a világgazdaságban. Az EU és az USA mind az árufor-

galmat, mind a szolgáltatások külkereskedelmét tekintve kölcsönösen egymás legnagyobb kereskedelmi partnerei.

A világ két legnagyobb gazdasága (az USA és az EU) adja a világ összesített GDP-jének 57%-át, a transzatlanti kereskedelem pedig a világ külkereskedelmének több mint két ötödét teszi ki: naponta mintegy 1,7 milliárd euró értékű termék halad át az Atlanti-óceánon.

A XXI. század elejének globális világában, amelyet az egyes országok (és integrációk) helyett már egyre inkább a transznacionális vállalatok uralnak és ahol az áruk vándorlását egyre inkább a pénzáramlás, a működőtőke-befektetések mozgatják, a transzatlanti kapcsolatok erősségét valóban meghatározó kétoldalú működőtőke befektetések 2003-ban már meghaladták az 1500 milliárd dollárt.

Euroatlanti „egymásba integrálódás”: országok, nemzetek, vállalatok

A két gazdasági tér egymásba való integrálódásának mértéke a számok tükrében is hasonló intenzitású. Az Európai Uniónak az Egyesült Államokba irányuló közvetlen beruházásai (FDI) 731 milliárd, az USA Európába befektetett eszközei 722 milliárd eurót tettek ki. A globalizálódás és a kölcsönös függőség, a már szétválaszthatatlan összefonódás legnagyobb ereje az amerikai vállalatok európai, az európai vállalatok USA-beli jelenléte, mind meghatározóbb szerepe a másik gazdasági tér keretében. Európa jelen van az Egyesült Államokban, az amerikai vállalatok megkerülhetetlenül befolyásolják az európai gazdaságpolitikát és magát a politikai teret.

Az új-globális világ és az új identitás

Ebben a XXI. század eleji új globális világban nyilván továbbra is létezik az identitás fogalma és hatása, a jelen és a jövő történései sok pontban a történelemből, egy-egy gazdasági tér kultúrájából adódnak. Ez az identitás azonban már semmiképpen sem egy zárt kör, hanem más identitásokhoz kapcsolódó, azzal sok szállal összefüggő kölcsönhatás, egybekapcsolódás: egység, egyezőség ugyanakkor sokszínűség, különbözőség. Ellentmondások és ambivalenciák dinamikus összhangja, Janus újraformált arca.

Az összefonódás nemcsak eredmény, hanem – valószínűleg – a világfejlődés egészébe ültetett kétoldalú cél is. Az amerikai és az európai kapcsolatokat nem csak a szabad piaci mechanizmusok irányítják és erősítik, hanem a két gazdasági tér között a politikai és gazdasági vezetők által olyan tudatosan kiépített és megfogalmazott keretek is, mint amilyenek az EU- US Joint Action Plan és a Transatlantic Economic Partnership.

Az utolérési versenyről: európai utak és tévutak

A pusztán számok alapján kiegyenlítettnek látszó versenyben az Egyesült Államok erőfölénye azonban megkérdőjelezhetetlen. Az USA utolérésére 2000-ben megfogalmazott lisszaboni stratégiai döntések egyelőre a belső tartalmak, értékrendek és a reális lehetőségek vizsgálata nélkül meghozott irreális európai felzárkózási utak maradtak. Tulajdonképpen mind ez ideig elveszett illúziók.

Európa úgy akarta utolérni az Egyesült Államokat az információs társadalom XXI. század eleji világában, hogy nem csupán saját társadalmi, gazdasági lehetőségeinek vizsgálatát mulasztotta el, de magát a célt, a mögötte álló sajátosan amerikai értékeket, az ott

kialakult kultúrát, létformát sem vette számításba. Nem csupán a lisszaboninak elnevezett tervekre és folyamatokra igaz, hanem szélesebb értelmezésben is helytálló, hogy semmilyen gazdasági tér, földrész, integráció, ország vagy nemzet fejlődési pályájának kijelölésekor nem kerülheti el saját múltjának vizsgálatát, az arra való építkezést, vagy éppen identitásának megtalálását és folytatását.

Az amerikai és az európai fejlődési pálya gazdaság-ideológiája

A chicagói közgazdasági iskola kiemelkedő neoliberais gondolkodású egyéniségei, Friedrich Hayek, Milton Friedman elvei az önszabályzó piacgazdaság, az alacsony adók, minimális állami kiadások és általában az állam beavatkozásának kiszorítása is túlnőtt az amerikai megvalósítási kereteken, hiszen Európa liberálisai is – az amerikai sikerpályát idézve – erre a közgazdasági ideológiára hivatkozva próbálják meg létrehozni a számukra ideálisnak vélt kereteket vagy éppen keretnélküliségeket. E rendszerben az oktatás, a nyugdíj, az egészségügy, a biztosítás nem az állam gondoskodó hálójában valósul meg: mindez az egyes állampolgárok magánügye, azaz állapotukról, szerkezetükről, mértékükről a piaci viszonyok és körülmények döntenek.

A jelenkori európai közgazdasági gondolkodást döntően Maynard Keynes tanaiból szokásos levezetni, aki tagadta a piaci automatikus önszabályzás hatásosságát és az állami beavatkozás szükségességét hirdette. Az európai gondolkodásban és gyakorlatban a nagyobb és jelentősebb államszerep általában szorosan összekapcsolódik a gondoskodó állam fogalmával, a jóléti állam kialakításával és a szolidaritás elvével.

A XXI. század globális világa: nem „területfüggő” (földrajzi-határok) ideológiák és identitások. Az időfaktor

Ha a közgazdasági gondolkodásban valamiképpen ketté is osztható, el is választható az amerikai vagy az európai modell, akkor ez a differenciálás XXI. század globális világában nem csak az áruforgalom, a működőtőke mozgására korlátozódik. Hisz az ideológiák, a modellek, a gazdasági és társadalompolitikák is átlépik a határokat és többé nem „területfüggők”. De nem csak a földrajzi keretek által való lehatárolódás szűnt meg, nem csak a tér szerepe oldódott fel az ideológiákban, hanem az idő is formálja azok érvényességét, érvényesülését, erősödését vagy éppen hanyatlását. Az 1930-as évek elején, a nagy világválság után az amerikai elnök, Rooseveltt politikája, a New Deal egyértelműen megerősítette az állam szerepét és lehetőségeit, működése középpontjába helyezte a szociális kérdéseket, illetve (mindezekkel összefüggésben) nagyobb teret biztosított a szakszervezeteknek.

Az Európán belüli sokszínűség

Azonban Európát tekintve is: sem térben sem időben nem egyeduralkodó a szociális piacgazdaságot hirdető német rajnai modell. Mellette léteznek és sok elemükben konzisztensebbek a skandináv gazdaságpolitikák. Vagy egy másik vetületet nézve, a legutóbbi német választások menetére is gondolva: magában Németországban is csatáját vívja a szociális piacgazdaság és a tiszta piaci viszonyoknak nagyobb teret engedő, az egyén önfelelősségét jobban hangsúlyozó iskola és gyakorlat. De mindezek mellett Európa gazdasági (gondolati, tartalmi) identitása sem egyértelmű és egyszínű. Az angol gazdasági és társadalmi

modell tartalmát tekintve sokkal több szállal kapcsolódik az amerikai piaci modellhez, mint az említett (kontinentális) európaihoz.

A globális versenyképesség és az identitás

A globalizáció átjárhatóságával és kinyílásával önmagában is létrehozta az ideológiák és talán az identitások összekapcsolódását. A legerősebb – úgy tűnik mindenek felett ható tényező – a globális versenyképesség, amely sokszor időlegesen lesöpri vagy visszaszorítja egy-egy történelmi kultúrkör gondolati hagyományait, gazdasági ideológiáját, hogy aztán a versenyképesség mögött álló igazi (vagy éppen téves) célok vizsgálatának szükségességére is rádöbbsen.

Az új globális tér: Kína „bevonulása”

Európáról és az Egyesült Államokról beszélve, az identitás és az euroatlanti gazdasági kapcsolatok témáját elemezve Kína világgazdasági szerepének értelmezése nemcsak a gazdasági erőterekről kialakított kép teljessége szempontjából fontos, hanem Kína fejlődéstörténete az identitáskérdésre, de a gazdasági elméletek és modellek azonosságára vagy sokszínűségére is rámutathat, ugyanakkor eligazító példa is lehet. A cikázó tőke kifejezést eddig csak Thaiföldre és Dél Koreára alkalmazták a közgazdászok, manapság azonban Kínára is érvényes a kifejezés.

Egy az *Economist Intelligence Unit*, a *Cisco Systems* által támogatott tanulmány a statisztikai adatok és a közgazdasági kutatások mellett a világ száz országából 1656 nagyvállalati vezetőt megkérdezve részletesen bemutatja Kína várható gazdasági szerepét a 2020-as években. Pusztán néhány kiemelt megállapítás: a világgazdaság növekedése a következő tizenöt évben is jelentős marad és e növekmény több, mint ötven százaléka az USA, Kína és India teljesítményéből fakad. 2020-ban Kína gazdasága, gazdasági ereje az Egyesült Államokéval megegyező szintű lehet. Kína szerepe nemcsak a világgazdaságban és a világkereskedelemben lesz egyre erősebb (áruexportja 2003-ban már 438 milliárd dollár volt, az Amerikai Egyesült Államoké 724, Németországé 748, Franciaországé 385 milliárd dollár), hanem belső piacának a felvevőképessége is háromszorosára növekszik.

A gazdasági előrejelzések és elemzések további részletezése helyett a témánk szerint fontos annak az összefüggésnek a felismerése, hogy Kína fejlődésének egyszerre volt forrása az amerikai ideológia és gazdasági gyakorlat, a globális világba való beilleszkedés (Hong Kong, Sanghai, általában a tengermelléki övezetek) és a saját történelmi múlt, kultúra, identitás. Külön kérdésként merül fel, hogy mennyire hatol majd be a jövő világába a kínai ideológia, filozófia, a gazdasági gyakorlat-elmélet, annál is inkább, mert „küldöttei” szinte a világ valamennyi országában már ott vannak.

Joseph E. Stiglitz neves amerikai közgazdász „*A célok és az eszközök kibővítése: úton egy poszt-washingtoni konszenzus felé*” című munkájában megállapítja: a kínai gazdaság nagysága és sikere az elmúlt két évtizedben talány az általánosan elfogadott elméletek szempontjából. A kínai politikusok elutasították a nyílt privatizáció stratégiáját, de nem valósítják meg a washingtoni konszenzus több más elemét sem. A közelmúltban a Kínában tapasztaltak mégis a történelem egyik legnagyobb sikertörténetét jelentik. Ha Kína harminc tartományát – és ezek mindegyikének lakossága számosabb a legtöbb alacsony jövedelmű országénál – önálló gazdaságnak tekintenénk, 1978–1995 között a világ húsz

leggyorsabban növekvő gazdasága mind kínai tartomány lett volna. Erre mindenképpen oda kell és lehet figyelni mind az európaiaknak, mind az amerikaiaknak. Kína nagyobb ellenőrzés alatt tudja tartani saját gazdaságát, mint bármelyik más ország, térség és unió. A nemzetközi pénzügyi ügyletekben óvatos a mai napig, valutája, a *jüan* nem váltható át annyira szabadon, mint más pénznemek. Pénzügyi rendszere (nagyreszt állami felügyelet alatt is) jól fungál.

A megtartó-befogadó identitás

Kína példájából talán megállapítható: a XXI. század elejének identitása bármely országban vagy földrészen a „megtartó-befogadó identitás”, amelynek egyszerre forrása a történelmi múlt, a kultúra, az értékrendek, de a hozzájuk újonnan kapcsolódó részek: a globális világ üzenetei, új tartalmi, értékei vagy éppen a korábbi értékekkel szemben jelentkező kényszerei (például versenyképességi kényszer).

Az európai identitás tartalmi és jelképei. A tudatos új identitás teremtés

Az európai identitásnak vannak természetes és vannak – éppen az EU integrációs folyamatával összefüggő – tudatos okai is. A tudatos identitásteremtés megjelenik az Európai Unió történetének különböző időszakaiban is: az 1980-as évek kezdetétől folyamatosan születtek meg az európai identitás új teremtényei, a kék alapon sárga csillagokat ábrázoló zászló, a közös himnusz, az Európa Nap vagy az európai polgár fogalma és léte.

A nemzeti vagy európai közötti választás valószínűleg értelmetlen, mint ahogy maga a kérdésfeltevés is az. Minderre többek között a Youth and History európai uniós projekthez kapcsolódóan épp egy felmérés válaszai is feleletet adtak. Az európai uniós polgárság a nemzeti polgárság nélkül a mélyen nemzetileg elkötelezett embereknek kevés és tartalmatlan. Ugyanakkor a nemzeti polgárság (polgári lét és identitás) most újra erősödő, egyértelmű elsőbbsége mellett jól megférhet mint szélesebb kohézió, összetartó keret az európai polgárság.

A felmérésben különösen érdekes (de korántsem egyedi) Hollandia példája: a válaszadók 90,4%-a „teljesen európainak” tartja magát, de mindeközben 94%-uk elsősorban „saját nemzetéhez tartozónak” tartja magát.

A nemzeti, európai és globális identitásról

Az európai identitás kereteit és e keretekben nyitottságát, nemzeti, európai vagy éppen globális tartalmát az Európa Tanács „Europe tomorrow: shared fate or common political future?” című 2002-ben, Strassburgban tartott konferencián elhangzott három hozzászólásból jól megközelíthetjük. Walter Schwimmer, az Európa Tanács főtitkára szerint mi mindannyian az európai kultúra örökösei vagyunk, amely egyesíti a különbözőségeket és az egységet. Rokas Bernotas litván képviselő szerint az európai identitás érzésének megerősítésére az út az oktatás, ezen belül pedig a (közös) történelem oktatása. Peter Schieder parlamenti elnök megfogalmazása: egy Európa van és ez az európai értékeken alapul.

Az anyagi és az azokon túli értékek harmóniájáról

Az európai értékek döntően a nemzeti értékekre, kultúrákra, történelemre vezethetők vissza, abból táplálkoznak, de kiegészülnek új értékekkel, elsősorban – mint említettük –

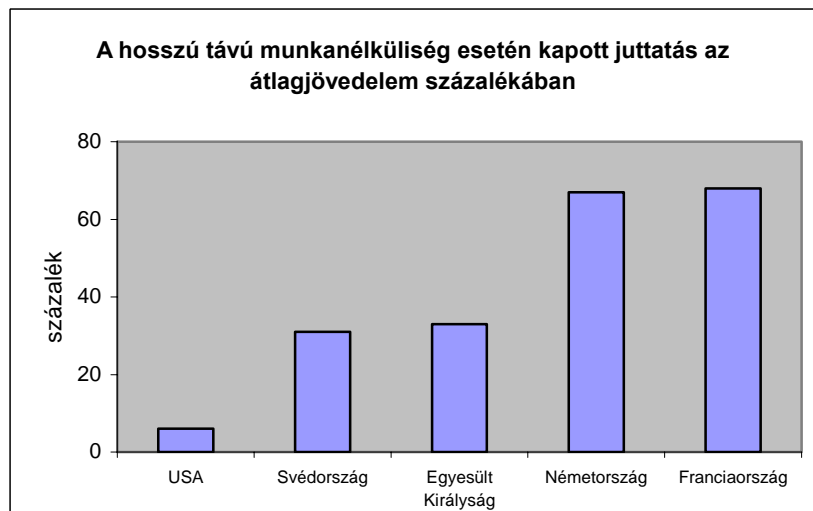
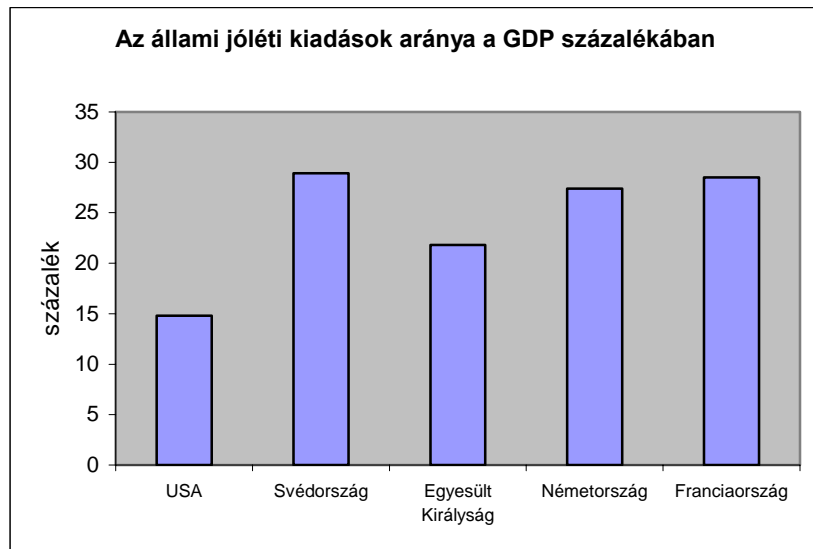

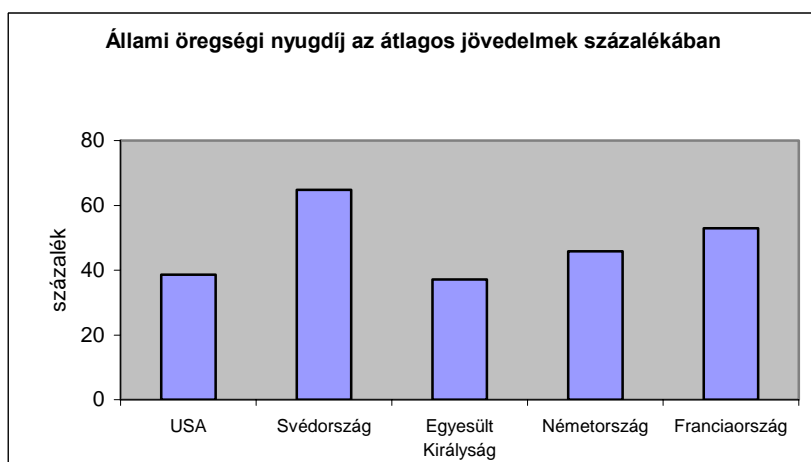
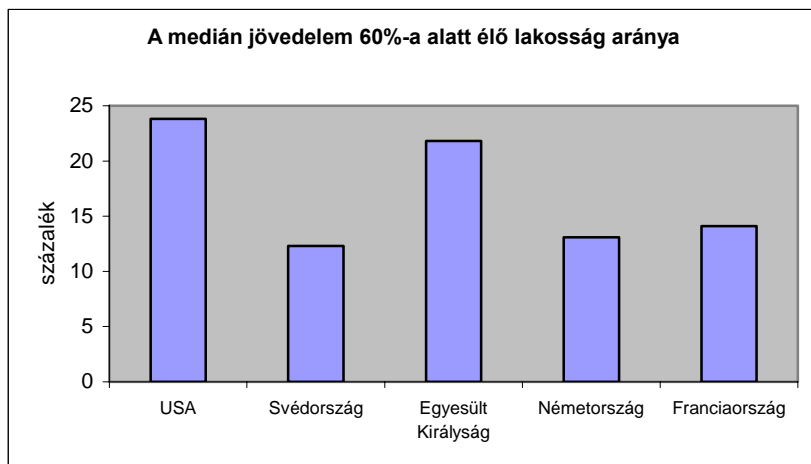
a globális világ új, valós értékeivel vagy éppen a ránk erőltetett versenyképességi kényszerivel. Az európai önazonosság sokszínű, eltérő nemzeti identitásokat foglal magába. Mégis, ami jellegzetesen európainak mondható érték: a hatalmas transznacionális vállalatok, gazdasági tömbök, érdekcsoportok uralta világban is Európában meghatározóak maradtak, illetve annak kell maradniuk a kisebb közösségeknek, az egyéneknek, az individuumokból álló családoknak, a gazdaságot tekintve a kis- és középvállalkozásoknak, mindezek egymás közötti szolidaritásának, és a szolidaritás, a tevékenységek széles kereteit koordináló államnak. Ebben az identitásban a tisztán és pusztán anyagi érdekek és értékek mellett az önmagukban tisztán szellemi, humán, szociális értékeknek is meghatározó helyet kell biztosítani. E nélkül a jellegzetességek és egyéni vonások eltűnhetnek s ez a tendencia a sémák és a „kaptafák” unalmának/uralmának a korszakát vetítheti előre. De ez távol legyen! A nemzeti génállomány minden ország esetében veretes kultúrák és erős gyökerű tradíciók együttese, amely integrálható az unió nagy egészébe.

Ennek az európai identitásnak kell azután helytállnia majd szélesebb keretek között, a globális világ egészében. Ehhez egyszerre nélkülözhetetlen a kohézió és a nyitottság, az átadás és a befogadás rugalmassága, plaszticitása. A mikroelektronikai forradalom visszafordíthatatlanul megváltoztatta a Földön az emberi kapcsolattartás lényegét. Az információ gyorsasága a távolságokat lecsökkentette, a kábelezett társadalom utópiája megvalósulni látszik, de a jólét ennek fényében/arányában nem növekedett sem az USA, sem az EU területén. Ez az a dilemma, amit nem lehet kikerülni a globalizálódó gazdaság korszakában, minduntalan beleütközik minden egyes piaci szereplő. Ezért van nagy szerepe ebben az időszakban a kultúrának, a szellemi tudásnak, a humán ismereteknek. Kicsit eufemisztikus zárómondatként azt is mondhatnánk: ez a történelmi idő a szolidaritás költészetét hivatott életre kelteni, hogy a gazdasági versenynek minél több haszonélvezője lehessen azok között is, akik eddig vesztesként élték meg a globalizálódás folyamatait itt (és másutt).

MELLÉKLETEK

1. sz. ábra

Az állam szerepének eltérései, a jövedelmi különbségek

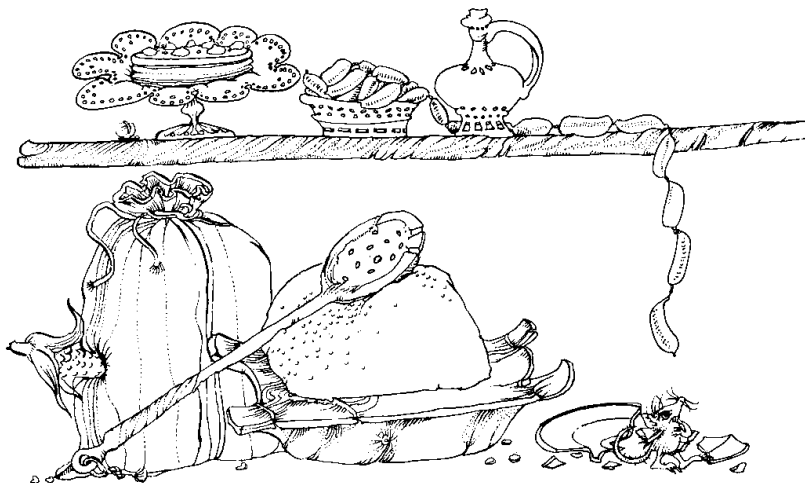

1. sz. táblázat

Az IMD* világ versenyképességi sorrendje

Ország	2003	2004	2005
USA	1	1	1
Svédország	12	11	14
Egyesült Királyság	19	22	22
Németország	20	21	23
Franciaország	23	30	30
Tájékoztatóul: Magyarország	34	42	37

Forrás: IMD World Competitiveness Yearbook, 2004, 2005.

* International Institute for Management Development (Irányítás Fejlesztésének Nemzetközi Intézete).

„versíró szomorú emberünk”

ACZÉL GÉZA: (SZAKMA)ALKONY

JelenkorKiadó
Pécs, 2005
81 oldal, 1600 Ft

Aczél Géza a történelmi avantgárd jó ismerője, akár az is mondható, hogy elkötelezettje: avantgárd-tanulmányai mellett kismonográfiát adott ki Tamkó Sirató Károlyról és nagymonográfiát Kassák Lajosról, akinek neve elő is fordul a verseskönyv *agora* című versében, így: „itt gondolok egy röpkrét a vastag margón tartott avantgárd kassákra”. Szép ez a „vastag margón tartott” szósor, és ha még hozzá tesszem az „avantgárdot” meg „kassákot”, akkor jól felismerhető benne Aczél Géza verseinek poétikai, de ezzel együtt (irodalom)történelmi háttere: a magyar költészetnek mindig volt, ma is van, egykor politikával és ideológiával, mostanában politikával is és irodalmi kritikával meg hírveréssel kanonizált „fősodra”, melynek lapszélén, a „vastag margón”, bőven léteznek irányzatok és stílusok, költői életművek és poétikák. Sok ilyen fősodron kívül tartott „avantgárdja” és „kassákja” van a mai magyar költészetnek is.

Ezeknek körébe tartozik Aczél Géza verseivel és tanulmányaival egyaránt. Ám nyomban felmerül a kérdés: milyen tartozásai vannak a költő Aczél Gézának akár az avantgárd, akár Kassák felé? Meg hogy vannak-e valóban ilyen tartozásai? Mert Kassák mellett névszerint előfordul Aczél Géza verseiben Kányádi neve is, meg „zelkovicsé”, azaz Zelk Zoltáné a maga – Aczélnál dőltbetűs – „margarét”-jával, aztán „czóbel minka”, és nagyon távolból „a lantos tinódi”, de jól hallatszanak ki Aczél verseiből Babitsok meg Szabó Lőrincek, József Attilák is szókapcsolatokban, átírt képekben, jól időzített rímekben. Verseinek szövegközi hálózata azt bizonyítja, hogy Aczél Géza, bár nem mond le verseiben az avantgádról, megfogja és elég szorosan tartja magánál a régiek, leginkább persze a klasszikus modernség költőinek kezét, akár az is megkockáztatható, hogy az egykor ádáz ellenség, az avantgárd és a modern, az ő verseiben megnyugtató egyensúlyba kerül egymással, s ezzel Aczél Géza versírása éppen akkora távolságra a posztmodernről, hogy a „vastag margón” létezés az ő lírai szituációjának változatlanul meghatározó tényezője legyen. Másszóval, Aczél Géza jól felismerhető hagyományválasztása ki is jelölte helyét a mai magyar költészet amúgy, többször mondtam már, igencsak telített égboltján. Fenn ragyog az ő csillaga, de mintha az égbolt peremén, lapszélén, távolra a kanonizált csillagképektől. Ám verseszédének a margón-létezés mintha javára is válna, nyugodtan mondhatja a magáét, teremtheti újra az emlékeket, miközben az emlékezetre mindig rávetíti a mindennapokat és horgássza „deresedő” homloka „mögül a napszitta képzeletet”. És léphet be az elégia hagyományvilágába ilyen verszárlatokkal: „az ember leül egy törött padra s még remél”

(*gyepszemle*), meg „egy romantikus cérnaszál a létezéshez még halványan odaköt” (*erkélyláda*). Azokhoz köti oda, akik „ma már mind temetői ragszám / de most e zaklatott versben fönnmaradtak szólj hát költő e hadnak / hogy bár egyre kevésbé remélünk a nagy tisztességre lassan hazaérünk” (*ajak*) Vagyis, az elégia belenyugvó és lemondó szomorúsága nem esik messze Aczél Géza modernet és avantgárdot egyszerre idéző, de a neo-avantgárdtól távolságot tartó verseitől. Amikor a „nagy tisztességre” még hazaérők nevében halottai emlékét írva meg azt kérdezi: „most az élőkkel mi legyen”, nem a reményt, hanem a lemondást, a lemondással együtt a belenyugvást és beletörődést beszél el folyamatos, írásjelekkel sem megzavart, egész oldalt betöltő verssoraiban. Aczél Géza szó szerinti (el)beszél újabb verseiben, ami azonban csak részint utal mindennapi beszédformákra, akár azt is mondhatom, elzárkózik a köznyelvi szokásoktól és szabályoktól, bár alkalmazza azokat, minthogy a (vers)beszéd, a költői beszél-szituáció inkább a másik fájdalmas keresése az ő verseiben, a másiké, aki odafigyel, ráhangolódik, belebeszél a versben beszélő hangjába. Nagyon határozott és nagyon egyszerű, ami azt jelenti körültekintően és nagy odafigyeléssel kidolgozott hangfekvése van az ő verseinek – a (*szakma*)-*alkony* minden versében ugyanaz a magát nem ismétlő, de magát mindig erőteljesen ugyanabban a fekvésben felmutató hang vonulása hallható, és éppen ez a másikat kereső mindig másként ugyanaz a hang uralja (vers)beszédét. Amiből nyilvánvalóan következik, hogy Aczél Géza verseinek énje, bár előzménye akár életrajzi is lehet, mint ahogy valójában életrajzi is, alapvetően nyelvi alapítású, vagyis nyelvben létező és csakis a nyelvben létező.

Hagyományválasztásából azonban nemcsak verseinek hangfekvése és motívumvilága következik, nem is csupán az, hogy szerinte a posztmodern, a már kiszáradóban levő „fősodor”, „oszlásnak indult”, hanem egyenesen következik a (*szakma*)-*alkony* kötet verseinek rendhagyó poétikája is. Hogy ennek a poétikának meghatározói értelmezhetőek legyenek először a kötet címét kell közelebbről megfigyelni. A „szakma” és az „alkony” egybeírását elbizonytalanítja részint a kis kezdőbetű, de kis kezdőbetűvel írta Aczél Géza a versek címét is, részint pedig az, hogy a szókezdő „szakma” szó zárójelbe került. A két szó zárójeles egybeírása egyidejű összetartozásukat és elválasztottságukat jelzi, amivel Aczél Géza rést ütött a grammatikai egybeírás gyakorlatán és egyúttal jelezte, hogy verseiben elmentések érnek össze, bennük a múlt és a jelen találkozik, az emlékezés és a jelenlét érintkezik, a vers a prózával otthonosan és meghittten illeszkedik egybe. Miközben különös nyomaték kerül a versek külalakjára. A (*szakma*)-*alkony* versei majdnem azonos terjedelműek és hosszú, említettem már, a könyvoldal egész felületét betöltő sorokból építkeznek, az írásjelek közül pedig csupán a gondolatjelet ismerik az értelmezés és bővítés, a mondattani terjeszkedés és a tematikus hálófónás jeleként. Ezek, a mondattani terjeszkedés és a tematikus megmotivikus hálófónás, külön sajátosságai Aczél Géza versírásának, és ki is jelölik költészetének helyét az új magyar lírában. A „vastag margón”-lét vállalása ebben nyeri el értelmét, abban a különleges nyelvi gesztusban, amely a poétikai különállást az irányok ellenében a költészet mai állásának középpontjába helyezi. Nem a Füst Milántól elsajátítható hosszú (szabad) verssorok poétikája ez, mert egyetlen alkalommal sem töri meg a hosszút a rövid sor, meg hiányzik is belőlük az avantgárd másik „apostolának” (Bori Imre) vélt Füst pátosztól sem mentes létfaggatásának felerősített hanghordozása. Nem a prófétai beszédhelyzet, hanem a próza látszólag színtelenebb hangzása felé nyitnak Aczél

Géza versei, anélkül, hogy a prózavers ismert formáit követnék, miközben nyitottak a hagyományos líraiság felé, leginkább az elégia irányába, anélkül, hogy a tiszta líra jegyeivel tüntetnének. „[d]e ne okoskodjunk a költemény bizonyosan nem arra való / fejtsük meg inkább a líraian ellenünk forduló utolsó falatokat” – írja, jelezvén, hogy távol áll tőle mind az avantgárd pátosznak, mind a tiszta lírának eszménye, mert verseiben a lírát sorozatosan itatják át nem lírainak vélt, például az emésztés köznapi szavai és kínjai.

A kötet címe, a versek külalakja és elrendezettsége jelzi, hogy Aczél Géza verseiben rátalált a költői beszéd, a nyelvhasználat szélsőségeket és ellentéteket kiegyenlítő alakzataira. Így kerülhet verseiben egymás mellé referencia és fikció, szó szerinti és allegória, modern és avantgárd, líra és próza. Azt a rést töltik ki Aczél Géza versei, amelyet a kötet cím ütött a grammatikán, de egyúttal a poétikán is. Egyre szélesebb és egyre teltebb ez a rés, a közöttiség és a közöttiség újszerű poétikája mutatja meg benne magát.

Miként a kötet zárójelet elhagyó, a kötet címét adó *szakmaalkony* című versében. A versírás egyidejű bírálata és szomorúsága a vers. Bíráló, mert a „rozoga verset” író „vers-író szomorú emberünk” arcélét mintázza, ahogyan szembeállítja egymással a versek lehetséges publikálásának jobb helyeit a „peremen indázó kis kvázi” lapokkal, a „margón tartottakkal”, majd ahogyan a költészet világában való tájékozódás emlékei sorjáznak a szecessziótól, az impresszionizmuson meg a modern költészetten át az avantgárdig. Érdemes odafigyelni a költői eszmélkedés, a „tanulóévek” emlékezetére a vers következő soraiban: „napokig illesztgettük a méla jambust / hátha kardjába dől a tirannus s hogy nem tette szemeztünk az esztétikával / mint valami parázna sápadt lánnyal bús donnával nyugatos hegyeket járva / rászokva zsigeri vágyak nélkül az asztalokat borogató gonosz avantgárdra”. Milyen hálót font Aczél Géza emlékezete a tanulóéveket összekötő szálakból? A „méla jambus”, majd az „esztétika” mint „parázna sápadt lány”, aztán a „nyugatos hegyek”, s végül a mindezt felborító „gonosz avantgárd” – ezen a vonulaton érlelődött Aczél Géza költészete, de irodalom- és versszemlélete is. A tanulóévek végül is szakutkába juttatták, vakablakok elé állították, ahonnan se a jambus, se a Nyugat emlékezete, de az avantgárdé se mutatott számára kiutat. Nem is mutathatott, hiszen a jambus is, a Nyugat modernsége, de a „gonosz avantgárd” is átment hagyományba és leckébe, iskolai tananyagba: kutatható és tanulható, élvezhető is, de már nem írható. Ennek belátása szabaddította ki Aczél Géza költői nyelvét a tanulóévek szorításából és vezette el a nyelvnek és poétikának azon tartományába, ahol együtt van referencia és allegória, ahol együtt szólaltatható meg a „dübörgő neo vagy parasztrómantika” és a „szoftverek” világa, még akkor is ha a „gengszter globálisékre” csak jöhetne, de nem jön „még egy ócska rím sem”. Nem hangzik fel rím, a rím máshelyütt is csak bújtatva tartható fenn, az ilyen sorokban: „ez nem is egy nagy gipszből öntött balkon mégis itt a rút szakmaalkony” – a „balkon” és az „alkony” rímpár a „panelvilágot” felidézve nem vezet sem a „méla jambus”, sem a „bús donnák” felé, nem emeli ki a modernséget a hagyományból és nem is távolítja el Aczél Géza verseinek poétikai felépítését az avantgárdtól. Egészen egyszerűen a költői beszédnek a hagyományon és a grammatikán ütött résein át „versíró szomorú emberünk” arcélét mutatja hatékonyan. De a „versíró szomorú emberünk”, amikor emlékezik, gyerek- és kamaszkorra, szülőkre és testvérére, amikor a múltal szembeül és felszabadul nyelvében az elégikus attitűd, amikor önironikus önarcképet alakít egyetlen pillanatra sem enged a személyes vallomás vonzásának, nem is lép vissza a romantikus ihlet tájaira, ha-

nem verset formál, mert nem is akar mást, csak verset mondani akar. Verset akarni pedig aligha lehet a nyelv és a poétika néha játékos, néha referenciális, néha allegorikus alapítása nélkül. Aczél Géza az újra nem figyelő és éppen ezért újszerű poétikájának ereje éppen abban mutatkozik meg, hogy semmit semmi ellen nem játszik ki, se referenciát az allegória, se múltat a jelen, se szó szerintit a fikció, se modernséget és avantgárdot a posztmodern ellenében: verset ír, mert ez a legtöbb, amit szomorúságában még megtehet, hiszen jól tudja, József Attilát is tanúnak szólítva, hogy: „egész létünk úszik mint dinnyehéj / jó ez a versközelség s az élvezhető nyugalomnak talán odébb a vége még”.

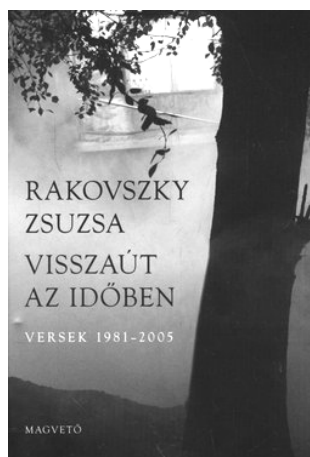
A *(szakma)alkony* kötet versei réseken és szövegközökön át a „versközelség” versei és olvasójukat is versközelen tartják miközben a költővel együtt tudjuk, hogy „zörgeti fölöttünk leszakadt száraz ágait a meg-megbotló emlékezet”, és „a kövér varjak mint vastagon akadozó szénrajzok ránk járnak”. A kötet Kass János grafikáit közli a versek között, jelezve hogy Aczél Géza nem állt el a verset és a rajzot egybeíró kassáki avantgárd tradíciótól.

Bányai János

Gravitáció és haláltánc

RAKOVSKY ZSUZSA: VISSZAÚT AZ IDŐBEN

Magvető Kiadó
Budapest, 2006
262 oldal, 2490 Ft

Rakovszky Zsuzsa *Visszaút az időben* című gyűjteményes verseskötete visszatekintés egy kivételesen autonóm lírai életmű többdimenziós térképére, régi és új útvonalak izgalmas szövedékére. A két regény megírása óta (*A kígyó árnyéka* 2002, *A hullócsillag éve* 2005) az író most jelentkezett először ismét versekkel, így ehhez az új kötethez már nemcsak a lírai, hanem az epikus előzmények felől is vezethetik az olvasót az értelmezések ösvényei.

Rakovszky Zsuzsa lírai korpusza (Nemes Nagy Ágneséhez és Pilinszky Jánoséhoz hasonlóan) a kezdetektől fogva rendkívül egységes és magas színvonalú – a régi kritikusi véleményt csak megerősíti ez az új versszövegekkel is gyarapodott gyűjtemény. A homogén versszövedékben két vonulat rajzolódik ki: az egyik egy *egyéni*, a másik egy *egyetemes történet*. Az előbbi vonulatba tartozik a lírai szubjektum identitáskeresése a szerelemben, a családban és egyéb közösségekben, az utóbbi pedig e személyes mikrovilágon túli lét (tárgyak, természet, tér, idő) „történetét” foglalja magába, benne azokkal a halotti maszkokra emlékeztető arcokhoz tartozó emberi sorsokkal, amelyek a *Hangok* ciklusban kerülnek elbeszélésre. A két szál kezdetétől végig együtt halad, egymásba fonódva, egymás színét hol elhalványítva, hol felerősítve, folyamatosan változó mintázatot hozva létre. A gyűjteményes könyvbe foglalt első két verseskötetben (*Jóslatok és határidők* 1981; *Tovább egy házzal* 1987) az egyéni (élet)történet szála a domináns. A fordulópont a *Fehér-fekete* (1991, 1994) című kötet, ahol erőteljes marad ugyan ez a vonulat, de még inkább előtérbe kerülnek meghatározott tárgyak és helyszínek, s bennük, általuk az egyetemes (lét)történet. Itt mintha már nem az emberi történetekhez rendelődne a hagyományosan odaillő tárgyi „díszletek”, hanem ezek az erős hangulatú tárgyak és terek szülnék az emberek történeteit. Ez a hangsúlyváltás már korábbi szövegekben is jelzésre kerül, például a *Szozopol* című versben: „Vakáció, idő idézőjelben: a kinti délből / a hívős házba; a vörösbor és a sós bőr / íze, szárazvillám gyönyör, de mintha / kölcsönként testben. *Sosem a / csalás, csalódás vagy család epikuma: / üres extázisban repül, s száll le a hinta.*” (Kiemelés: H. M.). A *Fehér-fekete* szövegei között szerepelnek először a sokféle értelmezést és vitát elindító *Hangok* ciklus híres monológversei, amelyek az egyéni életeseményekről az egyetemes sorsra helyezve a hangsúlyt, ugyancsak jelzik az említett változást. A következő kötetben (*Egyirányú utca* 1998) az élettörténet szála egészen elhalványul, s már csak háttérként szolgál

a léttörténet vonulatán belül is dominánssá váló idő-problematikához. A gyűjteményes könyvet egy négy remekműből álló kötet-kezdemény zárja, a *Téli napforduló*. Ebben az egyéni történet szólama erősödik fel újra, anélkül azonban, hogy visszavonná, vagy akár csak elhalványítaná az egyetemes történet bölceleti-filozofikus szólamát. Különös, egyedülállóan „magasfeszültségű” egyensúly teremődik meg ebben a nyitva hagyott ciklusban.

Hogy az említett két szál mennyire összefonódik a lírai életmű egészében, azt az is jelzi, hogy az általános érvényű és nem változó léttörténet mozzanatai (például az „üres extázisban” szálló hinta lendülése a *Szozopolban*) a személyességnek sokkal mélyebben fekvő régióiba vezetnek, mint a konkrét és változó élettörténet eseményei (a „csalás, csalódás vagy család epikuma”). A személyességhez tehát – a tárgyias líra elioti, babitsi, Nemes Nagy Ágnesi hagyományainak megfelelően – a személytelenség szféráin, a tárgyak csendjén keresztül vezet az út: ennek a személytelenségnek a végpontján nyílik meg a valódi személyesség, a „testivé tanult tudás” tartománya.

A *Fehér-fekete* című kötet más szempontból is fordulatot hozott Rakovszky Zsuzsa lírájában. A *Hangok* ciklus monológverseiben válik szembetűnővé az a kezdettől fogva jelenlévő epikus irányultság, amely több értelmező szerint a műnemhatár átlépéséhez vezetett, tehát a két regény előzményeként fogható fel. Parti Nagy Lajos „epikodramolirikus” szövegeknek nevezi ezeket az – emberi sorstörténeteket drámai fordulatokban sűrítő – monológokat.¹ Az említett versek szereplőinek élet-elbeszéléseit azonban soha nem a tett, az *akció* viszi előre, mint a drámák hőseiét, és a sorsukat meghatározandó, epikus jelleget erősítő *történetek* is többnyire háttérben maradnak, vagy csak töredékesen kerülnek ismertetésre. Inkább e történetek *atmoszférája* az, ami létrehívja a monológverseket szereplőkkel, drámai szituációkkal, cselekménnyel együtt. Innen nézve talán mégsem a műnemhatárok átlépéséről van szó, inkább arról, hogy Rakovszky Zsuzsa ízig-vérig lírai karakterű életműve felhasznál, magába olvaszt, „átlirizál” más műnemhez tartozó műfaji megoldásokat is: így az elbeszélést, a történetmondást vagy a drámai monológot. (További kérdéseket vetnek fel persze a regények, amelyek viszont valóban átlélik a műnemhatárt. Ennek ellenére ott is nehezen eldönthető kérdés, hogy vajon mit becsülünk jobban ezekben a regényekben: kitűnő cselekménybonyolításukat, jellemábrázolásukat, ötletes elbeszélői technikáikat, vagy inkább atmoszférateremtő erejüket?)

A történet teremti az atmoszférát, vagy az atmoszféra a történetet? Az életmű lírai területén maradván mindenképpen az utóbbi sorrend tűnik helytállóknak, de talán még a regényekkel kapcsolatban is elmondható ugyanez. Az atmoszféra – amelynek belső forrása a világhoz való érzelmi-intellektuális viszonyulás – egységes és állandó háttérét, szilárd alapzatát képezi Rakovszky Zsuzsa verstárgyainak, történeteinek, figuráinak. Akár lírai, akár epikus alkotását szemléljük, ugyanaz a különös szomorúság, „ködösen-homályosan sajnó-tündöklő depresszió”², „sötétségből szótt ragyogás”³ nyugózi le az olvasót. Ennek a mélyről jövő szomorúságnak sokféle okát lehet adni: a monológversek hőseinek tönkre-

¹ Parti Nagy Lajos: *Ki beszél a versben?* (Lator László – Parti Nagy Lajos: *Két bírálat egy könyvről*) = Holmi, 1992/2. 286.

² Lator László: *Világító közbeszéd*. In: Lator László: *Szigettenger. Költők, versek, barátaim*. Európa, 1993. 310.

³ Báthori Csaba: *A holtak büszkesége* (Németh G. Béla – Báthori Csaba: *Két bírálat egy könyvről*) = Holmi, 1995/4. 354.

ment a házassága, meghalt a gyermeke, kisiklott az élete, s a regények hőseiről is ugyanez mondható el: Orsolya háborúk és járványok korában él apja zsarnoki hatalmának kiszolgáltatott fiatal nőként, Piroska a Rákosi-rendszerben születik, és az ötvenes évek sötét diktatúrájában kénytelen felnőtt mellőzött társadalmi helyzetben élő családja körében, árva gyermekként. A szereplők változtathatatlan szomorúságának oka mégsem ezekben a körülményekben rejlik: a mostoha sors esetleges elmúlásával sem tisztul ki a „sötét alaptónus”. Orsolya például hiába szabadul ki végül apja uralma alól, nem változik meg a világlátása. A második regény kisgyerek főszereplője, Piroska, öntudatra ébredése első percétől nem vágyik másra, mint az anyjával való mind szorosabb közelségre, egységre, már-már az anyába való visszaolvadásra, ami a halál egy lehetséges metaforájának tekinthető. (Az anyával való újraegyesülés és a halál azonosságának szép dokumentuma *A kettő és az egy* című vers.) *A szereplők nehéz sorsa és mostoha életkörülményei nem okozzák, inkább jellemzik ezt az eredendően sötét alaptónust.*

Mégsem a „halálvágy” a pontos kifejezés erre az eltéveszthetetlenül jellegzetes Rakovszky-atmoszférára, sötét alaptónusra. Pontosabb, ha úgy közelítjük meg ezt az életérzést: a pusztulás tudata, az enyészet ellenállhatatlan vonzása, egyfajta egyetemes *gravitáció*. Az azonos című vers (*Gravitáció*) a természet őszi hanyatlásának metaforájában foglalja össze ennek a vonzásnak a természetét: „A gravitáció / megránt egy pórázt, és elindul újra vissza / mind, amit fölfelé húzott a nap / mágnese, most kopogva és lebegve / igyekszik lefelé. Ami csak kiszakadt / egymásból, most törekszik újra egybe // puha keblén a sárnak, ahol majd az esőben / maguk is sűrű sárrá feketednek. / Amikor a jövő vonzása már erőtlen, / Mágnesként kezd el vonzani a kezdet.” A kezdethez, a gyerekkorba és az anyához való vissza-vágy, gravitáló honvágy tehát azonos a halál közeledésének tudatával, mintha az élet az elmúlással a kezdőpontjához térne vissza, akár egy körvonal. „Mintha két nagy tenyér / préselné össze az élet spirálrugóját / addig, amíg egészen összeér / kezdet és vég.” – olvashatjuk az *Őszi alom* című versben.

Ez a körkörös gravitáció mint sorstudat Rakovszky Zsuzsa költői világának egyik legfontosabb meghatározója. Igen beszédes például, hogy a természet évszakról évszakra változó körforgásának csakis azokat a pontjait tünteti ki figyelmével ez a líra, amelyek az elmúlásról, a vegetáció hanyatlásáról adnak hírt. Ezek a pontok jellegzetes módon az átmenetek idejét jelölik: a nyár és az őszi átmenetét, ahol az év – a túlcsonduló növényi pompa egy tovább nem feszíthető, legfényesebb csúcspontján – kezd el váratlanul hanyatlani, illetve az őszi és a tél átmenetét, a végső pusztulás küszöbét, amelyről így ír Rakovszky Zsuzsa: „Az élet vége még nagyon is élet. / A test, a lélek minden kétes rejtelve benne / nyüzsg.” (*Sötétedés*) Ezek a határpontok sűrűsödési pontok is egyben, ahol a hiánytalanná vált teljesség és a pusztító üresség találkoznak, s összeolvadva áttűnnek egymásba.

Hiányoznak viszont az újjászületéssel kapcsolatos átmenetek: a tél és a tavaszé, illetve a tavaszé és a nyáré. A tavasz mint évszak alig szerepel a versekben, ha mégis, akkor többnyire úgy, mint utalás valami nem valósra, például az „öncsalás zöld korára” (*Őszi alom*), vagy a gyerekkori kifestőkönyv új kezdetet időző tisztaságának illuzórikus voltára (*Kifestő*). A kétféle erő, a Nap felé tartó tavaszi, és a Föld közepe felé irányuló őszi gravitáció közül, úgy tűnik, ebben a lírában az utóbbi a valóságosabb (vagy az egyedüli valóságos), bár a verseket kezdettől végig át és átszövi az erről folyó (gyakran a szenvedés mi-

értjére is rákérdező, etikai színezetű) belső vita. A újjászületés mint lehetőség azonban fel sem merül ebben a vitában, ehelyett az *elmúlás* és a *megmaradás* képzetei feszülnek egymásnak, s hozzák létre *Az időről* című ciklus nagy bölcséleti párbeszédét. Rakovszky Zsuzsa költészetében nemcsak a természet, hanem az élettelen tárgyak és az emberek is az enyészet vonzásában léteznek, s ugyanazon „vegetatív halál”⁴ felé tartanak. Tárgy, növény, állat és ember ugyanabban a gravitációban sodródik lefelé, s nem más a sorsa (mindezt térbe és időbe vetítve) egy-egy lakásnak, tájnak, kornak és közösségnek sem. „A lavinát / elindíthatja bármi: / görögjön életek sorain át... / Hogy képzeltem: talán mi...? / Csúszik velünk is lejjebb a világ – / ki bír útjába állni?” – fogalmazza meg *A hetedik év* férfi beszélője, megromlott házassága történetét összegezve. Ez a sorsszerű gravitáció, vegetatív haláltudat okozza, hogy a versek és regények ember szereplői ugyanolyan passzívok, mint a tárgyak vagy a növények: nem hisznek abban, hogy tetteik vagy akaratuk megfordíthatja az enyészet eredendő és egyetemes irányát. Innen érthető például Orsolya és Piroska feloldhatatlan idegensége egy olyan világban, ahol minden a gravitáció ellenében: a túlélésre és „boldogulásra” van berendezve.

Rakovszky Zsuzsa tárgyias költészete valóban „létezéserejű gondolkodás”⁵, amelyet soha nem szűnő belső viták, párbeszédalakítanak és visznek előre. E gondolkodás örök témája a létezés természete, ezen belül pedig az a titokzatos folyamat, ahogy az idő megváltoztatja az adott terekhez tartozó tárgyakat (ide értendők a természet élő tárgyai és az emberi személyek is), vagyis *ahogy a láthatatlan átalakítja a láthatót*. Az idő tevékenysége (vagyis a láthatatlan története a láthatóban) leginkább az elmúlásban, az enyészetben válik megfoghatóvá: a tárgyak átváltozása és eltűnése a *pusztulás történeteit* alkotja meg – mint a Rakovszky-líra legalapvetőbb gondolati mikrostruktúráját. Ez a struktúra, amely kötetről kötetre sűrűsödve és egyre gazdagodva variálódik a versekben, egy ősi gondolat-alakzatra és irodalmi formára vezethető vissza: ez a *haláltánc*.

A haláltáncra egész kultúra épült fel a középkor folyamán: a dicsőnek és öröknek tűnő dolgok (főként személyek) eltűnése és az emberi test semmivé enyészése igen intenzíven foglalkoztatta a kor szellemét. A skolasztikus filozófia (arisztotelészi alapokon álló) „materia-forma” tana a test és lélek, anyag és szellem szétválasztásával sem tudott megnyugtató választ adni a hátborzongató dilemmára. Rakovszky Zsuzsa verseinek – *Az időről* című ciklusban összefoglalt – időbölcsélete, amely az örök elmúlással az örök megmaradást állítja párbeszédbe, nem a szellem megmaradására hivatkozik az anyag eltűnésével szemben, hiszen ebben az eredendő tárgyias költészetben nem létezhetne külön a kettő. Az enyészetben egyszerre tűnnek el, és az emlékezet, illetve az embereket és történeteiket túlélő tárgyak egyszerre idéz(het)ik fel őket. A felidézett örök megmaradásról szól a ciklus első, *Kísértetek* című darabja, a dolgok visszahozhatatlan elmúlásáról pedig (mintegy cáfoló válaszként az előző versre) az ezt követő *Egyirányú utca*. A harmadik szöveg, a *Párbeszéd az időről* dialogikus formában újra ütközteti a két álláspontot, majd a *Dal az időről* epilógusszerűen lezárja a ciklust.

⁴ Alexa Károly: „...mint apátnő vagy agátkő...” = Kortárs, 1998/8. 89.

⁵ Tandori Dezső: *Semmit, ha ezt nem. Rakovszky Zsuzsa verseiről* = Alföld, 1992/4. 63.

Juhász Attila hívja fel rá a figyelmet, hogy a Rakovszky-versekben szereplő szavak közt a halál és pusztulás fogalomköre a leggazdagabb.⁶ Erre a költészete egészében megfigyelhető tendenciára jó példa az *Egyirányú utca Naptárlapok* című ciklusa, amely *Az időről* ciklushoz hasonlóan négy, egymással szorosan összefüggő verset tartalmaz – valamennyi az őszi szöveg. A ciklushoz és az egyetemessé tágított őszi-vízióhoz az első szöveg, a már idézett *Gravitáció* ad mintegy elméleti bevezetőt. A három további vers közül az első (*Sötétedés*) egy őszi vidék, a második (*Avarégetés*) a falevelek, a harmadik (*Őszi alom*) egy macskaalom pusztulását mutatja be: a táj, a növények, majd az állatok haláltáncát. „Dió a fűben: elfeketedett / miniatűrre égett koponyája / / a tűz áldozatának. Pörsenések / az este szürke felhámján: bogyók. / Lángok, szívek, viasz könnyecseppje, vércsepp, / Kiöltött nyelvek és kifordult szemgolyók – „A *Sötétedés* fent idézett leírásában ugyanúgy a haláltánc-víziók jellegzetes motívumai elevenednek meg, mint az *Avarégetés*ben: „Levelek égnak / mindenfelé, könnyű, halotti máglyák // füstjétől szürke az őszei ég. / A csonttalan zsugorodó sötét bőr / parázs, majd pernye lesz: tőből kiég, / a lángon át végleg lelép a létből // szilárd testből áttetsző levegő lesz.” A haláltánc-látomás az *Őszi alom* című ciklus záró szövegben teljesedik ki, de ott már nemcsak képek és motívumok láncolatán át, hanem egy teljes történetet alkotva: „A tej iránt sipogva, vakon tülekedőknek / ennyi jut: az a fél óra vagy az a fél / perc – azután elindul, hogy fölkutassa őket // gumiharisnyás lábán, a kezében / vödörrel, öregasszony alakjában a végzet, / minden rosszindulat s harag nélkül, csak éppen / saját szempontjait nézve, nem az övéket. // A nehezen fölúszható, fagyott / földbe, söröskupak silány aránya mellé, / kőtörmelék közé jutnak aztán, hogy ott / siessenek mihamarabb lenni földde, // hányféle és miféle stáción át, / rá gondolni se jó.”

A klasszikus haláltánc-forma mindig élettörténet-sűrítmény is egyben, ahogy az idézett versrészletben is. A *Fehér-fekete* kötet *Hangok* ciklusában megszólaló „szereplők” híres monológjai szintén a haláltánc gondolatalakzatába illeszthetők: a beszélgetett személyek a tárgyak sodródó súlyával kapcsolódnak bele a gravitáció örökkévalóságába, a pusztulásba és enyészetbe, s zuhanás közben az életük történetét (mintegy a saját kifejtett sírfeliratukat) mesélik el. Ezek a történetek sűrítettek: néhány fontos szituáció, fordulat jelzi csak azt az utat, amely a sorsok kisiklásához vezetett. Az adott „életrajzból” nem is fontos más, csak az enyészetbe és halálba tartó út drámaian egyszerű képlete: mintha ez adna formát a születéstől az elmúlásig ívelő teljes történetnek.

Rakovszky Zsuzsa költészete sokféle szinten, sokféle variációját hozta létre a haláltánc hagyományos formájának, s utolsó kötetében (*Egyirányú utca* 1998, *Visszaút az időben* 2006) mintha egyre tisztábban és egyre határozottabban körvonalazódna ez a gondolatalakzat. A középkori irodalomban megkülönböztették a *monológokra épülő*, a *dialogikus* és a *lajstromszerű* haláltáncformát. Mindháromban a megszemélyesített Halál allegorikus figurájának színe előtt mondják el életük tömörített történetét az élettől búcsúzó személyek, akik általában a különböző életkorok vagy társadalmi státuszok karakterfigurái, nem egyedített megtestesítői. A Halál jellegzetes „fegyverei” a nyíl, az íj és a sarló, amely utóbbi a világmindenség holttestének tekintett Holddal hoztak összefüggésbe.⁷ Rakovszky Zsuzsa költészetében az allegorikus Halál-figura konkrétan általában nem jelenik meg, vi-

⁶ Juhász Attila: *Idő múltán: Rakovszky Zsuzsa költészetének újabb alakulása* = Új Forrás, 2000/9. 61.

⁷ Kozáky István: *A haláltáncok története*. Magyar Történelmi Múzeum, 1936. 5–17.

szont a halál „színe előtt”, az elmúlás erőterében történik a versek minden lényeges mozzanata. Kivétel lehetne az *Őszi alom* fent idézett részletében szereplő gumiharisnyás, vödörös, macskakölyköket kereső öregasszony felejthetetlen alakja, amely külön helyet érdemel a magyar irodalom megszemélyesített Halál-figurái sorában. A kezében lévő eszköz ugyan nem gyilkos fegyver, de ugyanúgy a (metaforikus értelmű) betakarítás eszköze, mint a sarló. (A sok más versben szereplő, sarlóhoz hasonló alakú Hold pedig jellegzetes, további vizsgálatokat érdemlő motívuma ennek a költészetnek.)

A haláltánc-típusok közül a monológra épülő szövegalakzat a leggyakoribb Rakovszky Zsuzsa verseiben: a *Hangok* ciklus monológversei például mind élettörténetet sűrítő haláltánc-elbeszélések. A ciklust a *Jób* című vers nyitja: Jób a panaszbeszédnek bibliai ősenek beszélője, a ciklus élén szerepeltetve pedig emblematikus figura: a nagy szenvedő, aki mindenét elvesztette, s igazságtalan sorsát panaszolja fel (itt a többiek nevében is) az Úrnak. A ciklust egy szöveggként olvasva klasszikus monológ sorozatot kapunk, egyetlen veszteségtörténetet sok beszélővel de egyetlen konklúzióval, ami ugyanaz, mint a középkori haláltáncoké: minden elmúlik, s az egyetemes pusztulás eseményében mindenki egyenlő. A ciklust a *Nők egy kórteremből* című vers zárja: ez maga is több beszélőt felvonultató monológ sorozat, amelyet a halálra utaló közös helyszín foglal egységbe.

A ciklusban szereplő monológ-megnyilvánulások kitűnően imitálják az adott karakterek gondolkodás- és beszédmódját, de nem egyedítettek, hanem különféle típusokat tesztelnek meg, akár csak a haláltáncokban (és misztériumdrámákban) szereplő „akárki”. A *Hangok* ciklus olvasóit és kritikusait mindig is foglalkoztatta a versekben megszólaló típusok és a szövegeket létrehozó költői személyiség viszonya: volt, aki médiumoknak, mások a lírai én megsokszorozódott részeinek, ismét mások szerepeknek tekintették a beszélte figurákat. A haláltánc-forma szempontjából ez a kérdés elveszti a jelentőségét: ha az összes megszólaló „akárki”, akkor nem a személyiségük, hanem a sorstragédiához és halálhoz való viszonyuk a lényeges. Mégis valószínű, hogy a költő a huszadik század végi Közép-Európa jellegzetes vesztes-figurái közül azokat választotta ki megszólaltatásra (igen nagy leleménnyel), akiknek sorsára vagy legalábbis beszédtevékenységére rálátása lehetett.⁸

Ugyanerre a monológ-technikára épít egy későbbi haláltánc-vers, az *Egyirányú utca* anyagában szereplő, négy soros strófaból felépülő *Halottak napja*. Itt egy-egy monológot egy-egy versszak foglal magába, amelyek átvezetések nélkül követik egymást, az eddigiek-nél is nagyobb fokú sűrítettséget hozva létre. A verset nem véletlenül hasonlították Arany János *Hídavatás* című balladájához,⁹ amely szintén a haláltánc-struktúrát veszi alapul. A kiinduló helyzet azonban más, mint a balladában: Rakovszky Zsuzsa versében a halálon túlról beszélnek a megidézett figurák. A holdas éjszakán „a kinti-benti sötétség határán” álló, eltávozott lelkeket megjelenítő gyertyalángok a halottakkal való kommunikáció ősi szokását idézik fel. A négy lángról négy-négy sorban foglalja össze elhunyt beszélőjének kilétét és halálának körülményeit. Ezeket a rövid monológokat nem általános bölcséleti konklúziók zárják, mint a *Hangok* ciklus verseit, hanem a halál eseményének nyers valóságára való konkrét és egyértelmű utalások. A negyedik, záró monológ azonos logika szerint, de általános-metaforikus síkra helyezve alkotja meg az erősen tömörített haláltánc-

⁸ Vö.: Margócsy István: *Beszélgetés Rakovszky Zsuzsával* = 2000, 1997/1. 10.

⁹ Alexa Károly: Uo.

monológok utolsó darabját, kiiktatva a történetből minden egyedítő vonást: „Voltam valaha. Már élő emlékezet sem, / írás sem őrzi rég a nevemet. / A múltba, a világon tátongó résbe estem, / amely benyeli majd a földet s az eget...” Ez a versszak az első három monológ egyéni sorsképleteit az egyetemes pusztulás víziójába emeli, közös sorssá olvasztva a személyes tragédiákat.

Az egyénit az egyetemesbe olvasztó tendencia két másik haláltánc-költeményben is érvényesül: az egyik a címadó *Visszaút az időben*, a másik a *Téli napforduló* új versei közt szereplő *Helytörténet*. Az egyik egy személy, a másik egy adott térhez tartozó közösség múltját járja be, rétegenként visszafelé haladva az időben. Ezek a múltak azonban, túllépve az egyén kiszabott életidején, több emberöltőt foglalnak magukba: az előbbi versben (a lélekvándorlás tanának tükrében) a megszólaló hang „előző életeit”, az utóbbiban pedig az egymást követő generációk történetét.

A *Visszaút az időben* a *Halottak napja* struktúráját variálja tovább: a hat versszak közül a második és harmadik ugyanúgy négysoros monológokat tartalmaz, amelyekben azonban nem több, hanem egyetlen egy beszélő villantja fel előző életeinek egy-egy – egész sorsot sűrítő – jellegzetes képét. Az első és a negyedik versszak a klasszikus haláltánc-formák közül a *lajstromszerű* szerkezetet idézi fel. Ez a legtömörebb haláltánc-típus: itt egy-egy sorban összegződik egy-egy sors, s a sors-tömörítvények „lajstromot” alkotva, láncolatszerűen sorakoznak egymás után: „Mikor rézgyűrű voltam, tűzbe dobtak. / Mikor vak macska, felmosóvödörbe. / Király voltam, hóhér kezére adtak. / Övcsat – ötezer évre lemerültem a földbe. // (...) // Égő házban vizesdézskába fúltam. / Az ütközetben otthagytam a lábam. / Zsarnok anyám árnyékában fakultam. / Disznók faltak fel egy parasztdudvar porában.” A beszélő összes korábbi élete haláltáncként kerül elmondásra, a tárgyként élt életei is. Az utolsó két versszak a *Halottak napja* zárlatához hasonlóan általános-metaforikus síkra helyezve foglalja össze az előző életek további menetét: „Mindig sűrűbb sötétekbe fűródtem (...) de végül / ott sem volt semmi, csak valami fal. / Azon túl csak a semmi, azon innen a kék űr / lassan kiégő csillagaival.” Az egy személyhez tartozó sok élet kis haláltáncai egy nagy haláltánccá összegződnek, ez pedig átfogja a teljes történelem idejét, az egész emberi múltat. Az idő kezdetén azonban ugyanúgy a halál sötéteje várja a saját titka után kutató, hipnotizált emlékezőt, mint az idő végén.

Az első Rakovszky-regény, *A kigyó árnyéka* atmoszféráját felidéző *Helytörténet* című vers egy város lakóinak sorsát követi visszafelé, legalább egy évszázadon keresztül. A lakók kilenc versszakon át megjelenített generációi mintha valóban „mindig sűrűbb sötétekbe” fűródának: az ötsoros strófákban egyre szaporábban zuhognak egymásra a soronként újabb és újabb hangulatot, életképet felvillantó események, amelyek szoros egymás mellé rendelődésük, sűrítettségük által érik el szokatlanul intenzív, erős hatásukat. Az utolsó versszakban (a Rakovszky Zsuzsára jellemző induktív verslogikából következő záró bölcséleti konklúziók helyett) a már-már fokozhatatlan feszültség merevedik ki állóképpé: „A háztetőkre nap süt, jég kopog. / Csontok, cserépedény a mélyben, / az utcakő alatt. Őscápa fog / nyoma a pestisoszlop mészkövében. / A háztetők fölött holt csillagok.” A versben ábrázolt városlakók története valójában pusztulástörténet, több generációs haláltánc: az eltelt idő koronként újabb és újabb sorstragédiák emlékét őrzi, akár a föld és a mészköoszlop rétegei a halált, a háborút, a járványt vagy a tenger szörnyeit. „Kevés öröm, több gond, sok rettegés.” – összegzi a vers emberöltők tapasztalatát. Néhány versszak után

ugyanez a mondat egy újabb variációban ismétlődik, így még nagyobb hangsúlyt kap: „Kévs jóindulat, sok gyűlölet.”

A versgyűjtemény *Téli napforduló* című utolsó ciklusában a haláltánc-forma újabb variációja, (s talán e költészet új tendenciája) kezd körvonalazódni. *A kő, a víz, a szél...* és a *Téli napforduló* című versek halálközeli élményeket dolgoznak fel: az előbbi egy műtét során, a klinikai halál állapotában átélt belső út látomásos rajza, az utóbbi pedig egy abortusz utáni éjszaka szenvedéstörténete. Ezekben a versekben visszatér az egyéni (élet)történet szála, olykor megdöbbentő nyíltsággal és személyességgel. Emellett egyszerűbbé válik a szövegek gondolatmenete, beszédmódja, s megszorodnak a Rakovszky Zsuzsa szövegeire mindig is jellemző, a hétköznapi nyelvben használatos, itt viszont delirizáló szavak és fordulatok (például: Spar, letussol, Nesquik nyúl, bioenergia, M-hetes), amelyek a nem ritkuló metaforák, költői képek szomszédságában különleges erőterbe kerülnek.

Rakovszky Zsuzsa új verseskötete jelentős nyeresége a huszadik századi magyar irodalomnak. A legmeghatározóbb lírai hagyományok (elsősorban a Babbitstól és Füst Milántól Nemes Nagy Ágnesig ívelő *tárgyiasság* és a Szabó Lőrinc nevével fémjelzett lírai *dialogicitás* tradíciója) úgy sejlenek át ezen a költészetten, hogy az mégis képes megőrizni autonómiáját: szervesen hagyománykövető és üdítően öntörvényű egyszerre. Ez a „tündöklően sötét” líra külső elvárásoktól függetlenül, a saját súlya, törvényei és titkai útján halad – igen nagy értékeket hozva létre.

Hernádi Mária

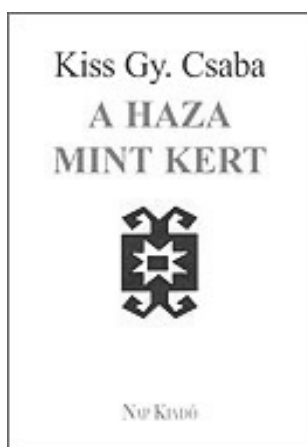
Közös kertünkről

KISS GY. CSABA: A HAZA MINT KERT

„A magyarság a kelet-európai görgetegben kerülhet hol felül, hol alul, véghelyzete nagyjából az lesz (amint az érdeke is az), ami a szomszéd népeké.”

(Németh László)

Nap Kiadó
Budapest, 2005
232 oldal, 2440 Ft

Az orosz és a német nyelvterület között a Balti-tengertől az Adriáig húzódó sáv, etnikai tarkaság, kis népek birodalmi keretekbe tagolva. Kapaszkodás az anyanyelvbe, az írott szóba, küzdelem a megmaradásért, az állami önállóságért, a jövőért. A nemzeti ébredés kora, a nemzet eszméjének elkötelezett politikusok, akiknek álmaiban megszületik a nemzetállam, s akik a birodalmi központokban is kilincselnek a szomszéd ellen. Nemzetállami koncepciók, a számba vett területen másajkú, saját nemzetállamukért küzdő népekkel. Egymásnak feszülő, a másik rovására boldogulni törekvő, végül kismizett nemzetek. Sorsukról birodalmak döntenek. Majd jön a XX. század, a birodalmak szétesnek, területükön a nemzetállam jelszavával új soknemzetiségű országok születnek, ismét nagyhatalmi segédlettel. Kísérlet „értelmetlenül kis népek” felszámolására, az egységes délszláv, az egységes csehszlovák nemzet (keletebbre többek között a letteket, litvánokat, észteket, ukránokat végérvényesen elnyelő, hatalmas és egységes szovjet nép) megteremtésére. Két totalitarizmus szorításában, izoláltan, le-

választva Európától, beolvasztva, majd benn tartva a szovjet blokkban, a mércét jelentő Nyugat-Európának nemcsak jóváhagyásával, hanem tevékeny közreműködésével. A szovjet birodalom azonban összeroppan, a fegyverkezési és a gazdasági versenyben alulmarad, ami új lehetőségeket nyit az itt élő népeknek. Az összetákolt államalakulatok véres háborúban vagy békében, de széthullanak, olyan nemzetek lépnek az önállóság útjára, amelyek korábban soha vagy csak igen rövid ideig rendelkeztek saját államisággal. A függetlenné vált népeken a kisebbség érzésén és a meg nem értettség sértettségén is alapuló államnacionalista gőg lesz úrrá, a szomszédokkal kívánatos együttműködés sokszor üres jelszó marad. A régióban már-már természetes a tájékozatlanság s a megfelelni akarás az új európai központban – a szomszéd rovására. Kissé leegyszerűsítve, de Közép-Európa? S az itteni kis államok nyomorúsága? Ördögi körforgás?

„Több mint két évtizede fixa ideám a közép-európai egyetértés gondolata. Minden kétséggel ellenére az a meggyőződéselem ma is, hogy más út nem létezik. Csak a kölcsönös megértés útján léphetnek előbbre országaink. Ehhez persze a jelenleginél sokkal alaposabb ismeretekre volna szükség egymásról, az európai és a nemzeti illúziók kritikussabb szemléletére, a történelmi tanulságok figyelembevételére” – mondta Kiss Gy. Csaba Krakóban egy 1991 júniusában elhangzott előadásában (szövege megjelent *Nálunk és a szomszéd népeknél* című kötetében, Pécs, 1994). A másfél évtizeddel ezelőtt megfogalmazott gondolatok üzenete ma is időszzerű, ami jelzi az eltelt időszak zsákutcás kísérleteit és mulasztásait. Kiss Gy. Csaba azonban dacolva politikai irányzatokkal és ideológiákkal továbbra is következetes és tántoríthatatlan képviselője a közép-európai népek sors- és érdekközösségének.

A rendszerváltozás közép-európai helyünk és kapcsolatrendszerünk újraértékelésének és újrafogalmazásának feladatát is jelentette (volna). Éppen a Tiszatáj Most-Punte-Híd című rovata volt a szellemi párbeszéd egyik fóruma, amely történészeket, műfordítókat, irodalomtörténészeket tömörítve már 1970-ben ablakot nyitott a szomszédos országok kultúrájára. Rendszeres munkatársai között volt többek között éppen Kiss Gy. Csaba is.

A magyar értelmiség egy részének érdeklődése Közép-Európa iránt azonban, mint utóbb kiderült, átmenetinek bizonyult. „A 80-as években gyakran jártam Lengyelországban, de 1992-től megritkultak kapcsolataim. Véleményem szerint a 90-es években meggyengültek a kapcsolatok a régió országai között, amin nincs mit csodálkozni, hiszen ami népeinket összefűzte, az főleg a szovjet imperializmussal való szembenállás volt” – szövegéről egy konferencián Csordás Gábor, akinek vallomását idén nyáron a budapesti Lengyel Intézet ’56-os kiállításán olvashattuk. Kiss Gy. Csaba azonban másként vélekedik. Az ő számára a közép-európai tájékozottság és szolidaritás történelmi szükségszerűség, amelynek háttérében több száz éves közös múlt van. Létkérdés tehát, saját természetünk megismerésének is feltétele. Nem taktika, hanem életstratégia. Akarjuk vagy nem, a nagyvilág sokkal inkább hasonlónak gondol bennünket egymáshoz, mint mi magunk – figyelmeztet legutóbb kiadott esszéjében a szlovák-magyar viszony kapcsán. Mi azonban „mintha ismét az előkelő idegen fejhordozásával tekintenénk a szomszédos kis és közepes népek világára, kultúrájára. Ma már terjedőben van nálunk térségünk sajátosan korlátolt szemlélete: nyugati nyelven, nyugati szemüvegen keresztül. Mintha megismerhető és megérthető volna ez a velünk összenőtt világ a globális kultúra kódjával.”

Kiss Gy. Csaba új, három részre tagolt, 2000 és 2004 között megjelent Közép-Európa-tárgyú írásából, illetve előadásából összeállított kötetének egyik fejezetcíme: A himnuszok kertje. A szerző évtizedek óta kutatja a nemzet közép-európai irodalmi jelképvilágát, mindenekelőtt a nemzeti jelképverseket, szűkebben a himnuszokat (1984-ben jelent meg a tárgykörben talán első írása az *Életünk hasábjain*), amelyek nagyjából a XIX. század második harmadában, a nemzeti identitás megfogalmazásának időszakában születtek, s váltak maguk is ennek az identitásnak a formálóivá. Összehasonlító vizsgálatokkal áttekinti keletkezéstörténetüket, műfaji sajátosságait, tematikájukat, sajátos recepciójukat, azt az utat, amelynek során a nemzeti kultusz tárgyaivá váltak. Az itt élő népek birodalmi keretekben éltek, a birodalmi szimbólumokkal szemben is fel kellett mutatniuk a magukéit. Ezek a versek előbb voltak tehát nemzeti, mint állami himnuszok. Előfordult, hogy tiltották éneklésüket (Orosz-Lengyelországban pl. Józef Wybicki *Nincs még veszve*

Lengyelország kezdetű indulóját, a majdani lengyel himnuszt, vagy a Bach-korszakban Kölcsey *Himnuszát*), vagy később szövegüket (Jelena Očak horvát irodalomtörténész szavai szerint) „a politika agresszivitásának és rövidlátásának” igényei szerint akár többször is módosították. Tanulságos a története Samo Tomášik eredetileg bibliai cseh nyelven 1834-ben írt és először 1838-ben nyomtatásban napvilágot látott *Hej szlovákok* című költeményének. A szerző, a fiatal szlovák evangélikus teológus Németországba készülve utazott át Prágán, ahol megdöbbenett, hogy több német szót hall, mint csehet. A lengyel Wybicki előbb említett, 1797-ben született ismert „mazurkájának” mintájára írta meg a maga versét, amelynek aztán 1848 nyarán, a Prágában ülésezett szláv kongresszuson *Hej szlávok* változata a szláv népek közös szimbólumává vált, és a legtöbb szláv nyelvre le is fordították. A II. világháború után a kommunista Jugoszlávia állami himnusza lett mint a délszláv népek egységének kifejezője, 1992-ben pedig a Slovensky Národ című, Pozsonyban megjelenő napilap javasolta szlovák nemzeti himnusznak (A szlovák himnusza ma Janko Matúška 1844-ben papírra vetett *Villámlik a Tátra fölött* című verse.)

Az esszékötet második fejezetében kapcsolattörténeti írások követik egymást Miczkiewicz magyar recepciójáról, Krúdy Gyula elbeszéléseinek lengyel motívumairól, Fiume magyar irodalmi kultuszáról, a többnyelvű felföldi kisvárosokban a magyar, illetve a szlovák nemzeti identitás alakulásáról Mikszáth és Svetozár Hurban-Vajansky egy-egy regényének tükrében, a cseh és a szlovák irodalom klasszikusának, Ján Kollárnak Tokaj-képéről, valamint a tokaji bor lengyel útjáról. Mivel a szerző változtatások, kiegészítések nélkül közölte újra korábban megjelent írásait, ezért a magyar befogadástörténetben a lengyeltség jelképének, a nemzeti függetlenség és szabadság váteszének tartott Miczkiewiczről szóló esszében nincs szó a közelmúlt egyik legnagyobb magyar műfordítói teljesítményéről, a nemrég elhunyt Bella István *Ősök*-fordításáról. Ennek oka persze kiderül: a kötet végén megtaláljuk az írások első megjelenésének helyét és idejét, s itt olvashatjuk, hogy Kiss Gy. Csabának ez az írása éppen a Bella-fordítást tartalmazó 2002-es könyv utószavának készült. Érdemes lett volna azonban a szóban forgó kötetbe felvett írást ez esetben kiegészíteni, s nemcsak a Bella-fordítás értékelésével, hanem szót ejtve Andrzej Wajda *Pan Tadeus*-ának magyar visszhangjáról, illetve szinte visszhangtalanságáról. Wajda úgy vitte filmre a lengyel nemzeti azonosságtudat kánonjához tartozó elbeszélő költeményt, hogy a kitűnő szereplőgárda szájába minden változtatás nélkül az eredeti Miczkiewicz-szöveget adta.

Közép-európai dilemmák a címe az esszékötet első fejezetének, amelyet az ismertetésben utoljára hagyunk, mert a benne megfogalmazott javaslatok továbbgondolásra ösztönöznek. „Nem érdemes illúziókat táplálni arról, hogy miképpen van jelen a mi múltunk Európa emlékezetében. Az úgynevezett nagyvilág általában nem ismeri a mi emlékezetünk helyeit, a nyugat-európai történelmi tudat – ha egyáltalán van ilyen, meglehetősen egyoldalú, a mi országainknak, nemzeteinknek mindmáig elég szerény hely jut a tablóján..., ha sikerülne megteremteni a közös közép-európai panteont emlékezetünk közös helyeinek jól megrajzolt térképével, akkor meggyőzőbb volna jelenlétünk az európai szellemi integrációban” – fogalmaz Kiss Gy. Csaba.

A nemzet mint közösségi keret nem kerülhető meg, de nincs olyan látószög, ahonnan igazságos ítéletet mondhatunk a múltról – foglal állást a szerző, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy „a nemzet kategóriájával kapcsolatos nyugati szemlélet nem alkalmas hely-

zetünk megértésére”. Nemzeti mítoszainknak mint a nemzet narratívumainak helyük van kulturális örökségünk palettáján. Számolni kell velük a maguk helyén, kiiktatásuk is csak egyik formája lenne a múlt mitologizálásának („A történelem számos univerzális diskurzusról bebizonyította, hogy az egyetemesség modern és fényes köpönyege alatt nincs más, mint egyszerű birodalmi-nagyhatalmi partikularizmus”). Helyezzük egymás mellé ezeket a nemzeti mítoszokat, tartsuk őket érvényesnek, de ismerjük el, hogy érvényességük nem egyetemes, csak viszonylagos, és az „empátia” tudományával elemeikből szerkesszünk közös narratívát. Képtelenség Szent István királyt a cirill-metódi mű folytatójának tekinteni? Elhelyezhetők-e egy közös közép-európai panteonban nemzeti hőseink? A szlovák L’udovít Štúr, a magyar Kossuth Lajos, a cseh František Palacký és a lengyel Józef Bem például? A közép-európai emlékezet közös kalendáriuma, amelybe olyan események kerülhetnek be, mint a magyar 1956, az 1968-as prágai és pozsonyi tavasz, az 1980–81-es lengyel Szolidaritás, összeállítható-e? Megjelölhetők-e az emlékezet közös helyei? – teszi fel javaslatokként is a kérdéseket Kiss Gy. Csaba. A rájuk adható feleletek azonban újabb és újabb, egyre nehezebben megválaszolható kérdésekkel szembesítenek.

Lehet-e majd egyszer a jövőben az emlékezet közös helye például Pozsony egyik szakrális pontja, amelyet a szerző most a közép-európai ellentmondások érzékeltetésére hoz fel példaként. Az egykori koronázóváros koronázási dombjáról van szó, amelyen 1897-ben felállították Mária Terézia márványszobrát, Fadrusz János alkotását. 1921-ben ledöntötték és szétverték a szobrot (cseh kezdeményezésre), majd évek múlva a helyére állították annak a Milán Rastislav Štefániknak az emlékművét, aki az I. világháború idején a „csehszlovák” érdekeket képviselte Franciaországban. A tábornok szlovák volt, tehát melléje került a cseh címerállat, az oroszlan, amelyet azonban a Tiso-féle szlovák állam eltávolított. 1952-ben a szocialista Csehszlovákiában *nemkívánatos*sá vált a burzsoá köztársaság jelképe, így a tábornok szobra eltűnt a térről. Ma a „szlovák nemzet alapító atyáinak” L’udovít Štúrnak, Jozef Miloslav Hurbannak és Michal Hodžának az 1970-es évek elején felállított emlékműve a tér díszé. Azt látjuk tehát, hogy ma ez a hely nem a közös emlékezeté, hanem az emlékezet kitörléséé és a birtokbavételé. Pozitív példa lehet viszont a lengyel-ukrán közös emlékezet helye, a lwówi-lvivi licsakovi temető – az 1918–19-ben egymás ellen harcolt lengyel és ukrán hősök parcelláival. Újraavatásáról éppen Kiss Gy. Csaba számolt be 2005 júniusában a Magyar Nemzetben megjelent jegyzetében. De az emlékezet közös helyének tekinthetjük az ő javaslata értelmében azt az aradi teret is, ahol néhány éve ismét felállították Zala Györgynek az aradi vértanúk emlékére készített szoborcsoportját, vele szemben 1848–49 román vezetőivel.

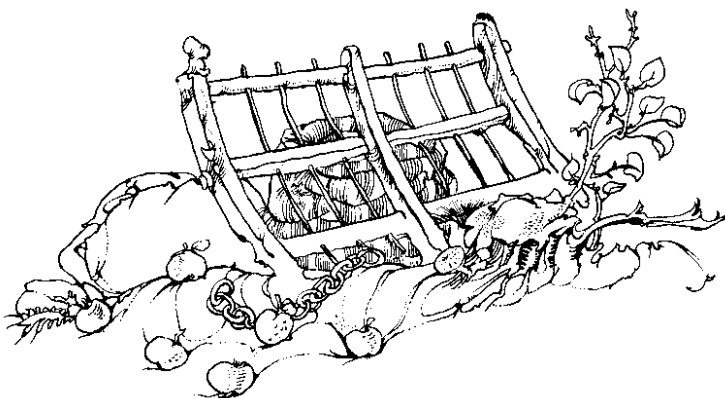
Felelősségre, kölcsönös megértési készségre, nagyfokú beleérzőképességre és sorsközösségünk tudatosítására van szükség a széleskörű tudományos együttműködés mellett ahhoz, hogy elképzelhetővé váljék a Kiss Gy. Csaba által szorgalmazott közös közép-európai jelképrendszer megfogalmazása. Fontos volna a különféle közép-európai föderációkban, konföderációkban gondolkodó politikusok munkásságának kölcsönös megismertetése (A szerző František Palackýt, Adam Jerzy Czartoryskit, Kossuthot, Jászi Oszkárt, Tomáš G. Masarykot, Milán Hodžát, Stjepan Radićot, Józef Piłsudskit sorolja fel példaként.) Az illúziótlan nemzet- és Közép-Európa-szemlélet előfeltétele, hogy az itt élő népek nemzeti ideológiáját megfogalmazó politikusok, gondolkodók művei ismertté váljanak az egész régióban. Sok a szokványos mulasztás ezen a téren, de van rosszul értelmezett ta-

pinat is. Magyarul nem hozzáférhető például a szlovák 1848 emblematikus alakjának, L'udovít Štúrnek az 1850-es évek elején papírra vetett *Das Slawenthum und die Zukunft der Welt* című politikai testamentumnak számító tanulmánya, amelyben a csalódott politikus a szlávorságot egyesítő pravoszláv Oroszországba helyezi reményét. A már említett Ján Kollár egyik legfontosabb, 615 szonettből álló „magnum opusa”, a *Slávy dcera* (a Dicsőség vagy a Szlávország leánya), amely „az európai romantikus költészet nagy alkotásainak egyike (Angyal Endrét idézi egyetértőleg Kiss Gy. Csaba) ugyancsak ismeretlen a magyar olvasó előtt. A kötetben a Kollárral foglalkozó esszében Vietórisz József fordítása mellett nyersfordítást találunk. Kollárnak a szláv kölcsönösségről írott dolgozatai szintén nem olvashatók magyarul. Kiss Gy. Csaba utal rá, hogy Németh Lászlónak legföljebb regényeit fordították le a szomszédos országok nyelvére, de a kölcsönös tájékozódást sürgető, a régió gondjait boncolgató esszéit nem. (Holott „a közép-európaiság Németh László-i fölfogása nélkül nyilván nem írta volna meg Bibó István 1945-ös tanulmányát a kelet-európai kis államok nyomorúságáról.”) A sor folytatható. Az eredeti művek szövege ismeretlen, az olvasó nem fér hozzájuk, ami akadály a tisztánlátásnak, a tényekkel történő józan szembenézésnek.

Sikerül-e közös történelmi emlékezetet formálni, közös közép-európai jelképeket teremteni? Nincs más út, és máris késésben vagyunk – mondja Kiss Gy. Csaba, aki megszólalásaival mindig arra is figyelmeztet, hogy jövőnket illetően gazdagabb történelmi örökségünk nem emel ki bennünket szomszédaink közül. Előfeltételként azonban, tegyük hozzá, a szigorú önvizsgálatot minden nemzetnek el kell végeznie. Ettől egyik sem kímélheti meg magát.

Kiss Gy. Csabának ez a negyedik esszékötete ebben a témakörben. Vár rá a feladat, hogy mint a térség egyik legkiválóbb ismerője, megírja alapkutatásokra épülő összegző művét Közép-Európáról.

Rosonczy Ildikó

Kritikai hangok polifóniájában

VÉGEL-SYMPOSION. TANULMÁNYOK VÉGEL LÁSZLÓ MŰVEIRŐL

Kijarat Kiadó
Budapest, 2005
243 oldal, 2000 Ft

A budapesti Kijarat Kiadó *Kritikai Zsebkönyvtár* c. sorozatának ötödik kötete Végel László eddigi munkásságának van szentelve. Végel Tolnai Ottó után a második vajdasági szerző, aki ebben a kortárs magyar szerzők poétikájával behatóan foglalkozó, teljesítményéhez mérve túl szerény elnevezésű „zsebkönyvtárban” méltó helyet kapott. A *Tolnai-symposionhoz* hasonlóan, itt is a játékos és nagyon találó cím jelezte (a vajdasági szerzőkkel összepárosított *symposion* szó legalább kettős jelentése folytán) válogatott tanulmányok, esszék és kritikák egész sora található (teljes bibliográfiával a kötet végén), amelyek megkímélik a Végel-kutatókat a folyóiratokban való fásasztó böngészéstől, az érdeklődő irodalmárok vagy laikusok számára pedig kiváló betekintést nyújtanak Végel László műveinek magyarországi, vajdasági és ex-jugoszláviai gazdag, több mint harminc esztendő felülemelő recepciótörténetébe. A kötetet Virág Zoltán szerkesztette, a kortárs vajdasági magyar irodalom kitűnő ismerője, a szegedi egyetem tanára, aki „kivülállóként” elfogulatlanul próbálta meg kiválasztani és összeegyeztetni a nagyon különböző érzékenységű és világlátású, különböző nyelvű és kultúrájú szerzők szükségképpen nagyon eltérő, itt-ott egymással teljesen ellenkező hangjait, gondosan ügyelve arra, hogy e hangok gazdag polifóniája ne csapjon át kibírhatatlan, minden rendszert nélkülöző kakofóniába. Ehhez a 25 szerző 28 szövegét valamilyen elv alapján kategorizálnia kellett: Virág a műfaji felosztás princípiumával élt. Az első témakör Végel László szépirodalmi munkásságával (regényeivel és elbeszélésköteteivel) foglalkozó írásokat tartalmazza és Virág a találó *Befejezetlen mozaik* címet adta neki. Már az előszóban felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a magyarországi Végel-olvasóknak eddig sajnos még nem adatott meg a lehetőségük, hogy bármilyen szisztematikus betekintést nyerjenek Végel délszláv recepciójába, anélkül pedig nehezen érthető meg az író kozmopolita, „egyszerre több kultúrából lélegző” (Virág) poétikája és világszemlélete. Ez a sajátos heterokozmoszban mozgó, a marginalitás dicséretét vállaló zoon politikon szerepétől sem megriadó író csak az állandó átmenetiség, az apatridizmus, a sehova-sem-tartozás állapotában érezheti igazán „otthon” magát. A nyelvi és a kulturális keveredések hatása alatt alkotó író műveinek szinte mindenkori utazás-metaforikájára hívja fel a figyelmet ennek a rövid, de rendkívül tömör és lényegretörő előszónak a szerzője, a kötet potenciális didaktikai és kultúraközvetítő szerepét sem tévesztve szem elől.

(1) Ennek az előszóban megfogalmazott tudományos és kritikai kultúraközi kommunikációnak a fellendítését látszik szolgálni az a tény, hogy az első három helyet a *Befejezetlen mozaik* fejezetben épp három délszláv szerző Végellel foglalkozó írása nyitja. Mindhárom szerző (Aleksandar Tišma, Slobodan Šnajder és Marko Nedić) írása természetesen a leghíresebb Végel-regénnyel, az *Egy makró emlékirataival* foglalkozik, azzal a korszakalkotó művel, amellyel Végel „berobbant”, nemcsak a vajdasági és a magyarországi, de a délszláv irodalmi köztudatba is. Az horgosi származású újvidéki író (és Újvidék írója) Aleksandar Tišma sajátos pozícióból szemlélhette ezt a regényt, hiszen épp ő ennek az alkotásnak szerb fordítója, a fordító pedig, Heideggerrel szólva, sokszor egyben a legfigyelmesebb olvasó is. Mégis, ebből a történelmi távlatból nézve Tišma két nehezen elfogadható állítást villant fel: az első, hogy Végelt a nemzedéki kollektívizmus új nihilizmust hirdető képviselőjeként köti össze Hemingwayjel (*És a nap újra felkel*): azért is nehezen elfogadható ez a párhuzam, mert Hemingway klasszikus realista felfogásával Végel próza-poétikai innovációi teljesen összeegyeztethetetlenek (ebből látható tehát, hogy Tišma a tartalmi-tematikusan, szociologikus interpretáció felé tendál). A másik az a megállapítás, mely szerint Végel regénye a fejlődésregény egy formája lenne. Sokkal maradandóbbnak látszik Aleksandar Tišma következő megfigyelése: Végel regényének eredetiségét ugyanis abban az (újfent tematikus) erényben látja, hogy a *Makró* írója nem reked meg az elidegenedés, a kiüttlanság, az értelem nélküliség agyoncsépett retorikájában (amely elődeit és jó néhány kortársát is jellemezte), ehelyett „harciasan védi ezt a biztos beállítottságot nélkülöző érzést a helyére toluló sablonszerű megoldásoktól.” Tišma továbbá üdvözlő a vidéki komplexus teljes hiányát, és az újvidéki aszfalt szimbólummá emelésében véli a *Makró*ban felfedezni ezen első modern vajdasági városi regény legfőbb erényét, mellyel a vajdasági irodalom (magyar és szerb egyaránt) végre kilépni látszik a népiesség, a rurális témák évtizedekig kísértő (hozzátehetjük, a szocrealizmus programszerűségével is mesterségesen táplált) búvköréből. Marko Nedić belgrádi kritikus, kiadó és szerkesztő talán még Tišmánál is jobban figyel a tartalmi szférára, és *A lázadás lehetetlensége* c. szövegében Végel regényében a kortárs jugoszláv irodalom (hiszen Végelt joggal hármas hagyományi beágyazottságban látta) teljesen új dimenzióit fedezi fel. Nedić üdvözlő azt a tényt, hogy Végel ezzel a regényével megsemmisíti az új generációról alkotott negatív sztereotípiákat. A belgrádi kritikus talán legizgalmasabb megfigyelése, hogy a (ellehetetlenült) lázadás általános rebellióként mutatkozik meg, és hogy nincs egyéni, megszemélyesített kritika (persze, ez teljes mértékben politikai-szociologikus síkra tereli a már egyébként is teljesen tartalmi-tematikusan értelmezést, de, és ezt Nedić nem említi, óhatatlanul is a diktatúrában alkotó Bulgakov nagyregénye jut eszünkbe, amelyben az elbeszélő híres zeneszerzők vezetőkéneveinek beszédességét használja az akkori moszkvai argó politikusokat és közéleti személyiségeket megnevező rejtjeles nyelvének szellemében – Berlioz, Rimski-Korsakov, stb. (Itt talán nem erről van szó, de kísért a gondolat). Marko Nedić értelmezésének talán leggyengébb pontja, hogy pszichologizálásra, illetve szociologizáló-baloldali interpretációs sémákra építi kritikájának élet, amikor Végelnek azt rója fel, hogy hősei lázadásának nem adja meg a kellő társadalmi és pszichológiai motivációját, valamint azt, hogy a társadalmi egyenlőtlenség problematikája állítólag nincs eléggé kiaknázva. Idealizáló marxista elfogultságában Nedić külső, társadalmi okokban keresi a fiatalok egzisztenciális krízisének okait. Slobodan Šnajder kortárs horvát drámaíró whitmani reminiszcenciákra épülő című szövegében – *A fű csodás zenéjében* – ugyancsak a *Makró*val foglalkozik, de az említett

két szerzővel ellentétben sokkal modernebb, vagányabb, könnyedébb, szellemesebb és kevésbé iskolás értelmezését nyújtja ennek a, ahogy ő maga mondja, „megvert generáció regényének”. Šnajder magában a címben, az emlékirat műfajának beemelésében szándékos becsapást vél felfedezni, hiszen igazi emlékirat nem is létezhet ott, ahol történet, illetve élményanyag sincs. A zágrábi drámaíró bahtyini kronotoposz-rendszert lát az egyetemklub-kocsma-vár színhelyláncolatban. A modern amerikai irodalom képviselőivel, Saul Bellow *Herzog*jával, valamint Salinger *Zabhegyező*jével hasonlítja össze Végel regényét, drámaírói szemmel nézve a regény „fabuláját”; a groteszkbe hajló kettős öngyilkosságban Šnajder különböző drámainterpretációs horizontok nyitását látja, a végén pedig a „természetes öngyilkosság” abszurd csattanója Šnajder szerint „az egész regényt összefoglaló szerkezet, egy egész generáció vereségkiáltása.” Šnajder a szexet nemcsak mint a hippi-mozgalom, a szexuális forradalom szimbólumaként, hanem mint az önmegvalósítás egyedüli eszközeként, fegyverként, életfilozófiaként tekinti, a regény szereplőiben pedig „ártalmatlan, önreflexió nélküli”, szinte brochi értelemben vett „holdkórosokat” lát. Nedićtel ellentétben Šnajder méltatja azt a tényt, hogy a regényben a társadalmi elkötelezettségnek semmi nyomát nem találja.

A kortárs délszláv elemzésektől teljesen más beszédmódot tartalmaz Faragó Kornélia tanulmánya (*Interpretációs ösvények kereszteződésében*), amelyben a mai (2005-ös) recepciótörténeti momentum fontosságára hívja fel a figyelmet. Faragó szerint nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Végel kultikus regénye azóta új kiadásban is megjelent, más („kijavított”) nyelvezettel (a második és a harmadik kiadás már nem azon a „depoetizált, alulretorizált nyelven” szólalnak meg), és ez, az újvidéki trilógiát kiegészítő két regény (*Áttüntetések*, *Eckhardt gyűrije*) a Makróval együttesen, alapjaiban új kontextusba helyezi a regényt. Faragó a korábbi interpretációk legnagyobb gyengeségének az irodalmon kívüli (szociologikus, pszichologizáló, generációs) megközelítést látja, valamint azt, hogy az akkori kritika a dichotómiás, oppozíciókban való gondolkodást részesítette előnyben a regény prózapoétikai, prózatechnikai újításaival szemben. A hagyományos regényfelfogást Faragó szerint az bontja fel, hogy sem a makró figurája, sem az emlékirat műfaja nem felelnek meg a hagyományos elvárási horizontoknak. A narrátori alakzat akkoriban modern non-fiction pozíciójából származó innovációk is teljesen új prózapoétikai horizontokat nyitottak meg. A Szlovéniában élő irodalmár, Rudaš Jutka *A szellem finom játéka* c. szövegében szójátékos alcímmel (*Az egy makró emlékiratai* Esterházy Péter *Függőjében*) Esterházy könyvében rengeteg idézetet fedez fel, és bemutatja, hogy az idézetek nagy része éppen Végel regényéből került át és szervesen beépül az Esterházy-szövegbe. Az alulretorizált nyelv mindkét írónál fontos poétikai elem, nemcsak ezekben az írásokban, hanem egész szépirodalmi életművükben, Rudaš szerint azzal a különbséggel, hogy „Végel egy heterogén társadalom funkcionális lexikájából teremtett művészet”, míg Esterházy „a marxista nyelvezet kodifikációjának segítségével ruházza fel az irodalom nyelvezetét”, elsősorban a *Termelési regényre* és a *Kis magyar pornográfiára* gondolva. Ezzel a tanulmánnyal véget is ér a Makró értelmezéseinek sora, amelyek kötetbevezetői pozíciójuknak köszönhetően, de mennyiségileg is, értelemszerűen, kitüntetett helyet kaptak a válogatásban.

Az első témakör tehát Végel következő regényeinek értelmezéseivel folytatódik. Végel *Szenvedélyek tanfolyama* c. könyvéről Domokos Tamás *A távollét igazolása* c. szövegében azt írja, hogy ezzel a regénnyel kapcsolatban aligha beszélhetünk bármilyen recepció-

ról is, hiszen a kritikusok csak egy későbbi szöveg nulladik változatának tekintették. Domokos ebben a regényben fejlődésregényt lát (amelyet talán magában a „tanfolyam” meghatározásban vél felfedezni): a magyarországi irodalmár szerint a főhős/narrátor (aki a regény végén visszavonul saját dolgozószobájába, szemléltői pozíciójába), „beiratkozik az önértelmezés szenvedélyes tanfolyamára”. Az azonban, hogy erről a könyvről csak ez az egyetlen értelmezés található az egész *Végel-symposionban*, mintegy megerősíti az értelmezőnek (Domokos Tamásnak) a szöveg elején kimondott megállapítását. A következő regénnyel, az *Áttűntetések* azonban már több szöveg is foglalkozik. Pályi András író az *Áttűntetésekről* szóló írásának címét – *Az „érvénytelen” belső ember* – Szőnyi Péter főszereplő szájából „lopja ki”. A cím etimológiájából indul ki értelmezésében Pályi, a „tűnés”, illetve „(át)tűn(tet)és” poliszemikus jelentéséből. Pályi sartré-i felismerését követi („minden technika megteremti a maga metafizikáját”), ily módon próbál tartalmi és poétikai megközelítés ötvözetéből koherens interpretatív képet összeállítani erről a, szerinte, egyfajta „tudatregényről”: a hit, az áruháza és a remény lennének a könyv kulcsszavai, azzal, hogy a reményt természetesen nem vallási, hanem inkább lukácsi, sőt, blochi értelemben használja (Pályi tudott a „korčulai iskoláról”, melynek egyik vendége Ernst Bloch volt és amely találkozóról éppen Végel László tudósított). Pályi András úgy érzi, van betekintése Végel alkotói műhelyébe, szerinte itt az anyag ellenáll az írói szándéknak: az ironia mögött bizonyos írói tanácsalanság rejtőzik – az író mintha csalódott volna a valóságban: ebből vonja le Pályi talán legproblematisabb következtetését, mely szerint ez a csalódás lehetett a kiváltó oka annak, hogy az író erkölcsileg indifferensnek mutatja magát. Az *Áttűntetésekkel* „kivülálló” pozíciójából Mladen Šukalo foglalkozik, sőt, pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk, Šukalo *Álmok és romok* c. szövege valójában egy másik szöveggel foglalkozik, nemcsak azért mert fordításról van szó, hanem azért is, mert a könyv szerb fordítója, Radoslav Mirosavljev nem *Pretapanja* vagy valami hasonló címen fordította a regényt, hanem a címet teljesen megváltoztatta és a *Dupla ekspozicija* címet adta a műnek. Egy ilyen találó címváltoztatással pedig, véli Šukalo, jelentősen kiszélesedik az interpretációs horizont is. Két összefüggést emel ki Šukalo a regényben: a filmrendező Sándor figuráját, valamint a főszereplő Szőnyi Péter futását. Szerinte Szőnyi „a belső béke eléréseért fut, hogy végül legyűrje a fikció befolyását, melyet a film és saját emlékei hálóztak föl.” Szajbély Mihály pedig az *Áttűntetéseket* a *Makróval* veti össze és úgy látja, nem elég erős ez a regény Végel első könyvéhez képest, különösen az 1941-es (fiktív, filmbéli) történet vázlatyszerűségét, kidolgozatlanságát, katalizátorra redukáltságát kritizálja, kiemelve, hogy ezzel a regényfonállal összeszövődő tételmondatok túlságosan leegyszerűsítik, banalizálják a szituációt és „Végel regénye esetében nem képesek a szövegvilág szerves részévé válni.” Szajbély eléggé elmarasztalóan csupán „érdekes kísérletnek” nevezi Végel regényét. Vele ellentétben Szentesi Zsolt az újvidéki trilógiájában az eredeti, a korabeli magyarországi hangoktól teljesen eltérő beszédformát üdvözli, mellyel Végel eltávolodik mind a Magyarországon akkoriban még „menő” általánosító, totalizáló világszemlélettől, mind pedig a realista ábrázolástól. A korabeli beat-irodalomtól viszont abban különbözik Végel trilógiája, hogy áthatja az erre az irodalomra nem jellemző ironia. A prózapoétikai újítások közül Szentesi az „álló időt”, a cselekmény és a cselekedetek korlátozottságát, a tér teljes leszűkítését, a narráció többsíkú ellentéteit, a narrátor omnipotenciájának és morális tartásának megkérdőjelezettségét és persze (miként mások is) a „redukált nyelvet” emeli ki.

Az újvidéki trilógiát tárgyaló tíz írás után az első (Végel szépirodalmi munkásságát taglaló) témakör három olyan szöveggel fejeződik be, mely Végel két kevésbé emlegetett és az irodalmi köztudatba kevésbé betört regényével foglalkozik. A *Parainézis*ről két szerző is ír. Az első szöveg Kolozsi Orsolya tollából született, amelyben a szerző a könyv családrégényi hátterére utal *Három nemzedék* címen: Kolozsi ezt a Végel-regényt Heinrich Böll *Billiárd fél tízkor*, Nádas Péter *Egy családrégény vége*, valamint Esterházy Péter *Harmonia Caelestis* és Miroslav Krleža *A Glembay-család* c. műveivel hasonlítja össze, kiemelve a regény címéből is adódó példázatosságot, valamint a női princípium előretörését. A regény pareinézisként elképzelt háttere kudarcot vall, mert Kolozsi szerint a 20. században a parainézis kudarca szükségszerű. Takács Ferenc a *Parainézis*ben újfent a poétikai újítást látja, azt, hogy ez a regény megintcsak a magyar széppróza akkori kínálatának ellentéte. A regény előzményeit Takács Végel esszéköteteteiben, valamint egy drámájában látja. Végel ebben az alkotásban Takács szerint „a regényforma bahtyni értelemben vett dialogikusságában keres valamiféle meg- és feloldást arra a paradoxonra, amelyen esszéiben nem juthatott túl.” Bár kérdés, fejezi be Takács, hogy a példázat műfaja meghozza-e a megoldást és a feloldozást. Szajbély Mihály is újból szerepel a kötetben, *A moráivesztettek paradicsoma* címen olvashatjuk esszéjét Végel *A nagy Közép-Kelet európai lakoma bevonul a pikareszk regénybe* c. könyvéről. Szajbély tipikus antiregénynek nevezi Végel könyvét, műfaji meghatározását pedig Végel művének alcíméből (Beszély a pikareszk regényről) próbálja kihámozni: szerinte itt Végel megfelelt a „beszély” mindkét alapvető műfaji jellemzőjének – egyszerre szépirodalmi és teoretikus szöveget írt. Szajbély úgy véli, Végel leírja azt a meddő „beszélyt”, melyet a Lakomán lakmározó személyes és kollektív jogokért aggódó, a kisebbségi viktimológiai beszédmóddal visszaélő „próféták” serege mond. Azzal a fontos megállapítással fejezi be elmékedését, hogy Végel hű marad saját poétikájához, „műfajteremtő alkotásmódjához” és „öncsonkító módon inkább magáról a regényről mondott le, mintsem arról az erkölcsi tartásról, amely eddigi életének és életművének fő szervezője volt és maradt.” Szajbély okfejtése szép bevezetés a kötet második témakörébe, amely Végel esszé- és naplóiírásának fogadtatását tárja elénk.

(2) Ennek a második témakörnek a szerkesztő az *Emlékfüzetek és talizmánok* címet adta. Svetislav Jovanov posztmodern érzékenységű szerb író (akit többek közt a *Čas lobotomije* c. Danilo Kišről írt könyvéről is ismerünk) *Marx a fotelben, Hölderlin a toronyban* c. írásában Végel *Lemondás és megmaradás* c. esszégyűjteményéről értekezik. Jovanov számára felfrissülésként hat a tény, hogy egyáltalán olvashat esszét szerb nyelven (még hogyha csak fordításban is), hiszen az újabbkori szerb irodalomban, mint állítja, nincs is esszé (Danilo Kiš, Borislav Pekić és Mirko Kovač kivételével). Jovanov Végel esszéisztikájában voltaképpen a regényírásának folytatását látja, esszéiben „Végel kimegy a történelem utcájára, amit a szöveg teste határol.” Végel autentikusságát Jovanov szerint különbözőségében, apokrif létében, önmagát kétségbevonó és tagadó írásmódjában kell keresni. Mivel a totalításra való törekvés teljesen értelmetlen lett és pusztá elméletté korcsosodott, az esszéírás vált éppen ennek az egyensúlyvesztésnek az egyetlen hozzáférhető nyelvvévé, állítja Jovanov. A *Wittgenstein szövésszékéről* ugyancsak egy tanulmány lett beemelve ebbe a kötetbe, Széchenyi Ágnes tollából. Ő is az empíria, az élményanyag fontosságát hangsúlyozza Végel Lászlónál: a Balkánról csak az tudhat valamit, aki ott élt, sőt, aki most is ott él, mert aki elment, az már mindent elfelejtett. Széchenyi Ágnes leginkább e miatt a momentum miatt nehezelt Végel Lászlóra: őt zavarja Végel azon elvárása, hogy csupa

szintiszta hős, „csupa Antigoné vegye körül.” Mintha igazságtalanul bánna a délvidékről érkezett magyar menekültekkel, hiszen még azokat is a „menekültretorikát gátlástalanul kihasználók” kosarába dobálja, akik pusztán anyagi, egzisztenciális okok miatt voltak rákényszerülve elhagyni szülőföldjüket. Széchenyi Ágnes Kundera *A lét elviselhetetlen könnyűsége* c. az emigráció problémáját (is) kiaknázó regényét tenné Végel esszéjét mellé a polcra.

Ezt a két kritikát hét olyan szöveg követi, amely Végel László legfontosabb és legnagyobb visszhangot keltő esszéjével, az *Exterritóriummal*, a *Hontalan esszé*vel és a *Peremvidéki élettel* foglalkozik. Takács Ferenc *Senkiföldjén* c. szövegében az *Exterritórium* egyfajta „architextusának” George Steiner 1971-es keltezésű *Extraterritorial* c. esszégyűjteményét látja, aki ugyanúgy a nemzeti-nyelvi (ezt a nyelvi aspektust lenne talán érdemes precízen, nyelvészetileg is kiaknázni Végelnél!) területenkívüliség írója, mint Joseph Conrad, Samuel Beckett, Vladimir Nabokov vagy Eugene Ionesco. A műfajilag tökéletesen besorolhatatlan Végel-kötet a Steiner által felvetett írói lehetőség „sajátos Kelet-Európai és ezredvégi változata”, ahol a paranoiás nacionalista kvázivalóság elfojtja a realitást. Bányai János *Városkép bombázások idején* c. esszéjében két Végel kötetéről beszél, az *Exterritóriumról* és a *Peremvidéki életéről*. A *Peremvidéki életet az Exterritórium* előzményeként szemléli és a városesszék alműfajába sorolja ezeket az írásokat: Újvidék tragikus, évekig tartó negatív metamorfózisának, elprovinciálódásának, hagyományvesztésének és egy sajátos balkáni neobarbarizmus előretörésének kirajzolódását emelve ki belőlük. A városesszékben a makró világra való visszaemlékezést fedezi fel: a makró alakjával Végel mintha „tetten érte volna a történelmet” és ezt a megrázó tapasztalatot közli későbbi műveiben. Ami az *Exterritóriumot* illeti, épp a könyv műfaji eldöntetlensége az egyik legfontosabb differentia specificája Végel írásának és gondolkodásának. Pontosan ennek a műfaji sokrétűségnek a szerves része a látszólag közvetlen megszólalás lehetősége is (és itt Bányai nyilvánvalóan nem csak az esszékre, hanem az egyes szám első és második személyben írt regényekre is gondol). Reményi József Tamás az *Exterritóriumot* és a *Hontalan esszét* tárgyalja egy olyan szövegben, amelynek már címe is – *Az európai fattyú* – Végel apatridizmusát emeli ki mindkét kötet, és egyáltalán, az egész Végel-opusz alaphelyzeteként. Sokkal univerzálisabb képet fedez fel Reményi Végel esszéiben, mint azt ezeknek az esszéknek pusztán tematikai síkja szuggerálhatná. A kilencvenes évekbeli elvetemült szerb nacionalizmus csak kiindulópont és empiriai fogódzkodó egy olyan „európai senkiházi” számára, aki voltaképpen a nacionalizmus mai szerb változatával akarja a mindennemű és mindenkori nacionalizmusok működési mechanizmusait és pusztító hatását bemutatni. Reményi szerint „az *Exterritórium* [...] a gondolatok és nézetek rettenetes romhalmazát mutatja, sok évtizedes hamisítványok és sok évszázados mítoszok törmelékeit.” (azt sem lenne szabad elfelejteni, hogy a szeméttelap/szemétdomb Danilo Kiš költői és Leonid Šejka festői metaforája sem állhatott teljesen távol Végel művészetétől, csak hogy ő ezt áttételesen, politikai esszébe burkolva valósítja meg). A *Hontalan esszék* kapcsán Reményi pozitív konnotációval „önfejű újbalos utópistának” nevezi Végelt, mert még hisz egy antitotalitárius „apokrif baloldal” létezésében. Ladányi Istvánnak azonban nincsenek dilemmái az *Exterritórium* műfaji meghatározásával: *Kívül* c. szövegében Végel könyvét a non-fiction regény műfajába sorolja, nem jogtalanul, sőt a pikareszk regénnyel is párhuzamokat vél felfedezni: „mint egy régi jó pikareszk regényben, [...] végigjárjuk a jugoszláviai magyar lét jellemző helyszíneit (Újvidék, Szabadka, Szenttamás, Temerin,

valamint ifjúsága Belgrádjának felidézése)”. Ladányi kiemeli ennek az ex-Jugoszláviának a fantom, illúzió voltát, melyről Végel beszél, ellentétbe állítva ezt pl. Márai Sándor valaha valóban létezett polgári világával. Ladányinak szemére vethetnénk a szinte már a grammatikai normativizmussal vetekedő Végellel szembeni stiláris kifogását, mely szerint ebben a kötetben „maga a nyelv, a stílus elválik a könyv gondolati, erkölcsi, szerkezeti színvonalától.” Ladányi a nehézkes stílusban a regény leglényegét látja, de ez, ha rosszhiszeműek lennének, nagyon is a nyelvvesztés nacionalista paranoiájára emlékeztet(het). Slobodan Šnajder aki nem először ír Végelről, a *Hontalan esszékről* szólva egyfajta „posztmodern kentaurnak” nevezi Végelt, művét pedig „gyónásnak” tekinti, az író gyónni kíván, mert a „gondolkodás bűnébe esett”. A zágrábi drámaíró az esszéket is drámaírói szemmel figyeli, típusokat ismer bennük fel, „melyek valamilyen poszt-szocialista rémdráma közreműködői, embereket, akik menetközben öltözéket változtattak”, Gogoli figurákat. Šnajder találó alcímet ajánl Végel esszékötetéhez „Jelentés egzotikus tájakról” (a balkáni sötétségből) és horvát párhuzamokat (is) lát benne, leszögezve, hogy Végel könyvét Horvátországban nem lehet kárörömmel olvasni, „hogyan látni, ez valaki mással történik, hiszen túlságosan is elevenünkbe talál (kiemelés tőlem, M. Č.)”, ugyanis a kötetben előforduló típusokat a horvát „politikai zoológiában” is könnyűszerrel meg lehet találni. Vágvölgyi B. András is a politikai kontextus felől próbálja megközelíteni Végel társadalmilag (is) elkötelezett, az apatridizmus problematikáját taglaló esszékötetét, *Az újraértelmezett Újvidék* c. szövegében: retrospektív módon idézi fel a valamikori vajdasági „aranykort”, amikor Jugoszláviában, abban a „fejlett és trendadó provinciában” a „jugomadjarok” sokkal jobban tudtak bekapcsolódni a fejlett világ szellemi életébe, mint az anyaországiak. A mai helyzetet pedig a Trianonnal hasonlítja össze: „a szerb Trianon durvasága az eredetihez mérhető, főként a kisebbségeknek”, állítja Vágvölgyi B. András. Radnóti Sándor *Kész a leltár* c. elmélkedésében a *Hontalan esszékből* kiindulva levonja a már másutt is hangoztatott következtetést, mely szerint Végel hihetetlenül egyedi jelenség, magányos figura a (magyar) irodalom egén. Három kulcsszó büvkörében látja Radnóti Sándor Végel esszéírásának és morális tartásának legjavát: a (kényszerű) *monológ* beszédformájában, a *hontalanság* egzisztenciális érzésében és az ezekből fakadó mindenkori *értetlenség*be, falakba, süket fülekbe való ütközésben. Végel esszéisztikájának csúcsát látja Radnóti ebben a kötetben, lírai elemeket fedezve fel nála: ugyanis csak a száműzetésre (akár belsőre, akár külsőre) ítéltetett értelmiségi képes megőrizni józan eszét és személyes autonómiáját (itt óhatatlanul is Tolsztoj egy kései gondolatmenete juthat eszünkbe, amikor azt állította, hogy százezer paraszt pánikhelyzetben ésszerűbben viselkedne, mint százezer értelmiségi...). A lírai momentum pedig, Radnóti szerint, „az önkimagyarázás elégikus lírai szenvedélyének”, és, hozzátehetnénk, kényszerének ötvözetéből fakad(hat). A második témakör utolsó szövege Végel egyik legújabb kötetéről, az *Időírás, időközben* c. kontemplatív naplójegyzetéről szól, Radics Viktória tollából, *A szellemi napszám* címen. Radics már négy évvel ezelőtt megjelent Danilo Kiš monográfiájában bebizonyította, képes arra, hogy nagyon hiteles koratmoszférát teremtsen és emlékezzen: ebben a szövegben is Végel Lászlóra mint mesterére emlékszik, mint egy olyan emberre, barátira, pályatársra, aki megtanította neki és generációjának a szubverzív gondolkodást a sokszor filiszteri és provinciális újvidéki hivatalos irodalmi berkekkel szemben. Az *Időírás, időközben* c. kötetet Radics „lelkiismereti prózának” nevezi, amelyben a szerző nem hajlandó megfelelni a modern kor naplóírási követelményeinek, és sajnó rezignációval átítatott írásában mellőzi

a divatos trágár szarkazmust meg a szórakoztató, de felületes iróniát. Az új, divatos európai-globalizációs szlogenek (tolerancia, pluralizmus, multi-kulti dolgok) kritikai élre tűzését is észreveszi Végelnél. Radics talán egyedüli kifogásolható gondolata az, hogy hiperszubjektív-pszichologizáló módon valamiféle „lágy, sérülékeny”, szinte lírai és nőies érzelmeket olvas bele Végel nagyjából racionális, megfontolt beszédmódjába.

(3) A harmadik, legkisebb témakör Végel László drámáinak, színpadi műveinek és drámaelméleti írásainak szenteli a figyelmet. A szerkesztő *A szabadság panoptikuma* címet adta neki, velősen kiemelve Végel szabadság-obszesszióját, mely drámáiban különösen nagy erővel tör felszínre. Három szöveg található Végel drámaírásáról, az első Franyó Zsuzsanna írása, amely két Végel-dráával foglalkozik, a *Sofőrökkel* és *Judittal*. Jó párosítás ez, hiszen szinte példázatos módon kiemeli Végel két fő drámaírói témáját: a bibliai témák modern kontextusba helyezett „átírását” (*Judit*), valamint a mindenkori politikai hatalomhoz való szolgálai viszony kipellengérezését (*Sofőrök*). Franyó szerint Végel drámái nagyon komplikált asszociációs rendszerekre épülnek, úgyhogy az olvasónak nagy tudással és fantáziával kell rendelkeznie ahhoz, hogy az „üres helyeket” kitöltve a drámáit élvezni tudja. Denis Poniž teatrológus, a Szlovén Ifjúsági Színház (Slovensko Mladinsko Gledališče) munkatársa Végel az *Ábrahám kése* c. kötetben összegyűjtött drámaelméleti írásaival foglalkozik *A színház szíve* c. szövegében. A színházi kritikát Poniž nem periférikus, hanem meghatározó elemként látja Végel ópuszában. A színházi esszé olyasfajta mentális gyakorlatot jelent Végel számára, mint sok író számára a zene, véli Poniž. Szerinte az *Ábrahám kése* a kortárs színházról szóló jelentős könyvek sorába tartozik: „szellemes, ragyogó, erudícióban gazdag, emberileg nyitott Thalia művészetének különféle formáira.” Takács Ferenc (*A történelem színpadán* c. írásában) ugyancsak az *Ábrahám késéről* beszél újmárxista kulcsban, bár szerinte a márxista reneszánsz hite, mely ezeket az írásokat belengi, furcsa módon egyfajta miszticizmusba, a nagy eszmék újra-mítizálásába torkollik. Takács szövege felfedi Végel egy nagyobb történelmi tévedését is (noha Takács magát a véleményt nem mint tévedést említi), azt ugyanis, hogy Végel a nyolcvanas években Szabadkán mesterkedő Ljubiša Ristić rendezőben jóhiszeműen a kritikai posztmodernizmus tehetségét fedezi fel. Az idő azonban azt mutatta sajnos meg, hogy Ristić pusztán politikai karriert futott be, és félretéve minden erkölcsöt és drámaírói tehetséget, a Milošević-Marković véreskezű családi diktatúra egyik lehangosabb nacionalista szószólója és TV-bohóca lett a kilencvenes években.

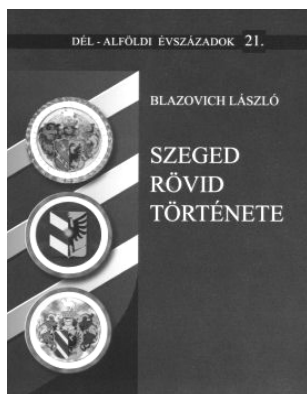
(4) A negyedik „témakör” *Appendix*ként szerepel. Az itt található négy írás közül egyik sem sorolható be szigorúan valamelyik konkrét, a kötet koncepciója által előírt „kategóriába”, ám mégis rendkívül fontos írások ezek, különösen az első, Weöres Sándor levele Végel Lászlóhoz, mely még az első interpretációs horizontok egy jelentős áramlatát is szemlátomást befolyásolta. A *Makróról* szól Weöres Sándor levele, melyben Jack Kerouac írói erejével mérhető művet lát, de a (kis)polgári életformával való szembesülés motívumát egészen Dantéig, Villonig és Shakespeare-ig vezeti vissza. A regényben Weöres az alakok ordítóan nagy „verbális impotenciáját” üdvözli, mely még a magyarországi lumpenproletariátus nyelvvel sem él, hanem agy sajátos, nyelvtelen nyelvet teremt. „Akrobatikus teljesítmény, mint láb nélkül táncolni: nyelv nélkül ordítani, hogy cseng belé a fülem”, kiáltja Weöres. Weöres nem moralizál: a regényben bemutatott életforma szerinte fiataloknál jobb, hasznosabb, „mint a savanyú koraérettség és stréber kötelességtudás”. Kozmikus dimenziókba emeli Végel könyvét és kissé meglepő módon Bornemissza Péter

Ördögi kísértetek c. könyve mellé sorolja. Weöres levele végül miszticizmusba hajlik, még hozzá a rá oly jellemző keleti, buddhista miszticizmusba, amikor az érzéki élvezetek voltaképpen „értelmetlenségéről” beszél. Goran Rem horvát író *Triple double* c. szövegében Végel *Dupla ekspozíció (Áttüntetések)* c. regényének eszéki, nyolcvanas évekbeli könyvbemutatójáról ír, melyen a regény filmszerűségét, erotizmusát emelte ki a kritika és a közönség egyaránt. Kár volna, hangzott fel ekkor, ha Végel nem írta meg egy komolyabb erotikus regényt. A harmadik szöveg egy 1988-as beszélgetést tartalmaz (a beszélgetés Dormán László közreműködésével zajlott le Szegeden a Móra Ferenc Kollégiumban): Végel László és Želimir Žilnik újvidéki filmrendező beszélgetéséről van szó, amelyben a két beszélgetőtárs feleleveníti a 68-as egyetemista mozgalomról a saját élményét. A két művész az igazi 68-as baloldaliság eszményéről és annak elárulásáról cserélt eszmét. Kiderül a beszélgetésből az is, hogy a két alkotó, ki-ki a saját médiumában, nagyon hasonló alkotói-poétikai elveket vall. A *Végel-symposion* kötet legutolsó szövege Végel egy fiatalabb kortársa és pályatársa, Fenyvesi Ottó tollából származik. Fenyvesi a maga jellegzetes (poszt)modern költői rádiós DJ poétikájához híven szövegének a *Hosszútávú lovag* címet adta. Írásában hangulatos korrajzot ad, méltatja Végel morális tartását, amikor a sympo-soknak egyedül ő segített igazán. Kellemetlenül őszinte, felkavaró írás a Fenyvesi Ottóé, hiszen Végel igazi közegének a hetvenes–nyolcvanas évek nacionalizmus előtti Belgrádját, Zágrábját, Ljubljanáját látja, nem pedig a filiszterek és konszolidált munkahelyű, kényelmüket előtérbe helyező értelmiségiek provinciális Újvidékét. Fenyvesi szerint Végelt mindig is jobban vonzotta az akkoriban liberálisabb, nyitottab szerb kulturális élet, szerette „a szlávok filozófia iránti fogékonyságát.”

Nagy munkát végzett tehát Virág Zoltán, amikor a tengernyi Végel-irodalomból egy ilyen reprezentatív tanulmány- és kritikaválogatást állított össze. Méltányolni kell a kötetbe bekerült délszláv szerzők fordítóinak, név szerint – Végel Beáta, Radics Viktória, Szenes Éva, Orcsik Roland és Kollár Árpád – pontos, szép munkáját is. Azokról a szövegekről, amelyek technikai okok miatt nem férhettek be a válogatásba, kimerítő és precíz bibliográfiai adatok találhatóak a könyv végén. A lehetséges kifogások voltaképpen eltörpülnek a projekt monumentális volta mellett. A mai magyar kánonteremtő autoritások némelyekéről is elárul valamit ez a kötet, hiszen az „akadémiai” magyarországi irodalomtudomány és irodalomtörténet idősebb generációjának szinte egy szövege sem talált helyet a gyűjteményben, de nem azért, mert nem elég színvonalasak ezek az írások, hanem azért, mert egész egyszerűen nem is léteznek. Ez akár a konszolidált, egyetemi magyarországi irodalomtudomány rovására is mehet, bár lehet, hogy a Radnóti Sándor által megfogalmazott (anyaországi) értetlenség, süket fülekre találó alkotásmód (logikus) következménye. Mindazonáltal nem is igazán hiányzik ebből a kötetből a túl merev, akadémikus beszédmód, hiszen az távol állna magától a Végel László-i poétikától. A tanulmánykötet úttörő vállalkozás, mert először olvashatunk egy igazán alapos, átfogó betekintést Végel László eddigi gazdag munkásságának sokoldalú és sokszínű fogadtatásáról. Úgy érzem, a kötet szubjektuma (objektuma?) – Végel László – maga is büszke lehet rá.

Marko Čudić

Blazovich László: Szeged rövid története

**Csongrád Megyei Levéltár
Szeged, 2005
317 oldal**

Vaskos monográfiák után a Csongrád Megyei Levéltár gondozásában jelent meg a Szeged rövid története c. könyv 2005-ben. Szerzője, Blazovich László a Szeged c. folyóiratban évek óta önálló rovattal jelentkezett (Szeged történetének rövid foglalata), s az ott közölt tanulmányokat szerkesztette köteté. Vállalkozását olvasói igény szülte: a Szeged történetéről szóló monografikus földolgozások nem a köznapi érdeklődés kielégítését szolgálják, ugyanakkor szükség volt a szélesebb közvélemény számára is elérhető (árban és terjedelemben egyaránt) jó tudományos összefoglalóra. Nem analóg a háromkötetes Erdély történetét egy könyvbe sűrítő munkával, mert az a monográfia mennyiségileg csökkentett változata, míg ez a nagy szintézisekre is építő új összegzés, de mindkettő célja a népszerűsítés. Alapvető sajátossága, hogy egyszerűs látószög érvényesül benne. Míg a nagy terjedelmű monográfiák sokszerzősek, ennél fogva sokfajta nézőpont jellemzi őket, itt egyféle tudományos és módszertani iskolázottság dominál. Ez pedig a források alapos ismeretét, az elrendezés és értékelés metodikai kiforrottságát tükrözi. A tartalmi és szerkezeti egységet szolgálja a különböző fejezetek beosztása, mindegyik korszakot azonos szempontokból tárgyal: köztörténet, városkép, út és forgalmi viszonyok, népesség és társadalom, gazdaság és művelődés.

Blazovich művét ugyanakkor a középkorokban is jól hasznosítható helytörténeti munkának tartjuk, a diákok és tanárok lokális történeti ismereteit gazdagító kézikönyvnek.

Bár a szerző elsősorban középkorász, az egyes történelmi korszakok kiegyensúlyozottan szerepelnek benne. A jó forrásadottságoknak és a gazdag szakirodalomnak is köszönhető, hogy a könyvre arányos korszakolás, s azon belül a tartalmi sokszínűség a jellemző. Alapvetően helytörténet, de modern aspektusból: nem ragad meg az események időbeni egymásutánosságánál, a helyi közélet fontosabb eseményeinek rögzítésénél, hanem az embert veszi görcső alá. Nem csak azt írja le, mit csináltak egykor a szegediek, hanem azt is: kik, milyen műveltséggel, családi és gazdasági háttérrel. Mályusz Elemér már az 1940-es években a helytörténeti kutatás fontos feladatai között említette az anyagi és társadalmi állapot megrajzolását. Blazovich munkájából is úgy látjuk, hogy az új megközelítés társadalomközpontú, a társadalomtörténeti kutatások lényege pedig a „történelem nélküli”, a politikai felszín alatt elhelyezkedő rétegek kultúrájának, kenyérkeresetének, lakott környezetének a megismerése. Ez az új szemléletmód tükröződik a könyvben, s ezen keresztül ismerhetjük meg mi is a várost. Lássuk.

A nyolc fejezetből álló könyv a „Természeti kép” bemutatásával kezdődik. Ha valahol, Szegeden ennek volt jelentősége, ugyanis fejlődésének legfőbb momentuma, hogy víziutak találkozási pontján feküdt. A lecsapolásokkal, folyamszabályozásokkal átalakított földrajzi környezet XVIII–XIX. században új képet adott az egész Alföldnek, s benne fővárosának, Szegednek. A természetátalakítás gazdasági-társadalmi hatásait a szerző a vonatkozó történeti korszakon belül tárgyalja.

A táj szokványos és tárgyra utaló „régészeti” leírása helyett „Elődeink” bemutatását vállalta. Egymást váltó kultúrák és népek sorsát ábrázolja, bizonyítván: a szegedi környék régóta lakott hely, az elsüllyedt és újonnan keletkezett civilizációk körforgása az emberi történelem folyamatosságát és változását egyszerre szimbolizálja. Szeged jövője már neolitikumból kiolvasható. Olyan forgalmas útvonalak kereszteződésében feküdt, amely kereskedelemre predesztinált, s az itt megfordult népek ki is használták e lehetőséget. A szerteágazó szakirodalom eredményeit tudományos tömörséggel foglalta össze, amelyből kiderül, hogy a területen élő nevesebb elődeink közé tartoztak a szarmaták, hunok, gepidák és az avarok. Utóbbiak közel harmadfélszáz éves uralma a terület legmagasabb állami szerveződését jelentette a honfoglalás előtt.

A honfoglalásról és középkorról szóló rész szegedi történeket tárgyal de beágyazva az országos folyamatokba. Az államalapítás Szeged-vidéki története, a csanádi püspökség, majd a vármegye megszervezése az országos históriába illeszkedik. Megtudjuk, hogy a nagy történeti kérdések miként dőltek el ezen a tájon. Eredménye pedig Szeged súlyának növekedése vármegyén belül Csongrád várának rovására.

A szerző a középkor kiváló kutatója, biztos kézzel vezet át bennünket városi fejlődés különböző fokozatain. Kezdetben falusias település volt Szeged, melyet előnyös forgalmi-földrajzi helyzete emelt ki környezetéből. A fejlődés kulcsa tehát a szerencsés földrajzi adottság, amely már a XII. században piaci funkciót kölcsönzött a helynek. Különösen a sóelosztás kapott jelentős szerepet. A forgalmas átkelőhelyből azonban a jog formált várost, amikor IV. Béla az ide érkezett hospeseknek 1247-ben kiváltságokat adott. A rájuk érvényes személyi kiváltság idővel területi (városi) privilégiummá szélesedett, alanya pedig a polgári közösség lett. Szabadon választhattak bírót, plébánost, a polgárok telkük és házuk tulajdonosai lettek, piacot tarthattak, és vámentességet élveztek. Kedvező piaci feltételek és a királyi támogatással megszerzett jogok tették Szegedet az Alföld egyetlen nyugatias városává.

Ezt támasztják alá a kötet új szemléletű fejezetei a városképről, a társadalom tagozódásáról a városi életről és műveltségről. Ezek azok a területek, melyekről nem sokat tudhattunk meg a korábbi munkákból, melyeknek forrásanyaga korlátozott, ezért a meglévőket kellett különleges módszertani eljárásnak alávetni. Szerzőnk ezt tette. A városszerkezet Reizner föltételezte kialakulását (a vízből kiemelkedő hátságokra települést) nem vitatja, de időpontját igen. Eszerint a nevekben ma is fönnálló városszerkezet (Felszeged, Alszeged, Középváros) a XIV. század második felében indult meg. A suburbiumnak (vár alatti) nevezett várossz rész magában foglalta az akkori Alszegedet, ami viszont nem azonos a későbbi Alsóvárossal. Utóbbi a gazdag alszegedi polgárok kirajzása teremtette meg. Utcáiról, épületeiről a benne lakókról a már-már közismert forrás, az 1522-i tizedjegyzék tudósít. Blazovich ennek alapján rekonstruálja a várost övező településgyűrűt, az utcák vonalvezetését, s a fontosabb középületek (a vár, templomok) helyzetét.

A társadalom ábrázolása már nem ilyen egyszerű, mert a forrás nem jelölt meg foglalkozásokat a nevek mellett. Viszont maguk a nevek (Csukás, Varsás, Csordás, Tózsér) jó támpontot kínáltak a foglalkozások megállapításához. De segített az analógia is, s e kettőre támaszkodva fölvezolja előbb a vagyonszabta térbeli elhelyezkedést, majd a foglalkozásszerkezetet. Akkor a központ (Szent Demeter templom) volt a leggazdagabbak lakóövezete, vagyonuk legértékesebb darabja pedig a Szerémségben bírt szőlő. A társadalmi ranglétrán lefele haladva jut el a főbírótól a kereskedőkhöz és iparosokhoz át a zsellérekig. A város életének bemutatása azzal a meglepetéssel szolgál, hogy a fő kenyérkeresetet a halászat és a nagyállattartás jelentette, de igen nagy jelentősége volt a bortermelésnek is. Egyik sem tipikus városi szakma, de mégsem csak szegedi sajátosság. A magyar városfejlődésre hatottak a külső viszonyok is, főleg a Nyugat-Európába irányuló mezőgazdasági export, mely fölkellette a városi polgárság piaci érdeklődését s belefogott a jól jövedelmező gazdálkodásba.

A mai egyetemváros tudományos gyökerei fedezhetők föl a középkori múltban: a klostori iskolák egyháziakat, a plébániai iskola világiakat képzett. Blazovich középiskola (káptalani) létezését olvassa ki abból a tényből, hogy 1444–1526 között 110 diák jutott el a bécsi illetve a krakkói egyetemre. Olyan művelődési hagyományt tár elénk a szerző, amely elsősorban egyházi kútfőből táplálkozott, de igazi reneszánszhoz vezetett.

A „Török hódoltság kora” ugyanígy számba veszi a városkép változásait, de beiktatja a társadalmi élet fontos tényezőjét, a demográfiát, s kitér a török megszállás okozta igazgatási sajátosságokra. A városkép a dzsámivá átalakított templomokon és az újonnan épült fürdőn kívül alig változott. Népeisége hullámzott ebben az időszakban. A szerző eloszlatja azt a korábbi feltételezést, hogy a török jelentősen lepassztotta a lakosság számát. 1546-ban mintegy 1000-rel kevesebben (kb. 7000) voltak, mint 1522-ben, s 1560-ra a keresztények kiüldözése miatt a lélekszám mélypontjára jutott (3000–4000), de utána növekedésnek indult. Nagyobb bajnak látja, hogy az elit elköltözésével lényegében a társadalom fejződött le. A Középváros magyar jellege szinte megszűnt, a város rendetlenségbe fordult, míg a gazdaság stagnált. A török világ hagyatékát összegezve megállapítható: a nyugati úton elindult város balkáni külsejű település lett. Egyedül az egyházi értelmiség ápolta szellemnek köszönhető, hogy az elődök megmaradtak a nyugati és magyar kultúra vonzáskörében.

A török kiűzésétől az 1848-as polgári forradalomig terjedő időszakot „Az újrafelémelkedés korá”-nak nevezi a szerző, ami részben visszatérést jelentett az európai városfejlődés útjára, részben megindult a polgárosodás gazdasági és társadalmi megalapozása. A lakosok Szegedet császári garnizonból újra szabad királyi várossá kívánták tenni, mert jobbagy alávetettségük, s ezen keresztül kiszolgáltatottságuk polgári szabadsággá válna. Lényeges meglátás, hogy a szabad királyi jogállás visszaszerzésére irányuló törekvést a népesség kontinuitása bizonyítékának állítja be, ti. csak a folyamatosan helyben élő lakosságban élhetett a régi szabadság emléke. Kevésbé ismert az a körülmény, hogy a Palánk és a vár idegen lakossága a tiszai határőr kerülethez, a külvárosok magyar lakossága a kamarához tartozott. Előbbiek bekapcsolódtak a nagy jövedelmezőségű marhatenyésztésbe és kereskedelembe, utóbbiak szabad jogi státusuk elérésével akarták ellensúlyozni ezt. A helyzet a Bánság visszaszerzését jelentő pozsareváci békével (1718) oldódott meg, mert

megszűnt Szeged határszéli jellege, s benne a katonaság uralkodó helyzete. 1719. május 21-én III. Károly privilégiumlevele Szegedet a szabad királyi városok sorába emelte.

Ettől kezdve a város fejlődése egységes ívet alkot 1849-ig. A kötet korszakolása is ehhez a dátumhoz igazodik, mert a nyugodt fejlődést, a gazdaság és társadalom megerősödését biztosító keret, a szabad királyi jogállás 1848-ig állt fenn, hogy rövid időre a polgári közigazgatásnak adja át helyét. A könyv különleges érdeme, hogy a sokfajta nézőpontból tárgyalt előrejutás közös eredőjeként a visszaszerzett városi statust nevezi meg. Ezzel arra utal, hogy a kiváltság is lehet fejlődést előmozdító, mert a privilégium adta lehetőségeket a szegediek kihasználták gazdaságuk erősítésére, társadalmuk polgárosítására és városuk szépítésére. Természetesen hatottak más objektív adottságok is, így előnyös forgalmi helyzete, a nagy határ kialakulása, népesség növekedése. A vízi közlekedés tette Szegedet a Dél-Alföld centrumává, mert fejlett hajóparkjával a terményelosztás és búzaszállítás hasznát meg tudta kaparintani. A polgárosodás vagyoni háttére a kereskedelemben fölhalmozott tőke volt. A déli (Balkán felé vezető) kereskedelmi utak táplálták igazán Szegedet, nélküle jelentéktelenségbe sülyedt kis város maradt volna. Amikor a természetes gazdasági aktivitásnak gátja lett (Trianon), a funkcióvesztéssel párosuló határszéliség tespedtséghez is vezetett. Ezt az éltető erőt a könyv hosszú időszakba helyezve, sok adattal illusztrálva korszakokon át érvényesülő, kihasznált adottságként mutatja be.

Hangsúlyos fejezet a városkép átalakulásáról szóló. Ebben részletesen kitér az új katonai (vár, kaszárnyák) és polgári igazgatást (hivatalok, kórházak) szolgáló épületek történetére, mint a régi Szeged arculatát lényegében a nagy árvíz meg határozó kulturális értékekre. Kiemelkedett a polgári középítkezések sorából a városházáé, amely a ma is látható mives épület történeti előzményét jelentette.

Lényeges összefüggésre mutat az „Új város születése”-vel kapcsolatban. Kutatók egy csoportja a reformkori városokat piaci funkcióik szerint rangsorolta, s Szeged az „elsőrendű kereskedelmi központok” csoportjába került, három délvidéki társa (Zombor, Újvidék, Baja) mellett, míg Temesvár a következő csoport első tagját alkotta. Ez – Blazovich szerint – a régió gazdasági erejének bizonyítéka, amelynek viszont a dinamikus városfejlődés volt az éltető eleme. Nagy teljesítmény ez annak fényében, hogy száz évvel korábban a város még a hódoltságához tartozott.

A szegedi határ kialakulása lényeges még e korból, mert a hatalmas (kb. 200 000 hold) külterület Szeged megélhetésének egyik forrása volt 1950-ig. A nagy kiterjedésű pusztákat perек sokaságával nyerte vissza a város, mert a terület királyi elzálogosításával a régi legeltetési jog is elveszett. Márpedig ez a jog az emberek életheletőségét hordozta magában, ugyanis az állattartás és kereskedelem a legjövödelmezőbb foglalkozásnak számított.

A társadalom rétegezettségét nem jogi szempontok szerint hangsúlyozza, hanem vagyoni és életmód szerint differenciál. Ez alkalmasabb a polgári típusú változások (igényes lakásbelső lakásviszonyok, kulturális szükségletek, gazdasági vállalkozások) érzékeltetésére.

A kultúra intézményeinek bemutatása ugyancsak a polgárosodást tükrözi. Nemcsak a civil öntudat magas fokát bizonyító Kaszinó megalapítása mutat erre, hanem az iskoláztatás fontosságának fölismerése. Tanulásba fogni, s a megszerzett tudással rálépni a tár-

sadalmi felemelkedés útjára – polgári erény, amit a szegediek – a piarista gimnázium példáját látva – tömegesen ismertek föl már a reformkorban.

1848/49 rendszerváltozást hozott a város életében is, de a népképviselési alapra helyezett önkormányzásnak hamar véget vetett a Habsburgok fölülkerekedése a szabadságharcban. A rá következő időszakot „A polgári város” c. fejezetbe foglalta a szerző. Ne tévesszen meg senkit a cím: Szeged már 1848 előtt is polgárváros volt, amennyiben a rendi polgárság politikai foglalatának tekinthető. Az 1849–1945 közötti történeti szakaszt a történetírás „polgári kor”-nak tekinti, mert a gazdaságot és társadalmat, majd a közigazgatási berendezkedést is a polgárosodás normái jellemezték. Ez teremtette meg a korszak egységét, s ezt jelzi a fejezetcím.

A város belső fejlesztőerőinek külső megmutatkozása volt mindig az épített kultúra, a házakban, terekben, utcákban megtestesülő humán környezet. Szegeden az 1879-es árvíz ebből a szempontból tabula rasa-t teremtett, amely a modern urbanizáció kiindulópontja lett. Ennek megfelelően szabott „méretes” fejezetben foglalkozik a szerző az árvíz utáni rekonstrukcióval. Az olvasó számára szemléletesen írja le a régi Szeged eltűnését, azt, hogy miként töltötték föl a város vizenyős részeit, átlag két méterrel magasítva a térszintet, alakították ki a párizsi mintájú két körutas, sugárutas utcaszerkezetet. A középkori külső teljesen eltűnt, de a középkori tagoltság részben fennmaradt: az egykori suburbium lett City, azaz megmaradt gazdasági és kulturális központnak. A két körút közé szorultak a kispolgári rétegek, míg a külső városrészekben munkás- és parasztszociális csoportok laktak. A társadalom e térbeli tagozódása 1945-ig fennállt. A könyvből kiderül, hogy az árvíz pusztítás mellett egyben „áldást” is hozott. Az új utcaszerkezet többek között Lechner Lajos, Schüle Frigyes, Lechner Ödön tervezte „beépítése” tüntette el végleg a rusztikus Szegedet, s emelt helyébe egy modern európai várost, melyre a koronát az első háború utáni egyetemi és egyházi központ kiépülése tette föl.

A kötet demográfiai fejezetei a máshol leírt gazdasági és társadalmi átalakulás legfontosabb bizonyító mellékletei. A számok ugyanis 1920-ig folyamatos emelkedést mutatnak, a növekedés forrása kettős: a természetes szaporodásból és a vándorlási különbözetből fakadt. Az egész mögött pedig a város erőteljes polgárosodása húzódott, amely piaci kilátásaival, működő közintézményeivel, társadalmi szabadságával serkentőleg hatott a népeségnövekedésre.

A társadalom bonyolult képződmény, polgárosultságának több mutatója létezik. Kétségtelen, hogy „mérhető” tulajdonságai közül egyik legfontosabb a foglalkozási megoszlás. Korszakunk végére ez sokat korszerűsödött, mert a mezőgazdaságból élők visszaszorultak a modern szektorok javára, de Szeged még így is elmaradt pl. Arad, vagy Temesvár hasonló mutatóitól. A szerző – helyesen – Szeged város legfontosabb sajátosságát állítja előtérbe: hogy ti. nagy a külterületi népesség aránya, akik mezőgazdaságból éltek. A velük együtt elért polgárosultsági szint viszont viszonylagossá teszi a többiek korszerűbb foglalkozási összetételét.

Az egyes társadalmi rétegek bemutatása lényegre törő. A nagypolgárság meghatározásához a vagyon felől közelít, ennek bizonyító anyagát pedig a virilis listákban lelte meg. Nem vitás, hogy a fizetett adó nagysága a társadalmi állapot objektív tükré, de még sokféle összetevője volt neki (földbirtok, betétek, ingó értékek stb.), nem is beszélve a polgári státus olyan kellékéről, mint a tekintély, műveltség stb. A városi középrétegek jellemzése

újszerű: foglalkozásuk mellett az életmód elvárt stílusára (jól fizető állás, tágas lakás személyezéssel, étkezési szokások) hívja fel figyelmünket.

A parasztság Szeged relatíve legnagyobb társadalmi rétege (1930-ban 36,4%). Ebből adódik, hogy a város „kiegyezése” már 1852-ben megtörtént, amikor a tulajdonában lévő határt bérletként a gazdák rendelkezésére bocsátotta. Legfontosabb következményét a szerző helyesen összegezte: város nem kótyavetyélte el vagyont, hanem lakosságát segítette belőle. Így az emberek a szülőföldjükön találták meg életlehetőségeiket, s nem váltak földönfutóvá. Móra a bérelt birtoknak és a parcellagazdálkodásnak tulajdonítja, hogy városunkat elkerülte az agrárszocializmus, s az emberek nem lettek agrárproletárokká.

A szellemi élet áttekintése differenciáltan történik: az iskolák szerepét a népoktatás és középiskolai képzés területén mutatja be, míg a felsőoktatásnak önálló alfejezetet szán, s külön veszi számba közművelődés intézményeit. Elemzéséből kiderül, hogy Szeged a műveltségi tőke megszerzésének országosan is kiemelkedő helye volt. Ha más városok szakmaszerkezete modernebb is, Szeged előnye a kultúrateremtés területén vitathatatlan. Táblázatban ábrázolja, hogy a különböző középiskolákban hányan tanultak 1901-ben, ami korábbi évekhez képest jelentős emelkedést mutat. Talán még ennél is fontosabb, hogy a tanulók közel fele vidékről érkezett, mert a nagy hátországnak számító Bánság nem Temesvárra, hanem Szegedre küldte gyermekeit tanulni.

Ez a rohamosan fejlődő iskolahálózat, és a társadalom művelődési, szakmai igényei objektíve megteremtették az egyetem alapításának feltételét. Ehhez jött a Trianonnal szükségessé vált szellemi kisugárzó hatás, s 1921-ben Szegedre költözött a kolozsvári egyetem. A polgári tanárképző főiskolával együtt, már két felsőoktatási intézmény található itt, így joggal nevezhetjük egyetemi városnak, mely azóta is a „városiasság” legfontosabb tényezője. A korabeli kereskedelmi funkciók elvesztésével Szeged legújabb kori éltető ereje az egyetem.

Az eddigi monográfiákkal szembeni többletet abban látjuk, hogy kitekint a 20. század második felére is. Csak érinti az új korszak problémáit, de ez a rövid bemutatás is elég arra, hogy rávilágítson, nemcsak új, hanem egy teljesen más világról van szó. Az ipartelepítéssel járó falusi bevándorlás jelentősen megnövelte a lakosságszámot, amellyel a lakásépítkezések üteme alig bírt lépést tartani. A lakótelepek panelházai egyszerre jelentettek fölemelkedést a vidéki komfortnélküliséghez képest, de egyben új életformát kényszerítettek lakóikra, mely igen ellentmondásos volt, de mindenesetre a városias jelleget erősítették.

A legnagyobb változást talán a közigazgatásban figyelhető meg, mert az 1719-után megszerzett külterület levált a várossal és önálló községek jöttek létre rajta, s egyben elvesztette a több mint 200 éve élvezett önkormányzati szabadságát.

A kötetet hasznos függelék egészíti ki a város korábbi (bírók, főbírók) és újabb kori (polgármesterek, tanácselnökök) előjáróiról, külterületének alakulásáról, s végül megadja Szeged történetének válogatott bibliográfiáját a hozzá kapcsolódó személynév-mutatóval.

A könyv elolvasása után nemcsak Szegeddel lesz „tisztaban” az olvasó, de megízleli a történetírói mesterség klasszikus erényeit és új módszerekre törekvését.

Szeged, 2006. augusztus 4.

Marjanucz László

Művészet

ModerNatura

PATAKI FERENC KIÁLLÍTÁSA A DÉMÁSZ NYRT. AULÁJÁBAN

Pataki Ferenc – születésnapjára tárlatként? – különös hangulatú tájképeit gyűjtötte csokorba, mintha színes virágözönével (amelyek egyúttal romantikus *én-képek*) meg tudná állítani a romlást. A világ, a huszadik századi késekkel sebzett lét romlását? Az ember, többek közt a politika hatalmának is kitett művész romlását? Aki az ilyen-olyan borzalmakkal – sajnos, sok van belőlük – csupán saját tisztaságát állíthatja szembe? A fénynek, mert tájképein végighullámszik valaminő – Nagybányát is eszünkbe juttató – sugárkoszorú, van-e hatalma, hogy bevilágítsa életünk sötét termeibe, és – ez fontos volna – kiemelje a holt (csaknem holt) életet azokból az elátkozott kazamatákból?

Pataki festményein ezúttal a természet dicsőül meg: a föld, amelynek évszak a motorja; a víz, amely éltető szimbólumként körülfolylja életünket; az erdő és a nádas, amelyek – így van ezer éve – a szegénylegény-szabadság jelképeiként funkcionálnak. A művész, látható, fénygerendákat hasított ki a hajdani mester, Bernáth Aurél természet-mértanából, ám ezeket az alföldi táj síksági nyugalma szerint – átméretezte. Talán átszellemítést is mondhatnánk, hiszen minden motívuma mögött ott a földszagú lét artisztikus megemlése.

Hát persze, hogy Barbizon szellős végtelenje föltűnik akár egyetlen jégbe fagyott nádszálon is; hát persze, hogy a színek fényereje – zombék és barna homok ide vagy oda – érzelmi vihart közvetít, de a *franciás* és *nagybányai* indíttatás mellett lehetetlen észre nem venni a motívumok mögötti műveltségélményt: *Berzsenyi Dániel* őszének (2005) – „hervad már ligetünk” – melankóliáját és – hogy csak a másik végpontot említsem – Rubljov Tarkovszkij által is megszentelt fényglóriás angyalainak harangzúgást is kifehéritő tisztaság-csendjét (*Szent György legenda* – 2004).

Mert a tájkép mint fogalom lehet ódivatú – bár Pataki Ferenc szinte az absztraktkig is elmegy (*Fényfelé* – 2006) –, lehet túlhaladott, ám a mögötte lévő érzelmtartomány, minthogy a humánnum mozgatja, mindig modern. Ebben az apa földjéhez visszanyúló, a kétkezi munkát igencsak megbecsülő vallomásban (*Apám földje* – 1989) éppen az az *ősiség*, a természeti embert szabadságra kényszerítő munka az érdekes, amely Van Gogh tüzes lángnyelvű sárgáit az afrikai szobrok kiúttalan fájdalomával rokonítja.

Pataki barnáinak ősfájdalma innen eredeztethető: az emberarcú táj szenvedéséből. Ezt a drámát, miként az *Alföldi himnusz* (2003) című triptichonon látni, csak részben oldja föl a középső tábla (*Vonuló felhők*) kékes zöldje, a két szélső pólus résnyi égvilágosságot engedő horizontja a *Főlázott föld* és a *Kanális partján* föld-barnáitól szenved.

De talán nem is szenvedés ez, hanem a szerkezetben és a technikán túlmutató, az anyaggal bensőséges viszonyt ápoló művész szemérmes vallomása. Aki az *Alföldi panorámához* (2006) – hiába az expresszív ecsetkezelés, a festék alól itt-ott kivillanó vászon természetes „durvasága” – Petőfi messze elnyúló síksági csendjét köti, a *Bő termés* (2005) kék tavacsokát is fölillantó táblájához pedig – fókuszba emelvén a Van Gogh-i elementáris erejű sárgát – a búzamező parttalan áradását. Erre a földszagú érzelmtérképre nagyjából

illik is a tárlat címét szellemesen megemelő *ModerNatura* mint elnevezés, jöllehet a kép-modernségnek másfajta megnyilvánulási formáit is ismerjük.

Pataki Ferenc evvel a tárlattal valamennyire nonfiguralitást is tükröző lényét háttérbe helyezte. Nem konstruktív, ennek ellenére színváltozataiban érzelmes élmények uralkodnak itt a síkot, hanem romantikus, az Alföld csendjét bensőjében is visszhangzó a tájélménye. Az ecset fényfaktorokat bocsátva ki magából mindig valahonnan belülről, az emlékezés mélyrétegéből indít, és akár klasszikus dallam idéződik föl szintobzódásában – fűrtökben lóg a *Csendes éj* (2005) karácsonya –, akár Japán lírailag túlérett, keletiességet foszforeszkáló csöndje (*Búcsúzik a nap a völgytől* – 2005), a hatás ugyanaz: derengő, a szivárvány sokszínűségétől sem idegenkedő világosság. Ennek ellenére az *Égi mező* (2005) mégsem a *harmonia caelestis* – az angyali szférák muzsikáját – juttatja eszünkbe, hanem a földi ekét eldobó apa „tájéértékű” kitárulkozását.

A festőművészre két irányból *zuhan* az élmény: a helyi szín, az Alföld, az édesapa, a kékségében megvillanó és jégkalodában megmerevedő víz, a folyópart, a homok, a zombék, a nádbuga-nádkúp, valamely árva (magyar?) kalász földrajzilag is meghatározható, valós és illuzórikus térképéről, ugyanakkor a bibliai-mitológiai (mítoszi) tájakról. Ez utóbbi még klasszikus elődök (Szinyei Merse és William Turner) szellemes megidézésével is gyarapszik. (A Szinyei Merse-parafrázis – *Szinyei-idézet* [1999] – ironikus gesztussal a figurákat kiszivattyúzta az elemőzsiával tarkított mezőből-tájból, a Turner párafelhőire való utalás meg éppenséggel az akvarellista Pataki technikai bravúrjaira tár kaput.)

A túlon túl szép kép (akril festmény) levegős tágassága a valószínűtlen kék ég fehérségben duzzadó felhőivel – *Nagybánya emléke* (2006) –, csak akkor lesz „hommage”, ha – van rá utalás – mellé képzeljük egy klasszikus festőiskola fényittasságát, s azt a meneküléskényszeret, amely Nagybánya természeti fényeit Trianon után Szentendrére költöztette. Fölszabadító hatása, bár az érzelemfaktor ilyesféle előtérbe kerülése a „műszert” igencsak kilengeti, letagadhatatlan.

Am nem csupán a „túlzás”, de a technikai visszavonás által is mélyülhet egy kép értelmezési tartománya. Nem is annyira a *Lugasban* (2006) zöld fényű, némely vonatkozásában (létra) a bibliai jelképtárat is fölidéző tárgy-mustrájára gondolok, sokkal inkább a barna jellegű, faktúrájában durva *Jákob lajtorjája* (2000) összetettségére. A lépcső, a létra, a lajtorja – vagyis a fokain való poroszkálás – mindig égmagasságba, az Istenhez vezet. Pataki Ferenc *dramái boldogsága* abból adódik, hogy „paraszti” tárgykultuszában, tárgyszeretében a hatásos szimbólum háttérbe ama kamrai létra valóságosságát is elénk varázsolta.

Szinte hihetetlen, hogy tájjellegű meseképén, „pannóján” (*Szent György legenda*) mennyire hitelesen tudja vegyíteni – a szépség mint a gonosz elleni tiltakozás szimbólumaként – a különböző értékjavakat. A fókuszban álló Szent György nemcsak a sárkányt, de minden gonosz gonoszát ledöfi. Balra hagymakupolás templomok, jobbra Rubljov már említett fényglóriás angyalai-szentjei. A vertikálisan három részre osztott kép felső „szárnyegyüttese” szinte röpi. A szentek *égi* és *földi* vizeken hajóznak, s nincs az a színpára, színpód, amely által ne világosodnék meg mítoszi és valóságos lényük. A föld mint terep – hiába borzolja orosz lovasszán, szeli tengerét vitorlás hajó – nem csupán távoli tájakat idéz, de az Alföld homokkatedrálisait, szárazságtól alig nyeldeklő homokbuckáit is.

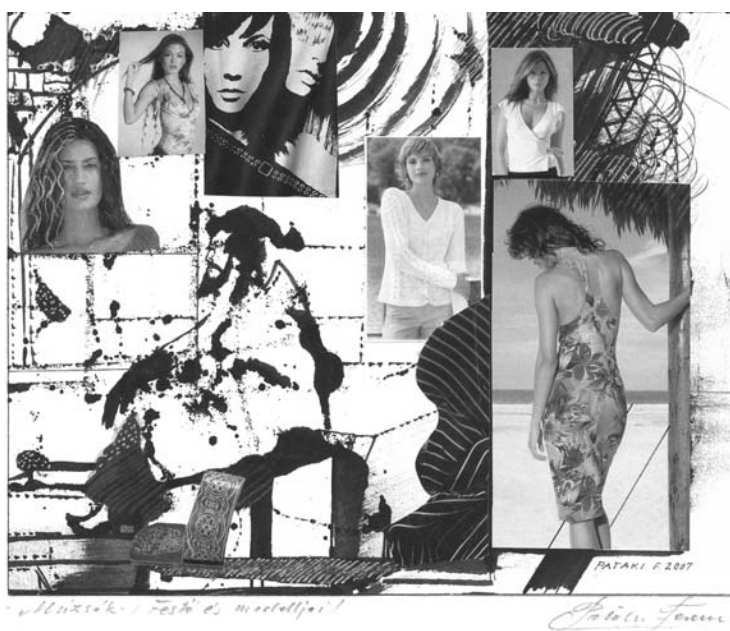
Pataki Ferenc éppen azáltal mester, hogy tájélménye egyidejűleg mítoszi időutazásra sarkall, nem kevésbé honi csavargásra: hogy a föltüzésített vándor – alföldi vargabetűkkel – legigazabb önmagához érkezzék meg.

Mívességét tekintve szinte csak ecsetjének él.

Ezt az elkötelezettséget érezte meg három fiatal tanítványa. Avval, hogy mesterükkel kiállíthatnak – elindultak egy értékkel teli, de ilyen intenzitásban alig követhető úton. Szerencsére egyikük sem akarja mesterét másolni, jóllehet a háttérben ott van Nagybánya fénye, kubista tárgyépítkezés (Rusz-Rác Ildikónál akarva-akaratlan is Perlott Csaba Vilmos), nemkülönben a pasztell érzéki színvalósága (Sándor Noémi), és a szénrajz fekete-fehér világának klasszikus fegyelme (Krauser Zoltán).

Csak rajtuk múlik, hogy meddig jutnak el a pályán. Az első lépésük kifogástalan: jó mestert választottak maguknak.

Szakolczay Lajos

Nem sokkal meggyőzést fűzni egy kiállítás megnyitó körében.
 Pláne a kiállító részéről nem szabad. Mégis megszegem ezt a gyakorlatot.
 Mit? Fel ismerem a szerző föltételezhetőségét, képzőművészeti tájékozottságát.
 Mégis amikor Szakolczay Lajos elmondta értékelő beszédét képeiről,
 úgy éreztem mindenem a helyére került: a SZAVAK, a KEPEK egyégtől
 forrottak, egymást erősítették. Minden hitelensé vált.
 Olyan volt a természetű inspirációja festményeiről hallott előszó, amely
 amelyet csak Fekete István sorai idézhetek: "... holott nábdol
 ringat, csobott csobogással..." (P.F.)

Lábat én még úgy remegni...

BESZÉLGETÉS GREGOR JÓZSEFFEL*

– Az operai alakítás nem egyenlő énekesi alakítás + színházi alakítás, hanem a kettőnek egy komplex egysége – Mennyire tudsz egyetérteni Fodor Géza véleményével?

– Egy operaszínpadra lépő embernél feltétel, hogy ne csak énekelni tudjon, de a színeszt megtanulható részét is sajátítsa el. A mi szakmánkban igen nagy jelentősége van az utánzásnak. Nem a másolásnak, az utánzásnak. Kötelességünk a jót ellesni. Én is rengeteg dolgot átvettem innen onnan amonnan.

– Kitől például?

– Nagyon sokat láttam Székely Mihályt. 1958-tól statisztáltam is pesti előadásokon. Ha én őt elkezdtem volna szolgálai utánozni, mindenki rajtam röhögött volna, s azt mondták volna, hogy a Gregor egy Székely-epigon, csakhát jóval gyengébben csinálja. De láttam, hogy az első próbára már teljesen kész figurát hozott, s ehhez mindig hozzátett valamit. Egyetlen próbát sem dobott, neki minden próba nagyon fontos volt. Először épp a Turandotban láttam. Hát akkor ő olyan volt nekem, mint a papnak a jóisten! Aztán igen sokat tanultam a Maleczky Oszi bácsitól is. Ők nagy egyéniségek, és összetéveszthetetlen művészek voltak.

– Peter Brook mondja: áll egy ember a színpadon, és senki nem néz rá. Áll egy másik, és mindenki órá figyel. Engem csak ez a különbség érdekel – mondja Brook.

– Annak idején, mikor a pesti operában a Kékszakállút szoktam nézni, azzal szóragoztam, hogy kitaláljam, ki a címszereplő. A darab félhomályban kezdődött, a Kékszakállú háttal állt, s én 90 százalékos biztonsággal meg tudtam mondani, hogy ki áll a színpadon. Ha Székely volt, azt mindig eltaláltam, és Palánkay Klárát is.

– Egy lírai és buffo basszusnak például óriási lehetőség, hogy egy Székely Mihálytól, egy Maleczky Oszkártól lophat, s más nemzetek énekeseinek nagy hátrányuk, hogy nincs ilyen hagyományuk. De hogyan lehet azt elérni, hogy az átvétel ne szolgálai legyen a tanuló ne váljék epigonná?

– Hát ez bizony veszélyes dolog. Magyarországon például két ember utánozta szolgálai módon a Svéd Sándort. Ha nem néztél oda, egy pillanatra talán össze is téveszthetted

* Gregor Józsefet 1989 őszén kinevezték a Szegedi Nemzeti Színház operatagozatának élére. Oberfrank Gézát váltotta, aki jelentős eredményeket ért el az itteni operatársulattal, de komoly sebet is okozott. Gregor ekkor már széleskörű nemzetközi tapasztalatok birtokában vállalkozott a feladatra. Ez az interjú kinevezése után, nyáron készült vele a Tiszatáj számára, de akkor valamiért nem került be a lapba. Most, halála után ismét elővettük. A beszélgetés nemcsak az akkori konkrét helyzetet elemzi, de Gregor Józsefnek a műfajról vallott nézeteit tükrözi, ezért úgy gondoljuk, ma is érdekes. A Tiszatáj ezzel a 18 éves eredeti, sehol meg nem jelent interjúval emlékezik rá.

őket, ám a következő pillanatban minden igen unalmas lesz – a Svéd Sándor egyénisége és hangszépsége nélkül. Aki szolgai módon utánoz, az nagy valószínűséggel azt fogja reprodukálni, ami az illetőre nagyon jellemző, külsődleges dolog volt: a modorosságokat. S így paródiává válik. Svéd maga is modoros énekes volt, de a külsőségek mögötti tartalom, az egyénisége mindezt hitelesítette. Svéd modorosságai Svéd nélkül valóban nevetségesek.

– *Fontos, hogy az énekes tudja, mi az, ami a példakép technikájából, megoldásaiból neki is jól áll, hasznos, s így átvehető.*

– Ha egy énekesnek van művészi értelemben vett egyénisége, akkor az bátran lop. Fontos az is, hogy nem szabad egyetlen ideált utánozni, sok mindenkitől lehet tanulni. Ezt azonban mindenkinek át kell szűrnie a saját egyéniségén. S ha így csinálja, ezen nincs mit szégyelnie. S már az is egy nagy dolog, ha egy énekesnek van annyi esze, hogy lopjon. S tudja, hogy mit kell ellopni.

– *Meg hogy kitől! Te sok sztárral lépsz föl itthon is, külföldön is. Ők hogy csinálják? Lehet lopni tőlük is?*

– A mi szakmánk legnagyobbjaira valami nemes egyszerűség jellemző. De nem is ez a jó kifejezés, ez annyira elkoptatott. Szóval a földhözragadtságnak, a két lábbal való földönjárásnak iskolapéldája mindegyik nagy énekes. Ilyen Marton Éva, vagy Mirella Freni, Gyaurov felesége. Azt hiszem, mi, aki nem vagyunk azon a csúcson, azt hisszük, hogy ezek az emberek hibátlanok, és nem félnek. Pedig lábat én még úgy remegni, mint Gyaurovnak Houstonban a Borisz koronázási jelenetében, és még az életemben nem láttam! És igenis Marton Évának a kezében is remeg a kotta, és ezért lehet őket nagyon szeretni.

– *Terád is inkább ez a fajta ösztönösség, vagy földhözragadtság jellemző. Hogy jön ez össze azzal, hogy most a szegedi opera művészeti vezetője lettél, ami tudatosságot, operativitást (sic!) szinte épp ellenkező adottságokat követel?*

– Volt egy jóbarátom, zenésztársam, Kardos Pál, aki kórusvezető volt, s vele rengeteget beszélgettem mindenről. Többek között erről a kérdésről is. Addig én ilyen dolgokkal nem foglalkoztam. Egy énekesnek az a dolga, hogy a rábízott feladatot, a darabot, az odaadott kottát megtanulja, gondoltam én. Hogy miképpen jut el addig, ahogy hatni tud a közönségre, az értelmével, vagy egyszerűen engedi hatni magára a zenét, ez alkat kérdése. Én elég sokáig abban a helyzetben voltam, hogy Vaszy Viktorral dolgoztam együtt. Ő a tudatosságnak és az ösztönösségnek olyan elegye volt, amilyennel azóta se találkoztam. Minden taktusra ráérezett, ezt viszont utána nagyon tudatosan vitte végig és vitette végig velünk is, ami bennünk ezt a dilemmát teljesen eltüntette. Nem is foglalkoztunk vele. Kialakult bennünk egy képesség: ha az ember ránéz egy kottára, s már kezdi tudni, akkor nem kétséges, hogy azt hogy lehet megcsinálni. Egy megoldáshoz több úton is el lehet jutni, de a megoldásnak mindig ugyanannak kell lenni. Az ösztönösség egyébként nem zárja ki a tudatosságot! Ha az ember leül egy halott kottaanyag mellé és töprengeni kezd, vagy egy jelenetet megpróbál értelmezni, s közben rábízta magát az ösztöneire – ez azért a tudatosságot feltételezi!

– *Többször tapasztaltam, hogy egy művész csinál valamit – nagyszerűen, megold egy kényes problémát – elegánsan, izgalmasan, s utána, ha beszélni akarsz vele minderről, nem tudja elmondani, mit csinált.*

– Nagyon tiszteltem és szerettem Radnai Györgyöt. Nála vajszívűbb és galambepéjűbb embert életemben nem láttam! Ugyanakkor elképzelni sem tudok olyan feneketlenül gonosz Jagót vagy Scarpíát, mint amilyen ő volt! Jó barátom is volt, s egyszer beszélünk erről, s mondom neki: Hogy tudod ezt megcsinálni, hogy megiszod a büfében a kávédat, elnyomod a cigit, ott hülyéskedsz, s egy perc múlva megfagy az emberben a vér, ahogy belépsz? Erre rám csodálkozott: „Ez tényleg ilyen?” Nagyon szerettem őt, de amikor bejött a Toscában mint Scarpia, úgy utáltam, hogy nem igaz. Én többször próbáltam tanítani – nem tudok. Azóta is jönnek a fiatal énekesek, hogy segítek, s mindig azt mondom: gyerekek, én nem tudom elmondani, de hallgass engem, és lopd el, ami tetszik! A másik ok, amiért az ember nem tudja megideologizálni, amit csinál, mert bármilyen felkészülten is megy színpadra, a produkció nagy része abban a pillanatban születik. Én ezért nem hiszek az úgynevezett német színházban, amelyik az improvizációt bűnnek tekinti. A rendezői diktatúra, s általában a diktatúra színháza az énekes halálát jelenti. Akkor fel kell venni egy előadást videóra, és azt kell esténként lejátszani, az biztos ugyanaz lesz. Amelyik énekes nem képes, – vagy nem engedik – hogy egy bizonyos kereten belül változtasson, az az énekes halott. Az improvizáció nemcsak lehetséges minden este, hanem kötelező is. Ezért nem értek egyet azokkal a rendezőkkel, akik kidolgoznak minden lépést és minden egyes hangot, mert megölik vele az énekest! Minden este egy más hangulatban énekelek. Attól függ, hogy reggel hogyan keltem föl, milyen kávé ittam, mit ebédeltem, kikkel beszéltem. Adtak-e ezek a találkozások inspirációt? Nekem nagyon fontos, hogy mikor este előadásom van, egyedül tudok-e maradni aznap pár órára, hogy átgondoljam a szerepemet, hogy kiküszöböljem az esetlegességeket. A rendezők összetévesztik az esetlegességet és az improvizációt. Az esetlegesség felkészületlenséget feltételez, az improvizáció a maximális felkészültséget.

– Igen, csak hát az improvizáció meg tehetséget, átlagon felüli képességet feltételez! Ha az énekesnek nem jut eszébe semmi érdekes arról a jelenetről – márpedig az énekesek egy része ilyen! – akkor ez a helyzet kényszeríti a rendezőt, hogy ő találjon ki mindent, vagy majdnem mindent.

– Ebben én nem hiszek. A mi műfajunkat csak az énekes egyéniségek menthetik át. Az opera mióta megszületett, azóta van válságban, most már lassan 400 éve. Ez a válság el fog tartani körülbelül még 1000 évig, aztán kezdődik előlről. Az igazán nagy előadások sohasem abból születnek, ha egy darab tökéletesen ki van dolgozva, meg van rendezve és abszolút precíz. Abban az ember nem érzi magát igazán jól. Biztonságban érzi magát, a biztonság pedig a művészet halála.

– Ha az énekesnek nem remeg a lába....

– ... akkor vége. A nagy művész az operaszínpadon nem azonos a nagy hanggal! Sok nagy énekesnek nincs is igazán szép hangja. Tito Gobbinak például kifejezetten csúnya hangja volt. De abban a pillanatban, hogy elkezdett énekelni, senkit nem érdekelt, hogy milyen hangja van. Vagy, hogy magyar példát mondjak, az általam igen nagyra becsült Losonczy Györgynek, vagy Maleczky Oszi bácsinak – már elnézést – kifejezetten ronda hangja volt. Viszont ettől függetlenül utolérhetetlen énekes volt!

– Te könnyen beszélsz, hiszen egyebek mellett neked szép hangod is van.

– Én ezzel soha nem foglalkoztam. Ha a hang öncélúan szép, semmit sem ér. Külföldön fantasztikus hangú énekesekkel lépek föl. Nálam sokkal komolyabb hangú képességű kollégákkal is találkozom. Mindig nagyon meglepődöm, mikor ezeket a tényleg csodálatos énekeseket a színházigazgatók nem hívják vissza – engem meg igen. Egyszer rá is kérdeztem erre, „Igen, szép a hangja, de nem csinál semmit, – hangzott a válasz. – Mit tegyék? A közönség negyed óra után unatkozik!” Vannak nagyon szép hangú – éneklő gépek. Mennél gömbölyűbben szólaljon meg a magasság, kiegyenlített legyen, jól vegyék a levegőt – s közben elvesztik a lényegét. Érdektelenné válnak, nem lehet rájuk figyelni. A hang minősége abszolút másodlagos, csak a kifejezőkészség és a belső tartás után jön a számításba.

– *De azért tegyük hozzá: egy bizonyos mércén felül! A hangmatériákat igen nehéz mércézni, a „szép” és a „csúnya” nagyon viszonylagos fogalmak. Tito Gobbinak csúnya hangja volt mondjuk egy Leonard Warrenhez, vagy egy Svéd Sándorhoz képest, de mondjuk a legtöbb kortársát magasan körözte még hangszépségében is!*

– Az éneklés végül is fizikai munka. Ha bennünket e meglehetősen kemény munka technikai oldala leköt, akkor teljesen kárba vész az, hogy színpadon vagyunk. Ha az emberben ez nem válik bizonyos mértékig automatikussá, és azzal van elfoglalva, hogy most jön egy nehéz állás és hogy fogom kiénekelni, és ez nem magától értetődő, akkor a közönség ezt észre fogja venni, és a következő pillanatban iszonyatosan elkezd unatkozni.

– *A régi nagy énekesek neve, művészete jórészt legendává vált. Pedig Rösler Endre tenorja nem volt se különösebben szép, se túl széles terjedelmű, Losonczy hangszíne elég szürke. Fodor Jánosnak komoly technikai fogyatékoságai vannak, sőt még Székely Mihály gyakran énekel pontatlanul. Igen ám, de amikor például ők ketten összecsapnak mint Fülöp király és Főinkvizítor, szikrázik a levegő, két nagy egyéniség feszül egymásnak... Egyáltalán minden technikailag mégoly „fogyatékos” produkciójukon is átüt egy ember, egy határozott karakterrel rendelkező személyiség. A mai korban azonban egyre kevesebb az ilyen karakteres, összetéveszthetetlenül nagy művész. Kevés olyan nagy egyéniség van, akikkel te az opera átmentését képezed, s akikre a színházadat akarod építeni. Nem gondolod, hogy a diktatórikus rendezői színház erre a válasz?*

– Pontosan fordítva van! Az egyéniséget elnyomja a diktatúra, amit azért kell eltörölni, hogy az egyéniségek újra a felszínre tudjanak jönni. Ha mindenkit egyformává teszünk, akkor a diktátor egyénisége látszik meg egy társulaton, és az egyéniségek nem tudnak megmutatkozni.

– *Ha már itt tartunk, van még egy dolog, amit hiányolok: a nagy színházvezetőket. Nálunk ma az operákat vagy a rendezők, vagy a karmesterek igazgatják. Pedig a leg-sikeresebb igazgatók nem a legközvetlenebb érintettek közül kerültek ki. Gondoljunk mondjuk Rudolf Bingre, aki több mint 20 éven át vezette a Metropolitan, vagy a mi Tóth Aladárunkra. Na most te is lényegében operaigazgató leszel. Nem nehéz megjósolni, hogy lesz egy-két nagy előnyöd: a szakmában nagyon ismert vagy és belülről ismered a dolgot. De lesz egy hátrányod is: talán szubjektívebb is leszel emiatt.*

– Az, hogy énekes igazgató van az operaházak élén skandináv szokás. Bár Amerikában is sok ilyen van. A legismertebbek közül Set Swanholm és Kristen Flagstad is igazgatóként fejezte be a pályáját, de a New York City Opera legutóbbi 10 évében Beverly Sils, a híres

koloraturszoprán volt az igazgató. Az utóbbi években Placido Domingo vezeti a San Franciscói és a Washingtoni Operát. M. T.) Ezek a színházak nagyon jól mennek.

– *Miért fűződik a Magyar Állami Operaház fénykora Tóth Aladár, vagy – amiről mi már csak hallomásból tudunk – Radnai Miklós ténykedéséhez?*

– Az az ember, aki nincs elfoglalva a napi művészi gondokkal, hogy 10 órakor oda kell menjek próbálni, 2-ig próbálok, és utána még nekem igazgatni kell, és bizonyos dolgokban dönteni, annak fölényes rálátása lehet az egész működésre. Egy Tóth Aladárnak nem kellett menedzselnie saját magát: az egész színházat menedzselte. Nem tartom igazán szerencsésnek, ha karmester vagy rendező irányít egy színházat, mert óhatatlanul elviszi valami felé. Azt, hogy a Szegedi Nemzeti Színházban az utóbbi hét évben nem a zenei megoldásokra esett a fő hangsúly, hanem a rendezői színház felé „vitték el”, nem most kell elemezni, ezt 10 év múlva lehet majd igazán megítélni.

– *Tán elkövettem azt a könnyelműséget, hogy már most erről írtam. S ennek abban látom az értelmét, hogy a továbblépéshez fontos, hogy megkíséreljük leszögezni, mi az ami jó volt, amit meg kellene tartani; s mi az ami hiba volt, amit ki kellene javítani.*

– Mi a Vaszyval és Pál Tamással elmentünk egy határig. Ott jött egy Y-alakú elágazás, amelynek egyik útja az Oberfrank–Kerényi, illetve korábban az Oberfrank–Karl Heinz Erkrath-felé irány. Ezen az úton én nem kívánok tovább menni. Szerintem ezt a szegedi közönségnek egy szűk rétege élvezte csak. Nekem ez a fajta rendezői színház s ez a fajta diktatúra nem illik az elképzeléseimbe. Először tehát vissza kell mennünk az elágazáshoz, ahol mi abbahagytuk. Ezért hívtam meg a Rigolettó rendezésére egy abszolút hagyományos, Szegeden ismert rendezőt, Horváth Zoltánt. Valamelyik nap olvastam: aki saját magát akarja megvalósítani, az nem igazán érti a művet. Az interpretáló művésznek nem önmagát kell megvalósítani, hanem azt a művet, amivel éppen foglalkozik.

– *... és majd megvalósul ő maga ennek során.*

– Van a dolognak egy gyakorlati része, amelyen túl kell esni. S azon felül, aki erre a pályára jön, rendelkezik egyfajta exhibicionizmussal. A rendezőnek és a karmesternek legyen már egy minimális hite, hogy az az énekes képes valamire, csak hagyni kell. Az úgynevezett rendezői színházat én azért nem szeretem, mert minduntalan, még a tizedik előadáson is érzem a rendező tovakodó jelenlétét. Megjelentek olyan újságcikkek, melyek azt sugallják, hogy Oberfrank Géza előtt a szegedi operában csak ágáló énekesek voltak és konzervativizmus uralkodott. Ez nem igaz. Annak előtte is voltak remek előadások; úttörőként először játszottunk hosszú idő után idegen nyelven operát Magyarországon, s volt néhány olyan darab, melyet mi játszottunk először.

– *Az avantgardizmusnak mi az a mértéke, amit el tudsz fogadni?*

– Az érthetőség. Nem régen jöttem haza Montpellierből, ahol a fesztiválon Sass Sylviával a Kékszakállút énekeltük. André Vilm nevezetű, Franciaországban ismert rendező állította színre a darabot, egy szimpatikus, 40 körüli ember, akit hazájában úgy tartanak számon, mint avantgárd rendezőt. Sok modern művet rendezett már, a kritikák nagyon dicsérték. Az első esti vacsorán elkezdett a darabról beszélni, s számomra, aki magyar vagyok, s énekeltem is már a szerepet, hamar kiderült, hogy a palinak semmi köze nincs a műhöz. Másnap elkezdünk próbálni, kiderült, s ő azzal kezdte, hogy a Kékszakállú és

Judit három kofferrel érkezik meg, a férfi derekán kulcsosomó. Mintha valami börtönőr lenne. Most álljunk meg, mondtam erre, mert én ebben nem veszek részt! Vagy ő változtat az elképzelésén, vagy én elmegyek. Judit titokban szökött a szüleitől, a bőrönd nonszensz, az ajtók pedig a férfilelek zugait, titkait jelentik, nagy fokú érzéketlenség igazi kulcsokkal profanizálni őket. Ekkor megint leültünk beszélgetni, s kiderült, hogy a pasas se a kottát nem ismeri, sem a darabot. A szövegnek valami angol fordítását olvasta, de se a metaforákat, se a darab lényegét nem értette. Ezúttal szerencsém volt, mert ez az ember utána végighallgatott engem, belátta, hogy tévedett és hajlandó volt változtatni. Egy avantgárd akkor igazi, ha egy nagyon felkészült rendező, a darabot alaposan megismerve arra jut, hogy ő ennek a megvalósítását a hagyományoktól teljesen eltérően képzelel el. Ez azonban a textura maximális ismeretét tételezi föl, és nem ellenkezhet a darabbal.

– *Te most visszahívtad Pál Tamást, Molnár Lászlót, Horváth Zoltánt, az elhanyagolt énekesek újra fontos szerepeket kaptak, egyszóval csaknem helyreállt az Oberfrank előtti állapot. Ez a korszak vitatható, de nem szabad eltagadni, hogy komoly eredményeket is hozott. Mit s hogyan akarsz ezekből átmenteni?*

– Eredmények kétségtelenül voltak. A Kerényi Miklós Gábor rendezte Macbeth vagy A bolygó hollandi nagy siker, s igen jó előadás volt. Oberfrankot hívtam, de ő nem jön dirigálni. Kerényi munkamódszereivel, az iszonyatos mennyiségű próbával nem tudok egyetérteni. De azért később majd őt is hívom, már ki is találtam neki egy darabot – de csak előre kötött, korlátozott próbaidővel. Szeretnék még ehhez annyit tenni, hogy a Macbeth tényleg csodálatos előadás volt, de ha nincs egy olyan címszereplő, mint Németh József, s egy olyan Lady, mint Misura Zsuzsa, soha nem lett volna nagy előadás! Nagy énekes egyéniségekre mindenképpen szükség van.

– *Milyenfajta emberekkel nem tudsz dolgozni?*

– Azokkal az emberekkel, akik szolgai módon mindent megcsinálnak, csak hogy az adott vezetővel jóban legyenek – én ezekkel az emberekkel nem tudnék együtt dolgozni bár szerintem ilyen ember igazából nincs. Csak egyesek ilyenné válnak, ha tudatosan visszazsúrirozzák a véleményüket. Elképzelhetetlennek tartom, hogy olyan emberekkel dolgozzam, akiknek nincs véleményük.

– *Azok a rendkívül lojális emberek, ha az „irányvonal” azt kívánja, esetleg még arra is képesek, hogy legyen véleményük...*

– Én minden egyes kollégámat, hogy úgy mondjam „belülről” ismerem. Nem hiszem, hogy sok újat tudnak nekem mondani. Itt éveken keresztül diktatúra volt. Ennek hallatlan előnye, hogy az utána következő szabadságot nagyon fogják értékelni az emberek. Bünt követnék el, ha nem mindenki tiszta lappal indulna. Voltak és vannak gyengébb teljesítmények, de ezeket én részben betudom annak, hogy embereket köteleztek olyan szerepek eléneklésére, amelyek meghaladták a hang- vagy lelki lehetőségeket. Úgy vélem, mint énekes meg tudom ítélni, hogy kinek melyik szerepek illenek. Terveim szerint az elkövetkező két évben senkinek nem kötök útilapot a talpára, hanem mindenkinek megadom a lehetőséget, hogy lelkileg és a torok fiziológiáját tekintve is rendbejöjjen.

Nem szeretném megőrizni azt, hogy a véleményeket sárba tiporni. A leghátsó sorban álló énekkari tagnak az alkotó készségére ugyanúgy számítani kell, mint a vezető magánénekesére. Az éneklés nemcsak fizikai munka, hanem lelki állapot is. Az, hogy én tudok-e

énekelni egy szerepet, vagy se, ha egészséges vagyok, elsősorban lelkiállapot kérdése. Ez az éra egy bizonyos nyomást jelentett. Először ez alól kell felszabadítani a társaságot. Én is elveszítettem saját magamat, és azon gondolkodtam, hogy nincsen mit keressek a szakmában. Nem véletlen, hogy ekkor kezdtem külföldre járni; ott nagyon nehéz körülmények között, és olyan partnerek mellett, mint például a Gyaurov volt, megmértem saját magamat, és így kaptam vissza az önbizalmamat.

Amit szeretnék megtartani, az a fajta igényesség, amellyel Oberfrank Géza dolgozott. Más kérdés, hogy ő ezt milyen eszközökkel próbálta megvalósítani. Azt hiszem, ő kevésbé jó pszichológus, mint amilyen jó művész. Egy társulat sikeres vezetéséhez a jó emberi kapcsolatok pedig feltétlenül szükségesek. Ha én leülök valakivel beszélgetni, annak ne legyen kétségei, hogy egyenrangú félként tárgyalunk. Ezért tartom szerencsésnek, hogy énekes áll egy társulat élén, aki napról napra, estéről estére ugyanazokkal a gyötrelmekkel találja szembe magát, mint a társulatának más tagjai. Ez garancia arra, hogy nem fogok újabb görcsöket elültetni beléjük. Másfelől meg nem is tudnak becsapni, hogy mit lehet és mit nem. Azt szeretném, hogy senki ne énekeljen a hangjának nem megfelelő szerepet. Már több emberrel beszéltem, hogy mondjanak le szerepekről, mert azok tönkreteszik a hangjukat. A társulatépítésben legfontosabb a fiatalítás, a legtöbb hangfajban hiányzik az utánpótlás. Az én korosztályom már kifele megy a szakmából, sokat énekeltünk, Vasznál egy szezonban 100 este is volt előadás. Mi lassan már csak azt fogjuk énekelni, ami a legkedvesebb, a legjobban fekszik. A nagy terhek cipelése, s a kísérletezés már a következő generáció feladata.

(1989)

Márok Tamás

Földi pörök és téli madárkikötők

BÚCSÚ NAGY GÁSPÁRTÓL

Akit ma elsiratunk, nagyon kedves volt szívünknek. Régóta tudtuk, hogy a magyar irodalom fekete évének fájdalmas veszteséglistáján ő is ott lesz. „utazók vagyunk tudom / szomjas vándorok / ha végül megérkezünk / illik majd kipakolni / de ama utolsó utat / vagy napot... / még nagyon szeretném elnapolni...” – írta néhány évvel ezelőtt. Háromnegyed éve ebben az elnapolásban reménykedtünk. Január harmadika óta, hogy élni lássam, a verseit olvasom, lemezein hangját, a jellegzetes „vazs megyei” zöngésüléseket hallgatom. Pedig ezekben a régi versekben is ott járkal a halál. Kerülgeti a dunántúli dombokat, budai hegyeket és a városligeti fákat. Kerülgeti az „áldott-átkozott munkában” nyüzsgőket. „Nézek körül már csak halottaim vannak.” Hát lassan így vagyunk ezzel mi is.

Ha érdekel még egyáltalán valakit, hogy milyen volt a kor, melyben élnünk adatott, forduljon irodalmunk nagyjaihoz. Aki a mögöttünk lévő évtizedek közérzetéről akar tudni, lapozza föl Nagy Gáspár versesköteteit. Hiszen ő – klasszikusainkhoz és legjobb kortársainkhoz hasonlóan – a legmélyebb és legsebezőbb élettapasztalatait volt képes íróilag feldolgozni. Összefüggő elképzelése és egysé-

ges látomása volt világunkról. Költői jelentkezése (a hetvenes években) a vesztett remények ideje. A pálya utolsó másfél évtizedének ugyancsak a dezillúzió a közös élménybölcsője. „Szabadságra éhes fegyencekből” hogyan lettünk „békebeli kanibálok”?

A szelíd, játékra, iróniára született Nagy Gáspárt nem hagyták nyugodni a tragédiák. A szó „egyetemes súlytalansági állapotában” újra és újra próbált kimondani, megnevezni, megszólítani valamit. A „takart seb katarzisa” ez (Domokos Mátyás). Úgy érezte, egész költészete érvénytelen, ha nem arról beszél, ami szíve szerint a legfontosabb. Ha nem mondhatja ki, ami fáj, ami gyötör, akkor megfullad. Látszólag vakmerően bátor volt, pedig „csak” bibói értelemben vett demokrata, aki nem mert félni. Illyés Gyulával vallotta, hogy a legnagyobb bátorság a remény. Ha a múlt el is esett hatalmunkból, „a jövődönnek urai vagyunk”. Ezért volt számára kiirthatatlanul égető kérdés 1956. Orfeusz éneke azonban nem szelídítette, inkább földühítette a vadakat. Vádlottak padjára ültetve szerzőt és szerkesztőt. Ám e néha tiltott, máskor túrt, de a feladattól mindig támogatott és meg is védett irodalmi lázadások nyomán egyszer csak repedezni kezdett mindaz, ami gyűlöletes és elviselhetetlen volt. Meglehet, nem eléggé. De hát (Adyval szólva) „ha késlekedik az okosság, / Nem poéta-fajták okozzák!”

Nagy Gáspár is bemutatthatta volna „a költészet minden trükkjeit / az egy napos csodát”. Inkább a „lefokozott szívűeknek” mondott valami szabadítót. Közben versben írta az életét, mert ezt tartotta a leghitelesebb feljegyzésnek. Nagy hagyomány folytatójaként gondolta úgy, hogy a költészet a lét elviseléséhez kell. Hosszan lehetne sorolni választott névsorát, azokét az érdemesekét, akik a szellemi hazát a csillagok között, a magasban építették, s akiknek a műveiben bizodalma volt. Hitte, hogy az irodalom kézfogások története. Kormos István, Nagy László, Illyés Gyula, Jékely Zoltán hatalmas törzsek voltak számára az irodalom erdejében. A tőlük különböző, sajátos, egyéni hang már a rendkívüli tehetség jele.

Nagy Gáspár halálával olyan költő hagyott el bennünket, akinek a jövőben nemcsak újabb verseit, esszéit, de emberi személyiségét is fájdalommal hiányoljuk. „A tehetség semmi, elrontható, elpazarolható. / Ami az egész életben számít, az a jellem.” – Gáspár „a lőporfüstös őszi ködben” a magyaroknak üzenő Herbert szavaiból „a testtartás bátor egyenesét” jegyezte meg. Mozdulni kezd egy érzés vagy gondolat: talán embernek volt mégis a legnagyobb: embermérték, a tisztesség, okosság, tartás és elszántság eleven képe. Egy arc távolodik tőlünk, fiatalságunk arca, és ezt nagy szomorúsággal vesszük tudomásul.

Amikor „Közelebb az életemhez” című vallomásos-életrajzi könyvének örvendeztünk, a bemutatón Babits Mihályt idéztem: „Ahogy fogy-fogy a jövőd, / egyre-egyre drágább a múlt”. Senki sem gondolta, hogy ez a jövő milyen rövidre szabott. Április végén – nem tudva, hogy nagybeteg – Németh László pasaréti szobrának avatásán még elmondta „Éjszakáimban lámpafény” című versét. A pil-

lanat akár jelképesnek is tekinthető: a költő a nagy igazságkereső és az igazságot már-már önpusztító módon kimondó Németh László előtt tiszteleg. Örööm Németh Magda felvételét, s a képen látható férfira úgy nézek, mint aki éjszakáinkban már maga is lámpafény.

Kedves Gáspár! Drága Barátunk! Tiszta és romolhatatlan emléked megőriz-
zük.

OLASZ SÁNDOR

Elhangzott január 16-án, a Farkasréti temetőben.

A Tiszatáj Alapítvány közhasznúsági jelentése

A Tiszatáj Alapítvány bevételei 2005-ben a következő forrásból származtak: Nemzeti Kulturális Alapprogram (folyóirat): 9.500.000 Ft; Nemzeti Kulturális Alapprogram (könyv): 4.000.000 Ft; Csongrád Megyei Önkormányzat: 2.000.000 Ft; Csongrád Megye Önkormányzataiért Alapítvány: 400.000 Ft; Szeged Város Közgyűlése: 1.600.000 Ft; József Attila Alapítvány: 100.000 Ft; Szegedért Alapítvány: 150.000 Ft; NKÖM Magyar Könyv Alapítvány: 1.300.000 Ft; Osztrák Kulturális Fórum: 150.000 Ft; Magánszemélyek támogatása: 450.000 Ft; 1% adófelajánlás: 47.775 Ft; Folyóirat értékesítése: 1.572.666 Ft; Könyvek értékesítése: 2.106.552 Ft; Egyéb bevételek: 829.175 Ft.

A Tiszatáj Alapítvány jogállását tekintve közalapítvány és közhasznú szervezet, mely elsődleges feladatának tekinti a 60. évfolyamát jegyző, Magyar Örökség-díjjal kitüntetett Tiszatáj folyamatos és biztonságos megjelenését, könyveket ad ki, irodalmi esteket rendez és támogatja a fiatal alkotókat. A Tiszatáj a nehezedő gazdasági körülmények között is megőrizte a magyar kultúrában betöltött helyét, patinás értékei mellett a fiatalabb nemzedékek szemlélete és poétikája felé is nyitott. 2005-ben a folyóirat munkáját Pro Arte Hungarica díjjal ismerték el.

Az alapítvány rendszeresen szervezett irodalmi esteket, könyvbemutatókat, író-olvasó találkozókat. Kiemelkedik közülük a 2005 májusában megrendezett, díjátadással egybekötött József Attila-est, valamint Nagy Gáspár könyvének bemutatója a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Az elmúlt évben Füzi László irodalomtörténész, szerkesztő munkásságát ismertük el Tiszatáj-díjjal, jutalmat Orcsik Roland költő, irodalomtörténész kapott.

A Somogyi-könyvtárral együttműködve és a Csongrád Megye Önkormányzataiért Alapítvány támogatásával (immár tíz éve) a megye valamennyi kistélepedésének iskolájába és könyvtárába eljuttatjuk a Tiszatájat.

A Tiszatáj Könyvek sorozat félszázadik kötetéhez jutottunk el. 2005-ben megjelent könyveink: Századvégi történetek. Tanulmányok, kritikák Sándor Iván műveiről; Lengyel András: „gondja kél a gondolatban”. Az értekező József Attila; Géczy János: Az egyetlen tőr balladája, Tandori Dezső: A Honlap Utáni; Nemes Nagy Ágnes: Az öt fenyő; Báger Gusztáv: A tükör éle; Baka István Művei 2. (Próza, dráma); Nagy Gáspár: Közelebb az életemhez; Zalán Tibor: szállás rossz ágyon.

A Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma

Szeged, 2006. május 10.

Szerkesztői asztal

Köszönjük olvasóinknak, hogy 2006-ban is felajánlották jövedelemadójuk 1 százalékát a Tiszatáj támogatására. Kérjük, 2007-ben is tegyék meg!

A Tiszatáj Alapítvány adószáma: **19082349-2-06**

*

A Tiszatáj 2006-os, 60. évfolyamának tartalommutatója honlapunkon érhető el: www.tiszataj.hu. A mutató Gyuris György munkája.

*

A Faludy-díj kuratóriuma 2006-ban *Kollár Árpád* munkáját ismerte el. A díj jelentős szépirodai teljesítményük alapján szegedi bölcsészhallgatóknak adományozható. Az ünnepség december 20-án volt az SZTE Rektori Hivatalában.

*

Január 17-én kettős *könyvbemutató* volt Budapesten az Írók Boltjában. Sándor Iván *Daniellával a vonaton. A Követés naplója* című könyvét Csuha István, Olasz Sándor *Sorskert. Sándor Iván művei* című monográfiáját Vári György mutatta be.

Márciusi, jubileumi számunk tartalmából

JUHÁSZ FERENC, TANDORI DEZSŐ, TÓZSÉR ÁRPÁD, MARSALL LÁSZLÓ,
TÉREY JÁNOS, BERTÓK LÁSZLÓ, SIMAI MIHÁLY, SZEPESI ATTILA,
ZALÁN TIBOR, KOLLÁR ÁRPÁD, ORCSIK ROLAND versei
FERDINANDY GYÖRGY, MÁRTON LÁSZLÓ, KISS LÁSZLÓ,
NAGY KOPPÁNY ZSOLT prózája
JÓKAI ANNA, HATÁR GYŐZŐ, SÁNDOR IVÁN,
VEKERDI LÁSZLÓ esszéje
FÜZI LÁSZLÓ, FRIED ISTVÁN, MONOSTORI IMRE,
PÉTER LÁSZLÓ tanulmánya

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2007. FEBRUÁR

119. SZÁM

FABULYA ANDREA

Útvesztőben

ÉSZREVÉTELEK PETRI GYÖRGY ÖT TÉTEL CÍMŰ KÖLTEMÉNYÉNEK D. TÉTELÉHEZ

*órákig vártalak ariadne
e hovátlan világon közelebbről
a megbeszélt helyen
hiszen ígérted
kivezetsz esetleg
a fényre*

Hol itt a labirintus? És hol van Thészeusz? Ha találtunk „ariadnét”, még ha kisbetűvel is, de mégiscsak egy Ariadné, akkor hogyan tárható itt fel az alak által sejtetett mítosz? És hol, miképp húzható meg a fonál – netán épp Ariadnéé –, amelybe kapaszkodva teljes tanácsstalanságunkban talán mégis valahogy kijutunk a versben oly távolian tündöklő fényre...

Amikor Petri György Öt tétel című költeményének D. tételéről tünődünk, az ógörög mítosz felelevenítése mellett egy másik mai költő verse is eszünkbe juthat: Baka István Thészeusz című költeménye, amelyben a gigantikussá táguló, mindent magába szippantó, bekebelező és groteszk-tragikus módon felemésztő szubjektum nem lát ki és nem talál ki önmagából. Ebben a költeményben az örvényszerű (fúgaszerű) szerkesztmény egy átmitizált, ugyanakkor hangsúlyosan mai, modern „én”-t jelenít meg, amely „én” mintha belegabalyodott volna a fonálba: nemcsak nem talál ki önmagából, hanem már le is mondott arról, hogy kiutat keressen – mindössze regisztrál, megállapít, axiomatikus érvennyel tudósít és tudatosít gyilkos és áldozat, hős és szörny, Thészeusz és Minotaurusz egyszemélyűségéről. Ez nem csupán összetartozás tehát, nem, sokkal több annál. Egyetlen minőség, amely mindent magába foglal: az emberi lélek groteszk-tragikus

PETRI GYÖRGY
(1943–2000)

A D. tétel – az összes többihez hasonlóan – központozás nélkül, a mondatalkotás szabályainak elhagyásával íródott: nincs mondatkezdő nagybetű, nincsenek az értelmi tagolást segítő sorhatárok, írásjelek.

A D. tétel egy közlés, amelyben a szintagmákon belül és köztük rejlő logikai-grammatikai viszony többé-kevésbé megállapítható, felfűzhető.

teljességének rajza. És ami a legfontosabb: a harc helyszíne, a labirintus is maga a szubjektum, az „én” vállalt belső közege, imaginárius tere. Így az útvesztő itt nem csupán mint helyszín jelenik meg, hanem sokkal inkább mint az emberi lélek legsajátabb jellemzője. Miben, hol vész el Thészeusz, Athén királyfija, az ember? Ha nem a világban, hát önmagában...

*...a labirintus én vagyok csak én
a kín a kéj a vaksötét a fény
magamra rontok én az áldozat
a hős vagyok ki vasfegyvert ragad
s a szörny akit meg kell gyilkolnia
én Thészeusz Athén királyfija*

(részlet Baka István *Thészeusz* című költeményéből)

Csakúgy, mint a Baka-versnek, a Petri-szövegnek is nyilvánvalóak az intertextuális vonatkozásai: „ariadne” és a fényre vezetés megígért (ám itt csak beígért) gesztusa egyértelműen felidézi az ógörög mítosz hős, Thészeusz sorsát, történetét. Graves, Trencsényi-Waldapfel és Kerényi mitológiai áttekintései alapján a mítosz röviden így foglalható össze: hős Thészeusz Athén sok jó cselekedetéről híres királyfija volt, aki igazságosságának és nagy fizikai erejének köszönhetően több ellenségtől is megmentette Athén és Troizén népét (pl. Pitiokamptész, a fanyűvő óriás; *Prokrusztész*, a rossz vendéglátó; a vad marathoni bika stb.). Amikor a – fia halála miatt joggal haragvó – krétai Minosz király azt követelte Athéntől, hogy kilencvenként hét ifjat és hét leányt küldjön Krétára, a szörnyszülött (félleg ember, félleg bika) Minotauros barlangjába, a „labürinthosz”-ba, Thészeusz is elment az áldozatul szánt ifjakkal. A krétai királylány, a szép Ariadne azonnal beleszeretett Thészeuszba, és egy gombolyag fonalat adott a bátor hősnek, hogy az kitalálja a labirintusból. Thészeusz a szörny megölése után a fonal segítségével boldogul, kiszabadul az útvesztőből, de ígéretét nem tartja meg, nem lesz a szerelmes királylány társa.

A Petri-szöveg címe: Öt tétel. A tételeket nagybetűk jelölik (A, B, C, D, E). A tipográfiai kép szabálytalan, a „tételek” terjedelme változatos, versforma, ritmus, rímelés nem ismerhető fel. A mű inkább nevezhető szövegek láncolatának, mint versnek, de ha ragaszkodunk a kategóriához, akkor talán szabad versnek nevezhetjük. Alapvető kérdés, hogy mennyire függ össze és mennyire választható szét az „öt tétel”. Kétségünk lehet, hogy ha önkényesen kiemelünk közülük egyet (amit én tenni szándékozom a D-vel), akkor nem csorbul-e a tartalom teljessége? De igen, természetesen csorbul a teljesség, hiszen nem a szövegmű egészével foglalkozunk, hanem annak egyetlen láncszemével. Mégis úgy gondolom, van jogunk önkényeskedni. Talán bölcsőbb dolog lehet itt a részlet alapos szemrevételezése, mint felszínesen és távolságtartóan replikázni a „nagyegész”-ről. Egyfelől a laza szerkesztés, a „tételszerű” versállapot lehetőséget is ad arra, hogy olvasóként elemeljünk magunknak egy-egy elemet, kijelentést, másfelől pedig „tételszerűen” vonatkoztathatjuk is ezt a versegészre.

A címmel kapcsolatban legalább két magyarázat merülhet fel. Az egyik: a „tétel” szó a zeneirodalomban a „rész” megfelelője. Például a ciklikus szonáta és a szimfónia épül fel különböző jellegű tételekből. A ciklikus zeneművek tételeit általában nem betű, hanem számjegy jelzi. A szövegben ezt a fajta zeneiséget sem megerősíteni, sem elvetni nem len-

nék bátor, annál is inkább, mert a „zeneiség” a költeményben különös, zavaró hanghatások formájában érhető csak tetten: „hanghullámok”, „eltévedt beszédreszek”, „édes emberi hang hullaméze” (részletek a B. tételből). Ezek e kakofón, zajokban megnyilvánuló hangzások idézőjelezik vagy megkérdőjelezik a zeneiség fogalmát: nem a harmonikus ciklikusság megjelenítését szolgálják, hanem a kaotikus létezés bizarr kísérői és hitelesítői ebben a versvilágban. A kakofónia jelenléte mellett a harmadik idézet szinesztéziás plasztikussága („édes emberi hang hullaméze”) viszi el ezt a szövegvilágot a zenei anyagtalantól a térbeli anyagszerűség felé.

A címre vonatkozó másik magyarázat eredhet a tudományokból: a definíció, a lényeges megállapítás, a szabályszerűséget tartalmazó kijelentés neve lehet tétel, pl. Pitagorasz-tétel, Thalesz-tétel. A szövegtan pedig a szöveg legfontosabb, leglényegesebb információt hordozó mondatát nevezi tételmondatnak. Bár a Petri-szövegben nehéz mondatokról beszélni, helyettük inkább mondat értékű közlések vannak, ha mégis ebből a nézőpontból közelítünk, akkor a vers mondatai tételszerűen sűrített közlésekként mint a modern (posztmodern) létállapot „definíciói” jelennek meg.

Az általunk körültekintendő „tételnek” a D. betűjel jutott a sorban, hisz ez a 4. tétel. Az Öt tétel a Körülírt zuhanás című kötet (1974) harmadik ciklusának a második verse. Előtte a ciklus első darabjaként a Hozzád, ki olvasod című költemény keserű-figyelmező-figyelmező hangja szólal meg, utána pedig a Levegő I. című vers elragadtatott felkiáltásai, sűrített, metaforás rácsodálkozásai következnek: mintha az útvesztőből kiérve valóban levegő után kapkodnánk.

A ciklus címe: Szükségmegoldás. Mind a kötetcím, mind a cikluscím hangsúlyosan irányt, illetve cselekvésbeli irányultságot fejez ki: a zuhanás – ha körülírt is – vertikális síkon határol be, a szükségmegoldás pedig a szükségszerűség tényével. A „körülírt zuhanás”, a kötet címadó szintagmája ugyancsak a Szükségmegoldás című ciklusban található, a Lépcső című költeményben. A minőségjelzős szintagma (körülírt zuhanás) itt épp a lépcső metaforájául szolgál.

A Szükségmegoldás ciklus címét az azonos címet viselő versről kapta: groteszk-morbid megoldás ez egy kényszerű házastársi kapcsolat felszámolására: a szükségmegoldást választva – jobb híján – öngyilkossággal kilépni a kapcsolatból és egyben az életből is.

Közös a kötetcímben és a cikluscímben is a felismerés ténye: az *irányok* körülhatároltságai, könyörtelen kötelmei, vagyis végső soron: az ember sorsba-létbe zártságának abszurd megfellebbezhetetlensége. Közös jegy tehát a *szabadság* hiánya! Az irányok öntörvényűen uralják az ember döntéseit, nincs szabadsága és hatalma felettük. Ez a felismerés pedig az Öt tétel című kompozíció egészének és D. tételének is egyik fő következtetése. A D. tétel – az összes többihez hasonlóan – központosítás nélkül, a mondatalkotás szabályainak elhagyásával íródott: nincs mondatkezdő nagybetű, nincsenek az értelmi tagolást segítő sorhatárok, írásjelek. A D. tétel egy közlés, amelyben a szintagmákon belül és köztük rejlő logikai-grammatikai viszony többé-kevésbé megállapítható, felfűzhető. A vers hat szabálytalanul egymást követő sorból áll. A hat sor felfogható egyetlen mondatnak, és többféleképp írásjelezhető. Ennek jelentősége van, hiszen egy olyan „nyitott művel” állunk szemben, amely nemcsak lehetővé teszi olvasójának a „beavatkozást”, hanem az értelmezés, megközelítés egyik feltételeként is szabja meg. Ha én beavatkozom – nagy óvatossággal –, talán így teszem:

*...órákig vártalak, ariadne,
e hovátlan világon, közelebbről:
a megbeszél helyen,
hiszen ígérted:
kivezetsz esetleg
a fényre...*

És – ahogy Jelenits István teszi, amikor Umberto Eco „nyitott művére” hivatkozva értelmezi Tandori Dezső Horror című versét – én is észreveszem, milyen rendkívül fontos minden egyes szó helye és jelentése. De ezzel nem az alkotói szándékot szeretném kutatni (mert az esetleges és kideríthetetlen ebből a Petri-szövegből), hanem csakis az alkotást. Az alkotást, amelyben található:

3 ige (vártalak-ígérted-kivezetsz),
4 köznévfőnév (órákig-világon-helyen-fényre),
1 köznevesített tulajdonnévfőnév (ariadne),
1 kérdő névmásból egyéni szóalkotással képzett fosztóképzős melléknév (hovátlan),
1 befejezett melléknévi igenév (megbeszél),
1 helyhatározószó (közelebből),
1 közelre mutató névmás rövidült alakja (e),
1 magyarázó kötőszó (hiszen),
1 módosítószó (esetleg),
2 határozott névelő (a-a).

Ez az ideseregített szófajhalmaz nem csupán leltár. Több lesz annál, ha végiggondoljuk. Először is szembeötlő névszótúlsúly van a szövegben. Célszerűnek tűnik talán épp ezért a három ige közelebbi vizsgálata. A „vártalak” ige múlt idejű, E/1 személyű, tárgyra irányultságát tekintve pedig már jelzi a 2. személyt is. Ezt követi a másik két ige, amelyek E/2 személyűek, és az „ígérted” múlt, a „kivezetsz” jelen időben áll. A két személy (E/1 és E/2) megjelenése kétpólusúvá teszi a vers világát. De nemcsak a két igei személyrag formáz két pólust, hanem a tulajdonnévfőnév is! A köznevesített „ariadne” megjelenése a versben – a női pólus. És aki őt szólítja, a vers beszélője: a férfi-pólus. A szerepkijelölés tehát megtörténik az első sorban. Megteszi ezt – a számtalan példa közül hadd emeljem ki a nekem oly kedvest – Szilágyi Domokos is a Pénelopé című költeményben, csak épp *fordított* relációban, hiszen ott a női pólus beszél és várakozik:

Pénelopé

*Várlak, mert tudom: visszajössz;
visszajössz, mert tudod, hogy várlak.
Tökéletes kör: te meg én,
és tökéletes logika.
A tükör is csak akkor él,
ha van kit tükröznie. Egymás*

*tetteinek oka vagyunk,
oka és célja – te tudod.
Athéné óvjon, óvd magad.*

(Szilágyi Domokos)

És ahogy a Szilágyi-szövegben a női név kijelölése implikálja és egyértelművé teszi a férfi-pólust (Odüsszeusz), úgy történik ez meg Petri szövegében is: „ariadne” neve megjelöli Thészeusz nevét. Csakhogy itt Thészeusz lesz a beszélő, és ő várakozik. És bár ez a várakozás csak órákig tart (Pénélopé húsz esztendőn át várta haza elbitangolt férjét), mégis ez a várakozás a kilátástalan, és nem a másik. Induljunk ki ennek megértéséhez az igék jelentéseiből, hiszen a cselekvés jellemzi a szereplőt!

A beszélő férfi-pólus cselekvése: a várakozás. Pontosabban: a múltban történt várakozás, illetve a jelenbeli tudósítás, vallomás erről a várakozásról és – mint az a szövegvilágból, pl. az igeidőkből is kiderül – ennek reménytelenségéről, beteljesületlenségéről. A női pólus volna itt az aktív, a cselekvő, hiszen a várakozás is rá irányul: ígér és reményt ad a kiútra (ígérted – kivezetsz). Thészeusz mítosza a görög mitológia beavatás-történeteként újra végiggondolandó, hiszen megvannak a szereplők, és nem hiányzik az útvesztő sem (hovátlan világ). A mítoszban Thészeusz a Minotaurusz legyőzése után kapaszkodhat Ariadné fonalába – ezt parancsolja neki erkölcsi tartása és a beavatódás szigorú menete. Előbb legyőzi a szörnyet, és utána indul vissza „a fényre”. A múltbeli perspektíva – a hőstett – tehát garancia a jövőbeli perspektívára, annak szükséges és elegendő feltétele: morális biztosíték a visszatérésre, a beavatás sikerére.

Petri vers-eszenciájában azonban ennek a hősie, aktív, cselekvő thészeuszi magatartásnak nincs nyoma, pontosabban: nyoma sincs. Itt a múltbeliségre az „órákig vártalak” közlés utal csupán. Itt a magát „ariadnéjára” bízó „thészeusz” nem tudhat a magáénak olyan perspektívát, amely akár a múlt, akár a jövő felől tekintve garancia lehetne a kiútra, „a fényre”. Így ez a létezés pontszerűvé zsugorodik: rázárul a labirintus sötétje. És mivel a beavatódás lényegi, definitív jegye a perspektivikusság – hiszen csak távlatból értelmezve nyeri el értelmét a beavatott számára – ezért Petri „thészeusza” ettől a kegytől is elesik: beavatott helyett áldozat lesz.

A köznevesített tulajdonnév viszonylag ritka jelenség, sokkal gyakoribb ennek ellentéte: a köznévi tulajdonnévvé formálása. Klasszikusaink közül pl. Csokonai alkot allegorikus nőalakokat (Remény, Magánosság), vagy más megfontolásból nagybetűz Ady (Ősz, Holnap), akinél ez a módszer általában a szimbólumteremtés eszköze. A kisbetűzés („ariadne”) Petrinél nem a Pál utcai fiúk morálisan tiszta és magához képest még tévedéseiben is következetes világa (nemecek ernő). Ott világosak az irányok és szabadok a döntések: a grund nem labirintus. Itt a kisbetűzés utalhat az ember pótolhatóságára, kicsinységére, létezésének groteszk-tragikus banalitására, és egyben implikálja a kisbetűs „thészeuszt”. Ez a világ *maga* kisbetűs. Ha a vers többi tételét is tekintjük, jelesül az A. tételt, akkor a kisbetű az ember tömegbe és panelházba zsúfolt magányának és kiszolgáltatottságának jelzése. (Az életérzés afféle abszurditást idéz, mint Gogol és Arany Akárki Akárkijevcse a talajtalan létezését ábrázoló csinovnyik-irodalom gyöngyszemében, A köpönyeg c. elbeszélésben, vagy szűk száz évvel később az egzisztencializmus „das Man” fogalma a banális létezésre.) Utalhat a behelyettesíthetőségre is ebben a „miért ne, ha már úgylis itt vagy”

erkölcsü világban. Fodor Géza jegyzi meg Petri-monográfiájában (1991), hogy épp a Körülírt zuhanás című kötetben jelenik meg „egyfajta lefelé stilizálás, tendencia önmaga és mások lefokozására”, és ezt hangsúlyosan elszenvedik a női szerepkörök, a nőiség attribútumai is. És ha figyelembe vesszük, hogy ebben a kötetben található A sertés énekeiből című alkotás is, akkor hatványozottan érzékelhetjük ennek a lefokozó és önlefozozó indulatnak a versformáló erejét:

*Dohogva, mint a gép, zabálok.
Reggel van, dél van, este van.
Emésztek bambán, komoran,
langy lében lankadok nyakig...*

(részlet Petri György A sertés énekei című művéből)

Ha pedig a D. tételhez visszatérve a lefokozó kisbetűzés következményeit kutatjuk, a női szerepkör módosulása nyilvánvaló. A beavatott Thészeuszt (görög mítosz), a beavatott dantei hőst (Isteni színjáték), a beavatott Ádámot (Madách), a beavatott János vitézt (Petőfi) és Csongort is (Vörösmarty), sőt a beavatott Faustot (Goethe) vagy akár a mindenkori gyermekmesék reményteli legkisebb királyfiját olyan nőalak kíséri-várja, aki mindenképp kiemel, fényre viszi, megmenti a férfit, mert ha különböző módokon érvényesül is, de megcáfolatlan érték a nőisége:

Az örök nőiség a magasba von...

(Goethe)

*Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál!?
Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt:
A por hull csak belé, e föld szülötte,
Én glóriával átállépek azt...*

(Madách)

És ez akkor is teljesül, ha tudjuk, a nőszerep – különösen Madáchnál – igen összetett, nem homogén jó („csodás kevercs”), ez alól Beatrice azért jelenthet kivételt, mert ő ab ovo a Mennysorszámban várakozik, nem érik tehát földi kihívások...

Ezzel szemben Petri „ariadnéja” ígér ugyan, de nem váltja valóra ígétét. Az ő szerepe itt nem a kivezetés, irányadás, fényre emelés, hanem az ennek elmulasztásából adódó HI-ÁNY megtestesítése. Ebben a fosztóképzős világban a nőiség is csak hiányában tárulhat fel, illetve a hiány által regisztrálható.

Nem volt véletlen itt a „fosztóképzős világ” kifejezés, hiszen ezzel elérkeztünk egy új elemhez: a „hovátlan” melléknévhez és a „hovátlan világ” szerkezetéhez. Ez az egyéni szóképzéssel alkotott szó nemcsak iránytalanságot fejez ki. Török Gábor is megjegyzi A pecsétek feltörése című könyvében – melynek egyetlen bekezdése foglalkozik ezzel a verssel, és épp a „hovátlan „ szóval –, hogy itt a fosztóképző nemcsak az irányok létét vonja el. Ugyanis miután kérdő névmáshoz járul, az irányra kérdés *igényét* is tagadja. Eddig tart Török Gábor értelmezése. A szövegben ez a szó nagy súlyt kap, kulcsszóként hat: az út-

vesztőben nemcsak az irányok veszttek el, hanem a keresés igénye is. Ez tehát – a már tárgyalt időben való pontszerűség, perspektíva nélküliség mellett – a térbeli, sőt ezen túlmenően a morális, érzelmi, mentális kilátástalanságot is sugallja. Hiszen milyen világ az, ahol hiányzik a kérdezés vágya? Milyen labirintus az, ahol hiányzik a keresés ösztöne? Funkcióját, értelmét vesztett, mondhatnánk gyorsan, ha nem lenne erre egy Kertész Imre által alkotott, látszólag véletlenül, valójában nagyon is indokoltan eszünkbe jutó szó: „sorstalan” világ. Igen, életérzésében, formátumában, minden egyébben más a két mű, de a szavak itt egymásnak felelnek. Hiszen Köves György azzal válik sorstalanná, hogy mindent elvesznek tőle, még a perspektívára kérdezés jogát is, minden kérdezés jogát. Így hal meg benne a kérdezés igénye. Az ő beavatás-története ebben közös Petri „thészeuszával”, mindenfajta erőltetett párhuzamba állítás nélkül csak a két szó implikálta jelentésre koncentrálva: a létezés mindkettejükénél pontszerűvé zsugorodik.

A már emlegetett Csokonai, aki egyébként igen modern életérzésekkel dicsekedhetett – habár nem tette, inkább búsult emiatt; Nemes Nagy Ágnes is ír erről a Magánossághoz című elégikus ódáról szóló esszéjében –, negatív festéssel formál „kietlen” és „hímetlen” versbéli tájat (A Reményhez). Berzsenyi A közelítő tél c. elégiájában a „rőzsás labirinth” létét hiányolja (érdekes egybeesés a motívumban, ám itt a labirintus a Szimbólumszótár szerint is a korabeli kertművészet egyik produktuma, a harmónia kifejezője, tehát érték-hordozó elem). Ezek a tagadó formulák mindkét példaként említett versben a valaha megvolt értékek elvesztésére utalnak. A Petri-szöveg beszélője is tud róla, hogy volt valaha *hová?* is, de hiányzik gesztusaiból a keresés igénye. Mégis ott van tudatában a „megbeszél hely”, a „közelebből”... Paradox tétel ez a D. tétel! Zsúfolva van a szöveg helyszínekkel, miközben nem lehet még rájuk kérdezni sem! Ez a modern labirintus lényege? *A számtalan pont, melyek közt nem vezet sem út, sem irány, sem kérdés, ami fonál lehetne?*

Így nyer kiemelt jelölő szerepet a két határozott névelő: „a megbeszél hely”, „a fény”. Hiszen a határozott névelő konkretizáló, már ismert elemre vonatkoztató, tudatosító funkciója itt a két helyszín közti áthidalhatatlan távolságot hangsúlyozza: mint két pillér, melyek közt nem épült híd. És így válik a bizonytalanságot érzékeltető módosítószó („esetleg”) a bizonyosság apatikus elfedőjévé: esetleg jöhet „ariadné”, aki bizonyosan nem jön. Esetleg, de nem talán! Nem, nem talán. Az „esetleg” véletlenszerű, esetszerű cselekvést sugall. A „talán” reményt fejez ki. Bár mindkettő bizonytalanságot jelöl, és egymás színönimáinak tekintjük őket, mégis eltérő beszélői attitűdöket tárnak fel. A „talán”-ban lehetne bízni. Az „esetleg” kiszámíthatatlan. Egy árnyalat a különbség csupán, mégis fontos: „thészeusz” számára ugyanis így az egyetlen bizonyosság a „hovátlanság”, a *létezés hovátlansága*.

Az életművet lezáró Amíg lehet című kötet Labirintus című költeményében újra megjelenik Ariadné – nagybetűsen. Itt kifejtettebb a tartalom, ugyanakkor zártabb, – ha lehet – még tételszerűbb, axiomaticusabb és prózaibb a közlés. A reményvesztettség határozottan artikulálódik, a vers beszélője ugyanakkor aktív, cselekvő: cselekedeteivel először tudatosítja, majd felszámolja a létezés elhibázottságát. Ez a hatsoros már felvállaltan rögzíti a beavatás elmaradásának tényét: „kiút nincs”. De a beszélő itt nem elszenvedti ezt a hiányt, hanem csupán regisztrálja, közli és maga vet neki véget – az igény megszüntetésével: „Elvágom Ariadné fonalát.” Az áldozatiság itt nem passzív élmény, mint a D. tételben, hanem vállalt döntés. Ez az Ariadné nagybetűs Thészeuszt implikál, akinek Minotaurusza a saját egyszeri élete.

Labirintus sokféle van. Az ógörög mítosz „labirinthusza” még félig állat, félig ember szörnyet rejt, akit le kell győzni a hősnek. Az évszázadok során aztán átalakul a szörny is, a hős is, és ami marad: az útvesztő. A fogalom nyerhet transzcendens értelmet (Dante Poklának bugyrai, Krisztus kálváriaútja), kaphat és kap jelentést beavatás-történetként. És a beavatás együtt járhat erőteljes modern kori életélményekkel: Kosztolányi novelláiban (A kulcs, Az utolsó felolvasás), Franz Kafkánál (Add föl!), Stephen King lélektani horrorjában (Ragyogás).

Pilinszky János „nyílegyenes labirintusban” látja a lélek útját a halálban (Egyenes labirintus), Baka István a mindent bekebelező tudatnak felelteti meg az útvesztőt (Thészeusz), Petri pedig, én úgy határozom meg: pontszerű labirintust alkot, amely (mint a fekete lyuk) elnyel minden irányt, minden *hová*-t, minden perspektívát. Ha az Őt tétel többi darabját is tekintjük, akkor pedig megtaláljuk ehhez a beszédhelyzetet is: a panelházak 20. századi útvesztőit, a tömegben szekularizáltan, magányosan élő, minden értelemben ott-hontalanul hányódó ember életének díszleteit.

Szeged, 2006. február 14.

IRODALOMJEGYZÉK

- Cserjés Katalin szövegelemző gyakorlatai (nem publikált formában)
Török Gábor: A pecsétek feltörése (Magvető, Bp. 1989)
Szimbólumszótár (Balassi, Bp. 1997)
Fodor Géza: Petri György költészete (Szépirodalmi, Bp. 1991)
Kulcsár Szabó Ernő: A magyar irodalom története (Argumentum, Bp. 1994)
Jelenits István esszéje Tandori Dezső Horror című verséről
Nemes Nagy Ágnes esszéje Csokonai Vitéz Mihály A Magánossághoz című költeményéről
R. Graves: A görög mítoszok (Európa, Bp. 1970)
Kerényi Károly: Görög mitológia (Szukits, Szeged 1997)
Trencsényi-Waldapfel Imre: Görög regék (Móra, Bp. 1976)